

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»...mert a világon a legközelebb én állok magamhoz.«

BOHUMIL HRABAL 39

»A rendőr kislánya tanul zongorázni.«

NÁDAS PÉTER 19

»Horatiusnak rossz napja van«

PETRI GYÖRGY 18

»Ők rontották el a liftet, ha éppen tudni akarja.

Az a két nyugdíjas.

Molotov és Hruscsov.«

MÁNDY IVÁN 49

Mcmlxxxix Április

Szerkesztési órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

Egyre több költő: Izmeri a tudós sociológusok, könyvkiadók, politikusok elnökeiből. Isteni vili a bolsevistákat, akit ~~az~~ hősök bámulatát kivánják a munkásoktól, melyben a minden napjai ellenük nincs aprónap aikot ~~szépségek~~, Hellene mestáradniuk - prona utak átmenetileg, ~~szépségek~~ minden napján ~~szépségek~~ - az ortaf magasztos fondaataláját. Isteni a szociáldemokratákat, akitk - éppen nezőpontba, mint a bolsevirus hívja - a meghoverett ortaf anyagi, más garasági: a politikai valójával akarják az őpus munkás, az össes őpus utolsó gyengesét a minden napjai ellenük aprónak de elkövetetlenül hőmeli fel! ~~Nyolc~~ mondban török idéjű műlt hősiességek aktualisít agreszív gyöngyök terják a telket, elhatárolva nemzetek illúzióját soraikról rövidet, amelyekben a művek véget hozva, de már a már meghibásodata emeli fel "fizelmeztető" ujjait, hozzájárult a ~~Nyílk~~ Kevés anyagi járásához, amely a munkásember öntörő jölvízének alapja. Uhet, az egén, nincs tömörsége nem ^{ugyan}. Es Kösöö világossádt kell alakítani. A költőjük török. Amikor döntenie kell akit tábor hőst, nem lehet fordít láthat a bolsevistaiknak, mert nem hajlandó inkább vállalni a hatalmat ~~szabadság~~ ^{ofán} nőnyü szerepésekkel, amibeneket törökít. Elendéjei műlt a sovjetország török a mai, olíppi földön sovjetország török, ~~Nyílk~~ (nincs hasonló orályognak) kapitalista iparosítás sem halvánítja föl a boralmatnak ~~török~~ törökít, amely a Kommunizmusnak csak a hősi "korakát" jelenti), mondjam, nem mint

Mcmilxxxix Április

Lengyel László Ezerkilencszáznyolcvannyolc 2

Leszek Kołakowski A kommunizmus mint kulturális jelenség 6

Pető Iván Ahelyett, hogy az ötvenes évek gazdaságáról értekeznék 13

Petri György Versék 18

Nádas Péter Helyszínelés 19

Bohumil Hrabal Egy közönséges hétköznap 39

Bertók László Versék 46

Rakovszky Zsuzsa Versék 47

Mándy Iván A lépcsőház 49

Horváth Iván József Attila és a párt 52

Szilágyi Ákos Mamu és hamu 61

Bojtár Endre Porig sujtásban 61

Eörsi István Egy hazugságszakértő tapasztalataiból 64

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP (A 2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI EGYESÜLET FOLYÓIRATA. AZ EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY). FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. ARCULAT: TÓRÓK ANDRÁS. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG Rt. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST 1133 VÁG UTCA 13. TELEFON: 409-950, 408-776. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐ-FIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT, KÖZVETLENÜL POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL. A HELIR 215-96 162 PÉNZFORGALMI JELZÓSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT.

SZEDTE A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETÜKKEL. TERVEZŐ SZERKESZTŐ: GOSCHI ÁDÁM. NYOMTA A NÓGRÁD MEGYEI NYOMDAIPARI VÁLLALAT, SALGÓTARJÁNban. FELELŐS VEZETŐ: KELEMEN GÁBOR. ISSN 0 864-800X

MEGJELENT A NYOMDACOOP KIADÓI OSZTÁLYÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL ÉS SEGÍTSÉGÉVEL.

Ára 29 forint

Ezerkilencszáznyolcvannyolc

LENGYEL LÁSZLÓ

Mi is történt 1988-ban? Miért látszik minden politikai, minden gazdasági szempontból zavarosnak, érthetetlennek ez az év? Miért, hogy ugyanilyen megfoghatatlan a többi szocialista országban is a dolgok logikája? És egyáltalán – beszélhetünk-e az események logikájáról?

Megpróbáltam sorbarendezni az egymással összefüggő tényeket.

1988 nálunk az 1987 szeptemberi kormányprogrammal kezdődött. Ez a program szakított a korábbi dinamizálási illúziókkal, meghirdette a monetáris visszafogást, és bejelentett egy 1990-ig tartó konszolidációs szakaszt a szerkezetátalakításra. Az 1988-as első év a „fordulat éve” lesz, deklarálta a miniszterelnök. Kemény támogatásleépítés, exportkényszer, fogyasztásvisszafogás fogja megalapozni az 1990-es második évet. Az első esztendőben magasabb lesz az árak emelkedése, de csökken a költségvetés hiánya, javul a külkereskedelmi- és a fizetési mérleg. E gyors fordulatot a második év „egyensúlyi helyzete” követi. Az 1989-es infláció immár 10 százalék alatt lesz, a költségvetésnek csak 10 milliárd Ft körül lesz a hiánya, a fizetési mérleg pedig egyensúlyba kerül. Az 1987 évi munkaterv a gyorsított ütemű szerkezetátalakítást az új adórendszer-től, a kétszintű bankrendszer hatékony tökeátcsoportosító tevékenységtől, a támogatások felülvizsgálatától várt. A munkatervben nem volt szó sem a tulajdonosi rendszer megváltoztatásáról – ezt a társasági törvény helyettesítte –, sem a liberalizálásról, sem a politikai intézmények szükséges reformjáról. Hasonló tervezetekkel és felfogással vágott neki az új évnek 1987 végén a jugoszláv és a lengyel kormány is. A Grósz-, a Messner- és a Mikulics-kormány mind személyi összetételük, mind apparátusaik hagyományai folytán a technokratikus reformdiktatúra és a populista programok között ingadoztak.

Mi is a technokratikus reformdiktatúra? A kormányzat ideológiamentes, pragmatikus közigazdasági és közigazgatási reformokban gondolkodik, és a piac felőlről kikényszerített szabályaival – az árak felszabadításával, modern adórendszerrel, monetarizált fogyasztásvisszafogással, a támogatások leépítésével – próbálja meg letörni az örökölt alkurendszert. E tevékenységehez olyan szakértőket von be a kormányzásba, akik meg vannak győződve arról, a nyugati nemzetközi pénzügyi intézmények kényszerítő befolyása mellett ki tudják alakítani a modern piacgazdaság technikáit. A kormányzat minden országban burjánzó, szinte megfoghatatlan alkurendszert örökölt. Az egyik

oldalon (mindhárom országban) gyenge, szétesett központi kormányzatot találunk, a másikon erős tagköztársasági, megyei, banki (Jugoszlávia), vajdasági, ágazati (Lengyelország) és nagyvállalati, ágazati érdekcsoportokat (Magyarország). Mindhárom országban kiépült formális és nem-hivatalos érdekérvényesítési csatornák, érzékelhető az egységes kormányzati apparátus hiánya. A '80-as években, különösen annak második felében, már mindenütt behatoltak a központi párt- és államigazgatási szervezetekbe a nagy területi-ágazati, vállalati érdekcsoportok képviselői, a pártmunkás legalább annyira kijárója a sziléziai bányáknak, a magyar kohászatnak, a makedóniai ipartelepítésnek, mint amennyire a pártközpont hűséges fia. Az alkumechanizmus megrögzíti a politikai és gazdasági szerkezetet, szklerotizálja a modellt. A technokrata típusú kormányok a minden megkötő alkuknak legalább egy részét szerették volna felmondani. Ehhez vagy különleges hatalommal felruházott külön apparátusokat, bizottságokat vonultattak fel, vagy a monopóliumokat enyhítő engedményekkel próbálkoztak. A Grósz-kormány munkaterve felemás formában tartalmazta a reformdiktatúra elemeit, hiszen csak így volt eladható a nemzetközi intézményeknek. De már benne voltak azok a populista jelszavak is, amelyek későbbi fordulat lehetőségére utaltak. A munkatervben egymás mellett élt a személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adó reformdiktatúrás eszközrendszere, és a bérreform populista igérete. Már a munkaterv elfogadásának másnapján felszínre került a belső ellentmondás. Az adókat viharos körülmenyek között elfogadták, alapot teremtve így egy reformdiktatúrás indításra, ezt azonban azonnal meg is törték „népszerű” engedményekkel. A támogatásleépítés programját elfogadták, de a miniszterelnök a nagyvállalatok vezetőivel tartott három találkozóján mégis elkötelezte magát az érdekcsoportok követelései mellett. Az 1988-as év minden ország kormány számára rosszul kezdődött. A lengyel kormány az elhamarkodottan kiírt „reformnépszavazás” elvesztéséből kénytelen volt levonni a keserű tanulságot: bár milyen reformjelszavakat alkalmaz, a lakosság nem támogatja a keményebb fellépés programját. A rendkívül népszerűtlen adórendszer bevezetése Magyarországon drasztikus hitelválságot előidéző politikával párosult. Jugoszláviában a Mikulics-kormány a kockázatos árliberalizálásért vívott harcot.

Kapsoljuk be a körbe a Szovjetuniót! A szovjet politika és gazdaság rándulásai nélkül sok minden érthetetlen abból, ami a kisebb országokban történt. 1987 novemberében

Gorbacsov arra kényszerült, hogy a „demokratikus peresztrója”, a tárgyalásos út legfontosabb pártpolitikai képviselőjét, Borisz Jelcint eltávolítsa a hatalomból. A gazdaságban pedig továbbra sem történtek jelentősebb reformirányú változások. A mélyben tovább folyt a küzdelem az úgynevezett katonai-ipari komplexum óriásvállalati gyorsító programja (uszkarenyije) és a Tervhivatal tervbürokráciája között. A mezőgazdaságban még fel sem merült egy szélesebb tulajdonosi reform, a kisvállalkozásokat gyanakvás vette körül, a tagköztársaságok önálló elszámolása tiltott gyümölcs volt. A politikai színtéren az év eleje a peresztrója elbizonytalánodását hozta. A felső vezetés elvesztette azt a hitét, hogy a közvetlen társadalmi párbeszéd programjával átléphet a bürokrácián. Nem javult a belső ellátás, növekedtek a nemzetiségi ellentétek. A szovjet visszalépések február végén, március elején a környező kisebb országokban is éreztették hatásukat. A bolgár párt Zsivkov vezetésével kezdtett megszabadulni reformszárnyától. A magyar pártvezetés Kádár irányításával nekilátott a pártértekezleti előkészületek felgyorsításának, jölhet, korábban még az értekezlet gondolatainak is hosszú hónapokig ellenállt. Márciusban Gromiko elnök magyarországi látogatása megerősítette a régi vezetést. És még ugyanekkor Husák tárgyal Gromikóval Moszkvában, s közben Ceausescu megkapja a Lenin-rendet. A magyar pártban a Politikai Bizottság vizsgálatot indít Pozsgay Imre Lakitelken történt 1987 októberi megjelenése és utána köözöt interjúja ügyében. Ugyanekkor vizsgálni kezdik Nyers Rezső működését az Új Márciusi Frontban. Nyina Andrejeva levele arra is jelt adott, hogy a csehszlovák kormány erőszakosan lépjen fel azokkal szemben, akik az emberi jogokért tüntettek, a magyar hatóságok a FIDESZ-aktivisták ellen forduljanak, az MSZMP pedig hozzákezdjen értelmiségek kizáráshoz.

ÚT A PÁRTÉRTEKEZLETHEZ

Februárban Grósz kormányfő fokozatosan visszavonult a gazdaság irányításától, a népszerűtlen adók és támogatás-leípítések személyes erőltetésétől. A tömegkommunikáció megrajzolta a „nemzeti politikus” arcélét. A „nemzeti kormány” felismerte az erdélyi kisebbség ügyében rejlő lehetőségeket, elindultak a kisembert megnyerni hivatott akciók, a világútlelő, az új devizaszabályozás stb. „Nemzeti kormány”, „politikai kormány” vagy inkább „szakértő kormány” – ez itt a kérdés. A lengyel politikai mechanizmus azt a hatalom- és munkamegosztási választ adta, hogy a nemzeti politika letéteménye a Jaruzelski vezette hadsereg és párt, s ez felhatalmazza a szakértő Messner-kormányt, hogy a húsbavágó gazdasági kérdésekben szakértő módon a lehető legmesszebbre menjen. Hasonló felhatalmazásra vágyakozott Branko Mikulics is, de Jugoszláviában hiányzott ehhez az egységes politikai vezetés, amelyet a rendszer Tito halála óta nélkülez. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy hasonló munkamegosztásban gondolkodtak Kínában is, amikor Cso-ce Jang és Li Peng kettősét kialakították.) Bizonyos elköpzelések szerint Magyarországon is elköpzelhető lett volna a régi vezetés átmentése azon

az áron, ha az egyik fél megszabadul a másiktól, hatalom-megosztásra kerül sor Kádár János, valamint az új rend és nemzedék képviselői között. Ebben a felállásban Kádárnak Teng Hsziao-ping szerepe jutott volna, aki maga mellé veszi azokat a pragmatikusokat, akik nem mennek túl egy bizonyos határon. De Gorbacsov visszatérése átrendezte a korábbi elköpzeléseket, -földindulást eredményezett Magyarországon. Rizskov miniszterelnök budapesti látogatása új politikai térképet rajzolt fel, amelyen már nem, vagy másként volt helye a régi vezetésnek. A szovjet vezetés immár egy Grósz-Pozsgay párosban gondolkodott, amely fölött lebegne Kádár János. A régi gárda eközben belső „kétfrontos harcot” vívott, ejtve a Politikai Bizottság „régi reformer”, illetve bizonyos teherré vált tagjait. A Kádár János által összeállított pártértekezleti menetrend és névsor azonban elbukott minden küldöttek dühén, mind pedig a háttérben szervezett palotaformadalon. Ugyanakkor nagyon sok volt a pártértekezleten a véletlen, a félreértés. mindenkit meglepett a személyi változások könnyedsége. Máig se tudjuk, hogy ebben mekkora szerepe volt Kádár János személyes összeomlásának és a fejét veszített Politikai Bizottság tanácsstalanságának. Kádár valószínűleg nem tudta felmérni, hogy a PB-tagság nélküli elnökséggel minden elveszett, a küldöttek nem láthatták át, hogy döntésükkel mekkora személyes hatalom birtokába juttatták Grósz Károlyt. Főtitkárrá választása lehetővé tette volna a lengyel mintájú hatalommegosztást, de nem megosztásra, hanem koncentrációra került sor. Ennek az erőkoncentrációjának a veszélye abban is megmutatkozott, hogy a hatalom továbbra is ellenőrizhetetlenül a Politikai Bizottságban összpontosult, amelynek összehívására és napirendjére a megszüntetett Titkárság helyett, immár egyedül csak a főtitkár tehetett javaslatot. A minisztertanácsban a kormányfő a kabinetben keresztül történő kormányzással szűkítette le a mozgásteret. Formai ételemben sohasem látott hatalmi összpontosulással volt dolgunk, amelytől sehol nem lehetett kimozdulni, fellebbezni. Pozsgay Imre elkerülése a Hazafias Népfront éléről, majd Grósz Károly beválasztása az Országos Tanácsba, megsemmisítette a Népfront kezdeményezési lehetőségeinek nagy részét. A szakszervezetek főtitkárának kimaradása a Politikai Bizottságból a szakszervezeti ellensúlyt tette próbára. A főtitkárminiszterelnök befolyását tovább növelte, hogy az új Politikai Bizottság tagjai nem rendelkeztek apparátusokkal, államigazgatási rutinnal, ki voltak szolgáltatva a minden apparátust vezető személy információs monopóliumának. De a legnagyobb baj az volt, hogy az új vezetésnek hiányzott a gazdaságpolitikai, külpolitikai, nemzetiségi, alkotmányozási programja.

A kormány ebben a bizonytalan állapotában mégis kiindult, a liberalizációs variánsok előterjesztésével, a reform-diktatúra felé, anélkül azonban, hogy lettek volna biztos politikai háttérintézményei. A liberalizációs program megváltoztatta az 1987-es munkaterv feltételeit, és, legalábbis elméletben megpróbált elrugászkodni az ár-, az import-, a devizaszabályozás felszabadításának irányába. A Messner- és a Mikulics-kormány a gyakorlatban is megpróbálkozott a tojásfejük uralmával. Csakhogy a tárgyalásra sem mélt-

tott társadalom, az alkukban sértett érdekcsoportok rögtön bosszút álltak. Lengyelországon és Jugoszlávián tavasszal gazdasági indítatású sztrájkok sőpörtek végig, amelyeknek halványabb leágazásai Magyarországon is megjelentek. Az infláció nekiiramodott, amit Lengyelországban és Jugoszláviában nem is tudtak vissza fogni, Magyarországon pedig az emelkedést át kellett terhelni a költségvetés növekvő hiányára. A pályafutásuk során először bűntudatos hivatalos szakszervezeteket a kormányok még elheszegették, de a szakértői apparátusok nem tehettek meg ugyanezt a populizmusra hajló pártvezetéssel. A Messner-kormánynak őszre kitelt a hitele, s a búcsúzó miniszterelnök csak arról panaszkozhatott, hogy minden a párt felhalmozása szerint tett, nem érti, miért hagyták cserben. Decemberben ugyanezt a panaszt adhatta elő Branko Mikućics. A pártvezetések részben kényszerből, részben önként vagy rendpárti, vagy a nemzeti, vagy a kisembert védi populizmust választották. A magyar pártvezetés az elrontott aradi csúcstalálkozó után aligha gondolhatott a nemzeti jellegű populizmusra. A kisember védelmére kelni, vagyis az utca emberére hivatkozva árstapot elrendelni, operatívan beavatkozni a vállalatoknál, hiányellenes kampányokat indítani: ez bizony nem ment volna keresztül sem a nemzetközi pénzügyi intézményeken, sem a pártvezetés félig-meddig létező reformszárnyán, sem a nagy érdekcsoportokon.

A Grósz-kormány utolsó korszakában feladta a Tervgazdasági Bizottság által erőltettet „reformdiktatúrás” konцепciót, a liberalizálási változatok elsilányadtak. A kormány állandó egyezkedésekre kényszerült a felbátorodott szakszervezettel, másrészt magában a kormányzatban is megnövekedett az alkucsoportok képviselőinek a száma. Mivel a szerkezet átalakítása továbbra sem ment végbe, sőt, a kormány végképp elkötelezte magát a nagymarosi és a jamburg-tengizi beruházások mellett, nem maradt más hátra, mint a terheknek a fogyasztóra való áthelyezése, illetve a magasabb költségvetési hiány elismerése. A kormány belenyugodott az oligarchikus alkuk folytatásába – onnan nyerte legitimitását -, nem kockáztatta egyik oligarchia előjogainak megnyírbálását sem. A népszerűtlen gazdasági intézkedések elől a főtitkárnak időszerű volt elmenekülnie a miniszterelnöki pozatról, így került sor a főtitkári és a miniszterelnöki tisztség kettévalasztására.

Az ősz kezdetén nem lehetett tudni, hogy a szovjet vezetésben hogyan fog folytatódni a peresztrojka. Ennek következtében a kisebb országok bizonytalankodtak. A szovjet reformirányzatot erősítő váltások – Ligacsov háttérbe szorulása, Jakovlev előtérbe kerülése – látszólag előtöltötték a dolgokat. A valóságban éppen ez az ősz bizonyította be a peresztrojka irányítói számára, hogy mind a nemzetiségi, mind a gazdaságpolitikában szinte leküzdhetetlen problémákkal állnak szemben. A közvetlen tárgyalások a balti államokban, majd a kaukázusi köztársaságokban nem vezettek igazi eredményekre. Hiába mentek reformerek a kedélyek csillapítása végett a nemzeti és gazdasági konfliktusok tűzfészkeibe, ez csak arra volt jó, hogy rájöjenek: egyelőre nincs megoldás. A balti parlamentek különböző fokú radikalizmussal, de valamennyien

a nemzetiségi, köztársasági politikai és gazdasági önállóság kibővítése mellett döntötték. Az örmény-azerbajdzsán vita nem jutott nyugvóntra. Immár Gorbacsov vezetésével maguknak a reformereknek kellett éles hangnemű nyilatkozatokban elítélniük a túlságosan messze menő önállósulási törekvéseket, azokat az embereket, akik éppen a peresztrojkára hivatkoztak. Majd a reformerek által vezetett, vagy legalább általuk is megtürt kampány indult a glaznoszty túllépőivel szemben, a balti államokba visszatér a cenzúra, a reformlapok példányszámát és hozzáférhetőségét korlátozták. De ennél is fontosabb, hogy a gazdaságban a kormány fokozatosan belecsúszott a korábbi engedmények visszavételébe, a szövetkezeti vállalkozások elleni fellépésbe, a fogyasztók fegyelmezésébe. Megjelent az ördögi kör: a politikai peresztrojka támogatása érdekében növelni kellene a fogyasztást, ami gyors eladósodáshoz vezet, viszont a jelenlegi szerkezethez a fogyasztótól elvont jövedelem és áru a jövőben sem hozhat árubőséget. A vezetésnek bele kellene nyúlnia a gazdasági szerkezetbe, de ez még sokkal nehezebb, mint általános bürokraciaellenes harcot folytatni. Jakovlev KB-titkár kelet-európai körútja a felek helyretételét szolgálta. A túlságosan előrefutóknak intés, a lemaradóknak kis bíztatás járt. Magyarország a balti államok szerepébe jutott. Ezt a reformerek szeretik, de talán egy fokkal messzebb ment, mint ami most az egész gorbacsovi peresztrojka szempontjából kívánatos. Többpártrendszer? Na, na. A Varsói Szerződés megkerdőjelezése egyes politikai csoportok által? Ne most! A KGST egészének felülvizsgálata, akár a kilépésig? Csak erősíténé a peresztrojka-ellenes erőket! A többpártrendszer nem is Magyarországon okozhat gondokat, hanem azzal, hogy példaként szolgál a szovjet demokratikus és ellenzéki mozgalmak számára. A Varsói Szerződés vizsgálata, a csapatkivonások szorgalmazása nem önmagában jelent gondot, de problémát okoz a stratégiai szintű engedmények bejelentésekor. Más dolog magunktól megtenni, tábornokainkkal egyeztetve, s más, ha nyomást akarnak gyakorolni ránk, amit aztán a Nyugat kihasználhat. A KGST radikális reformjának szükséges voltáról a szovjet vezetés is meg van győződve, de saját menetrendjéhez feltétlenül ragaszkodni kíván. A jakovlevi körút eredménye, hogy valamennyi kisebb országban felerősítette a belső tendenciákat, jobban kirajzolta az erővonalakat, mert igazán sehol sem javallhatott radikálisan mászt a korábbiakhoz képest. Ha a szovjet vezetés nem akar pártszakadásokat előidézni, akkor csak ezt teheti. De egy pártszakadás bármelyik kisebb országban példát mutathat a szovjet párt viaskodói számára is.

Magyarországon három, különböző erejű vonal találkozott felső szinten. Az egyik a rendpárti populizmus, amely a fenyedeget anarchia veszélyére hivatkozva, nem nemzeti, nem kisembereket pártoltó, hanem „osztályharcos” alapon próbálkozik áttöréssel. Ennek lehet bázisa a nagyvállalatokban, amelyeket a szerkezetátalakítás létékben fenyeget, régiókban, amelyeknek ipara, infrastruktúrája a régi szerkezethez kötődik. És lehet bűnbak ellenfele a kisvállalatok, az értelmiségi, a cigány, a zsidó, a nemzeti kisebbégi, a „fideszes” diák. Jól látható, hogy az osztályharcos

rendcsinálás durva módját választja 1988 végén, 1989 elején a bolgár, a csehszlovák, az NDK vezetés, s időszakonként a magyar vezetés populista rendpárti szárnya is (a brassói munkások mozgalmára emlékező tüntetés szétverése). A reformdiktatúrás elképzelés kiszorul a szélre, a gazdaságban felrémlik egy kelet-európai újkonzervatív menetrend lehetősége. Az új kormány visszamászírozik az inflációs politikába, folytatja a megkezdett beruházási pazarlást, elszabadítja a bérinflációt, játssza a húzd meg, ereszd meg kötélhúzását a szakszervezettel és az érdekképviseletekkel. A harmadik lehetőség, a Pozsgay Imre által hangoztatott politikai kormány, vagyis egy politikai tárgyalásokra képes egységes kormány kicsiny esélyel bírt. Ez a kormány a lengyel Rakowski-kormány mintájára, hétféle szakadékát átugorva, közvetlen tárgyalásokat kezdene az alternatív és ellenzéki csoporthakkal, pártokkal, az alkotmányozás, a gazdaság konszolidálása, a szabad többpártrendszerű választások témáiról. Úgy tűnik, hogy a Rakowski-kormány is csak Jaruzelski tábornok teljes politikai tekintélyének bevetésével, bizalmi szavazás révén juthatott tárgyalási pozícióba. Erre Magyarországon nem került sor.

Ezerkilencszáznyolcvannyolc. Javult-e, romlott-e a helyzetünk? Mit ért ez az esztendő? A kormány büszkén vallhatja, hogy túléltek az évet, nem léptek fel fizetési gondok, a tervezők közelében járt a külükereskedelem, nem romlott súlyosabban a fizetési mérleg. És mégse volt igazán jó ez az év, mert ismét elpocsékoltuk a legfontosabbat: az időt. Alkalmazkodásunk nem javult, a szerkezet nem változott, a támogatások továbbra is kiáramlottak, az intézményi kozmetikázások nem változtattak a lényegen. A monetáris

visszafogás helyett adminisztratív visszafogásokra került sor, a kétszintű bankrendszer nem biztosított jobb tőkeátcsoportosulást, az árak felszabadítása nem törte le a monopóriumokat. A politikai intézményekben zajló viharok nem hoztak érdemi változást a politikai döntési folyamatban: továbbra is ugyanúgy dölnek el a támogatások, a nagyberuházások, a gazdasági mechanizmus programok, az alkotmányozás ügyei, a nemzeti kérdések.

Szűk politikai szervezetek a nyilvánosság kizárássával, szelektált szakértők bevonásával határoznak futószalagon, még általuk sem áttekinthető ügyiratok felett.

És mégis itt a „hátha”. Hátha 1988-ban ott rejtvőzik egy új világ igérete? Hátha a politikusok és politikai csoportok egymást kényszerűen ölelő Laikon-családjá kibontakozik a válság kígyójának szorításából? Hátha a szovjet politikai és gazdasági mechanizmus 3–4 hónapos ciklikus kiingásai nem rángatni fognak, hanem önálló pályára állítanak? Hátha bebizonyosodik, hogy sem a nemzeti, sem a kisemberre apelláló, sem az osztályharcos populizmus nem hozhat egyebet, mint a térség visszabalkánosodását? Hátha kiderül, hogy a társadalomtól független reformdiktatúra nem hoz reformot, csak diktatúrát. Hátha...

Vagy különben úgy lesz, ahogy az öreg Márai jegyezte 80-as évekbeli naplójába: „Petőfi hörgése: A Kárpátoktól le az Aldunáig / Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar. Elkövetkezhet a pillanat, amikor a verses sort földrajzi módosítás-sal így idézik: A Baltikumtól le az Adriáig / Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar. Százmillió ember üvöltése meszire hangzik.”

(1989 JANUÁR)

NYUGAT, 1918

eset vántsá

A kommunizmus mint kulturális jelenség

LESZEK KOŁAKOWSKI*

Van egy lengyel anekdota az egyszeri kislányról, akinek dolgozatot kellett írni a következő témáról: „Miért szeretem a Szovjetuniót?” Nem lévén biztos a válaszban, megkérdezte a mamáját: „Mondd, mama, miért szeretem a Szovjetuniót?” „Miket beszélsz” szólt az anyja „hisz azok gazembérek, senki sem szereti, mindenki gyűlöli őket!” Megkérdezte az apját. „Szamárságokat beszélsz” fortyant fől az apja „ezek megszálltak, elnyomnak minket, az egész világ gyűlöli őket”. Az egyre szomorúbb kislány föltette még a kérdést pár felnöttek, de mindegyiktől hasonló szöveget hallott. A végén ezt írta: „Azért szeretem a Szovjetuniót, mert nem szereti más senki.”

Némileg a kislányhoz hasonló módon szeretnék eljárni. Vagyis arról a kérdésről szeretnék elmélkedni, amit manapság ritkán vesznek komolyan – a kommunista propaganda kivételével, de annak a szerzői sem veszik komolyan a dolgokat – hogy mit jelent századunkban a kommunizmus mint kulturális ihletforrás, ösztönzés. Az antropológusok a „kultúra” szót értékmentes értelemben használják. Egy adott közösség sajátos kommunikációs rendszereit jelölik vele: a jogot, a szokásokat, az oktatási intézményeket, a hatalom mechanizmusait, a vallási hiedelmeket, a művészettel, a családi kapcsolatok formáit, a szexuális élet normáit, stb. – és mindez valóban le lehet írni ama kockázatos feltevés nélkül, hogy az illető kultúra alacsonyabb, vagy magasabb rendű a másiknál. Ebben az értelemben a kommunista kultúrához éppúgy hozzátartoznak Majakovszkij versei, mint a vidéki propaganda-osztály holmi tollkoptatójának halott frázisai; a kínai kultúra egészébe ugyanilyen oknál fogva éppúgy beletartoznak a kínai festészet klasszikus alkotásai, mint a maoista művészek képecskéi, amelyek színvonalban messze elmaradnak az amerikai újságok comics-képregényei mögött. Én azonban a kultúrára sokkal szükebb értelemben gondolok, olyanban, amely eleve feltételez bizonyos értékítéletet. Elsősorban tehát a műalkotásokat veszem figyelembe, az alkotó jellegű műveket az irodalomban, művészettel és a humán tudományok köreiben; másodszor pedig olyan művekre gondolok, amelyekről feltehető, hogy valós elemeivé váltak annak a kultúrának, amelynek területe megegyezik a kereszteny vallás hagyományos hatósugarával, amely tehát görög, római, zsidó és kereszteny gyökerekből nőtt ki (Oroszország nagy-

mértékben ehhez a kulturális térséghoz tartozik, még akkor is, ha politikájában közelebb áll tatár hagyományaihoz).

Kérdésem tehát ez: hogyan értelmezzük a tényt, hogy a nemzetközi kommunizmus, akár hatalmon lévő, akár hatalomra törő formájában, bizonyos történelmi időszakokban kulturálisan termékenynek bizonyult, vagyis képes volt arra, hogy olyan alkotásokat ihessen életre, amelyeket ma is az európai civilizáció részének kell tekintenünk, amelyek legkevésbé sem kerültek szemétre? Sőt, még arra is telt erejéből, hogy vonzást gyakoroljon a kultúrateremtő elitek jelentős részére, köztük igen kiváló személyiségekre? Ez a kérdés azért érdemes figyelemre, mert a kommunizmus pusztító, kultúraelenes funkciója nemcsak, hogy közismert, de – nyugodtan kijelenthetjük – kezdettől fogva beleépült saját rendszerébe. A kommunista hatalmi rendszernek ezt az oldalát már sokszor leírták, itt nem érdemes hosszan beszélni róla. Talán csak annyit lehetne megjegyezni, hogy a különböző hajdani és jelenlegi zsarnokságoktól eltérően a kommunizmus nem csupán és nem is főként olyan negatív eszközökkel hajtotta végre kultúrapuszító funkcióját, mint a cenzúrahivatal, az engedetlenek elnyomása, tilalmak alkalmazása. A közönséges zsarnokságok annyiban kevésbé destruktívak, amennyiben nekik az a fontos, hogy ne engedjék a politikai ellenzék központjainak kialakulását és hogy megsemmisítseken a kulturális életben minden, ami hatalmukat fenyegetheti. Általában maga a hatalom tűz ki magának korlátozott feladatakat, s bár oszthatatlan és szuverén kíván lenni, ám nem akar feltétlenül kiterjedni az élet minden területére. Ezért esetenként eltűri a kulturális önkifejezést, ha az politikai szempontból közömbös. A kommunizmus azonban kezdtől fogva minden átfogó hatalomnak tervezte meg önmagát, amelynek célja nem csupán az esetleges veszélyek felszámolása, hanem a közösségi élet minden jelenségenek pozitív szabályozása, beleértve az ideológiát, a nyelvet, az irodalmat, a művészettel, a tudományt, a családot, sőt még az öltözködés módját is. E minden átfogó szabályzórendszerben roppant nehéz elérni az ideális állapotot, mégis emlékszünk olyan időkre, amikor ennek az ideálnak a megvalósítását hatalmas mozgalom szolgálta. Ideológiai normák határozták meg azt is, hogy mit kell gondolni a relativitás elméletéről, akárcsak azt, hogy milyen zenei kifejezési formák helyesek és melyek türhetetlenek, de azt is, milyen szélességű nadrágszárak felelnek meg a szocialista társadalom követelményeinek.

A minden-szabályozás legimpónálóbb eredményeit a

*Lengyel filozófus (1927). 1968 óta nyugaton él, jelenleg Oxfordban egyetemi tanár

Kínai Népköztársaságban érték el. Igen jelentős, bár nem egyenletesen kiemelkedő eredményeit pedig a Szovjetunióban a sztálini korszak utolsó éveiben. Az ideálról való részleges lemondást a valóság nyomása kényszerítette ki – így például az érdemleges szabályozás föladását a természettudományok terén –; más szabályok pedig – például az öltözködést illető előírások – túl problematikusnak bizonyultak a gyakorlatban. Az európai szovjet protektorátusok többségében és különösen Lengyelországban a szabályozási rendszer sohasem érte el a szovjet színvonalat, magáról az elvről azonban mégsem mondta le, és tényleges kikényszerítésének lehetősége csupán a hatalmi apparátus erejétől függ, a társadalom természetes törekvéseivel szembeni összeütközés közigében. Lengyelország hosszú évekig és még ma is közelebb volt a kulturális életre gyakorolt nyomás tekintetében a hagyományos zsarnoksághoz, mint a totalitáriánizmushoz, mivel az uralkodó apparátus főleg negatív eszközökre támaszkodik – cenzúrára és megtorlásra az ellenzékkel, illetve a politikailag megbízhatlan személyekkel szemben – de ugyanakkor nem próbál (vagy ha igen, akkor ügyetlenül és kevésbé eredményesen) alapvető szabályokat ráerőltetni a kulturális alkotómunkára. Fölösleges hozzátennem, hogy ez nem az appárat jótékony szándékán, hanem éppenséggel a gyöngeségén műlik.

Ám vizsgálódásom tárgya nem ez, hanem ellenkezőleg: a kommunizmus, mint kulturális szempontból aktív erő. Hogy egykor ilyen erőnek számított, azt nehéz kétségtelenül bevonni. Az oroszszági bolsevik fordulattal eszméileg olyan írók azonosultak, mint Majakovszkij, Szergej Jeszenyin, Babel, Pilnyak, az ifjú Fagyejev, Ehrenburg, olyan kiváló filmrendezők, mint Eisenstein és Pudovkin, avantgardista festők, mint Malewicz, Dejneka, Rogycsenko, rövid időre még Chagall is, a humán értelmiségek alkotó elmei. Ennek az elég népes művésztársaságnak a későbbi sorsa, mint tudjuk, különböző módon alakult: volt, aki öngyilkos lett, mások hőhérezre jutottak, megint mások eladták magukat a zsarnokságnak, vagy életüket megkeseredt téliesen fejezték be. A huszas években a kommunizmus elég nagy vonzerővel bírt a nyugati művészek, értelmiségek körében, a képzőművészeti és irodalmi avantgarde-ot is ideérte; életük végéig kommunista párttagok maradtak Aragon és Eluard, Picasso és Leger és még sokan mások, kétségtelenül nagytehetségű emberek Franciaországban, Olaszországban és Németországban. Még ott is, ahol a kommunizmus sohasem vált akár csekély jelentőségű politikai erővé sem, mint Angliában és az Egyesült Államokban, azoknak az értelmiségeknek, művészüknek és íróknak a listája, akik hosszabb, vagy rövidebb ideig ha nem is párttagok, de a sztálinizmus, vagy a trockizmus rokonszenvezői voltak, elég terjedelmes; ugyanez áll a mexikói vagy a brazil értelmiségre is. A független Lengyelországban, ahol nem volt jelentős befolyása a kommunizmusnak (bár a szakszervezeti mozgalomban jelen volt), s ahol hatását természetes módon korlátozta az a tény, hogy forrása egy olyan országban volt, amelyik örökök ellenségek számítottak, még itt is vonzott számos igazi művész, olyanokat, mint Broniewski, Jasienski, Wan-

durski, Wat, Zegadáowicz, Kruczkowski, vagy értelmezégit, mint az öreg Stefan Czarnowski, Nowakowski, vagy Natalia Gasiorowska. Az első világháborút követő évtizedben, mint tudjuk, a kommunista írói-művészeti körökben elég sokan támogatták, köztük nem egy kétségtelenül kiváló művész is. Hasonló volt a helyzet Csehszlovákiában és Magyarországon.

De nem érdemes halmozni a példákat, a neveket, amelyek listája meglehetősen hosszúra nyúlhatna. Annyi vitathatatlan, hogy voltak olyan történelmi körülmények, melyek között a kommunizmus erőterében helyezkedtek el bizonyos kulturálisan aktív művészcsoporthak, s inspirált olyan műveket, amelyek századunk intellektuális-művészeti képéhez szervesen hozzáartoznak; másszóval, hogy a kommunizmus nem csupán olyan különleges civilizációs formaként létezett, amely lerombolta-lerombolja az európai történelem folytonosságát és saját hatalmi körén belül igyekszik megsemmisíteni a szellemi kifejezés lehetőségét, hanem e szellemi kifejezést létrehozó energiaforrás is.

Mindenek csekély hitelű és naív magyarázata az afféle közhelyek szajkózása, mint hogy az embereket könnyű becsapni, megvásárolni és megfélemlíteni, és ebben rejlik a kommunizmus titka. A kommunizmus végzetét ilyen frázisokkal lerázni époly könnyű, mint hasztalan; sőt, kifejezetten káros, mert lehetetlenné teszi egy fontos történelmi jelenség megértését; a frázisoknak még az előnye is megvan, hogy minden olyasmire alkalmazhatók, ami nem tetszik nekünk, vagy ami felháborít bennünket; éppen mindenre-alkalmas képességük jelzi meddőségüket. Nem, a kommunista kultúra történetét nem is olyan könnyű megmagyarázni: társadalmi folyamatokról van szó, amelyeket ekként kell vizsgálni, s nem pusztán mint általában gyanús egyéni kezdeményezések. Ha a kérdést ilyen könnyen el lehetne intézni, akkor még az is felfoghatatlan lenne, hogyan lehetséges az, hogy a hatalmon levő kommunista rendszer, amelyik továbbra is rendelkezik a megtévesztéshez, megvásárláshoz és megfélemlítéshez szükséges eszközökkel, tökéletesen elvesztette (és ez nem tegnap történt!) nem csupán az intellektuális-művészeti alkotás ösztönzésének képességét, hanem a kultúrában aktív szerepet játszó rétegek szimpatiáját is – ahogyan ez a nem-kommunista uralmú európai és latin-amerikai országokban történt.

Mi lehet az oka, hogy még a hatalmon lévő sztálinizmus képes volt magának támogatást szerezni az értelmezégi elit részéről, a jelenlegi rezsimnek, amelyek mindenek ellenére kevésbé vérszemjásak és kegyetlenek, ezt nem képesek megkapni? Miért van az, hogy más forradalmi és önkényuralmi rendszerek nem rendelkeztek ezzel a képességgel? A fasizmus és a hitlerizmus kulturális téren merőben pusztító hatású volt, s bár alkalmilag fölkeltette a nyugati művészeti elitekhez tartozó emberek egyikének-másikának rokonszenvét (Heidegger, Ezra Pound, Céline és Knut Hamsun voltak talán a leghirdetebb példák), mégis, a sztálinizmushoz képest e tekintetben roppant erőtlennek bizonyult.

A kommunizmus egyetlen fontos területen maradt szinte teljesen meddő, nevezetesen a filozófiában. A hivatalos

szovjet filozófia nem hagyott hátra semmi említésre méltót, s történetét úgy lehet tekinteni, mint a párt engedelmes eszközévé lefokozott gondolkodás elkerülhetetlen hanyatlásának a példáját. Az a két valóban érdekes gondolkodó, akit továbbra is némi figyelem övez, Lukács és Bloch, csak csekély mértékben szolgálhatnak ellenpéldául. Lukácsot úgy érdemes olvasni, mint egy kiváló elme meglehetősen különleges esetét, aki – minden kalandja, konfliktusa ellenére – agyát végig a zsarnokság szolgálatába állította; életműve azonban már nem ad gondolati ösztönzést és mindenütt, így Magyarországon is, halottnak tekinthet. Ami Blochban érdekes lehet, az filozófiájának kizárálag azokra az elemeire szorítkozik, amelyeknek nemcsak hogy a kommunizmushoz, de még a marxizmushoz is alig van közük. A kommunista szellemiségből kinőtt filozófia jelenleg Lengyelországban és Csehszlovákiában szemétdombnak számít, noha persze a szemétdomb is lehet érdekes a régész számára.

A kommunizmus története több évszázadra nyúlik vissza. De már legkorábbi változataiban is – a Reneszánsz és a Felvilágosodás utópisztikus irodalmában (ahol gyakran vallásos ihletettségű volt, s a jakab apostoli közösséget idézte a magántulajdon bünnek bélyegzete) – felfedte gyögyíthatatlan ellentmondását: ezek az utópiák egyszerre voltak egyenlősítők és zsarnokiak. Tökéletes egyenlőséget hirdettek, s ugyanakkor a felvilágosult elit uralmának a szükségességet: az elitnek kell vigyáznia az egyenlőségre. Az a kommunizmus, amelyik már nem irodalmi műfajként, hanem mint politikai mozgalom jelent meg, a jakobinus baloldaltól származik, amely esetében az ellentmondás (az abszolut, a legmagasabbrendű értéknek tartott) egyenlőség és a szabadság között még erősebben jelentkezett; a tökéletes társadalomnak egyszerre kellett szigorúan egyenlőnek és zsarnoki kormányzásúnak lennie, ami a kör négyzetesítésével egyenlő. A XIX. század, amelyben kialakult és fejlődésnek indult a modern szocialista mozgalom, Marx évszázada, nem volt különösen jó talaja a kommunizmusnak. Noha voltak bizonyos elméleti távlatai, mint politikai mozgalom alig létezett; az I. Internacionálé sem tartozott hozzá; maga Marx, minden elméleti tekintélye mellett, mint politikus alig számított és a II. Internacionálé szocialista pártjai, bár nemegyszer összetűzve és különböző frakciókra szakadva, mégis, túlnyomó többségükben (a marxistákat is beleértve) bíztak a demokratikus intézmények törvényes erejében és a kulturális szabadságjogokban.

A XIX. századi regény társadalomkritikája erősen fejlett, s nemelykor igen éles volt, de semmi köze sem volt a kommunizmushoz. A modern kommunista mozgalom igazából a század elején lenini frakcióként született. Az első világháborúig befolyása a szocialista mozgalmon belül (Oroszországot leszámítva) csekély volt, s maga az a tény, hogy itt teljesen új ideológiai és politikai jelenségről van szó, nem pedig ilyen vagy amolyan taktikai, vagy mozgalmon belüli elméleti különbségről, sokáig senkinek sem tűnt föl és csak 1910 után vált lassan nyilvánvalóvá. A

mozgalom nem titkolta, hogy hajlik a zsarnokságra és a totalitáriánizmus lehetősége kezdettől fogva benne rejlett; ha idővel sikerült is meglovagolnia az oroszországi forradalmi hullámot és annak hátán uralmát megvalósítania, úgy ennek előfeltétele a történelmi véletlenek rendkívüli egybeesése volt. Jóllehet, nem ezek a véletlenek segítették a magasba, hanem az az adottsága, amelyik később, fejlettebb formában, a szovjetkommunizmus későbbi sikereinek alapja lett – az, hogy gyorsan magába tudott szívni, magáévá tudott tenni minden fontos társadalmi kérdést, s mindenből eszközöt tudott kovácsolni magának.

Lehet ezt másképp is kifejezni: a kommunizmus mind ideológiaiag, mind taktikailag elősködő volt; eredményesen elősködött minden társadalmi kérdésen, amelyek nemcsak lényeges és fontos, hanem tiszteességes ügyek is voltak, s egybeváltak azokkal a szándékokkal, amelyeket a Felvilágosodás és a humanizmus eszményein nevelkedett értelmezési réteg nagy része magának vallott. A kommunizmus az első világháború előtt nem csupán a munkások érdekeit kívánta védeni, de leplezte a nemzeti elnyomást is, válalta a szegényparasztság törekvéseit, tiltakozott a cenzúra ellen, egyszóval szövetségre lépett gyakorlati alapon mindenivel, még a círi önkényuralom elleni ellenállás lehetséges forrásával is és minden egy irányba próbált terelni. A februári forradalomhoz és a cárimus megdöntéséhez a kommunistáknak gyakorlatilag semmi közük sem volt, az októberi fordulat pedig olyan jelszavakkal történt, amelyekben nem volt semmi kommunista: földet a parasztnak és békét. A forradalmi folyamatban a tömegek uralkodó ideológiája nem a kommunizmus volt, hanem az anarchizmus, amely a tanácshatalom jelszavában fejeződött ki: ezt a jelszót a bolsevikok egy addott percben átvették, majd (amikor a szovjetek többségükben mensevik kézbe kerültek) visszavonták, hogy aztán újra elfogadják, de csak azért, hogy az anarchista utópiát kihasználva a még létező összes struktúra szétverésével rákényszerítések saját uralmukat a szétesett, demoralizált társadalomra. Lenin világosan beismerte: a bolsevikok annak köszönhetik győzelmüket, hogy nem a saját agrárprogramjukat, hanem az eszereké alkalmazták. A béké és a földosztás mellett a harmadik lényeges jelszó a régi állam szétbomlásztásában a nemzetek önrendelkezési joga volt. Ismerjük ennek a programnak a későbbi sorsát: „a földet a parasztnak” jelszó a parasztság kisajátításaként és a feudális alávetettség elvein nyugvó földhözötöttségen lett megvalósítva; a béké jelszava a világ legmilitaristább birodalmának felépítéseként, amely birodalom szinte telhetetlen volt hódításban és agresszióban; s végül az önrendelkezési jog jelszava a birodalomban a bekebelezett nemzetek összes hagyományának, minden törökötésnek rendszeres elfojtásaként valósult meg.

Számos értelmezési azonban nem úgy reagált a bolsevizmusra, mint jelszavak gyűjteményére, amelyek az a feldáta, hogy kielégítsen bizonyos sürgető, s meglehet, elsőrendű fontosságú társadalmi követeléseket, hanem inkább mint egyfajta globális, utópisztikus technológiára, egy új világ, egy új kor kezdetére, amelyben az ember minden problémája egyszer s mindenkorra megoldódik, s minden baj és gond orvoslára talál. Különösen élénken és érzéke-

„A szép román ajándékok között megható volt egy könyv. Vakírásos könyv: A Pártörténet. Vak emberek küldték ezt a könyvet Romániából és azt írták rá az ő betűikkal: »Amikor elolvastuk ezt a könyvet, megláttuk a világosságot.«”

Sipos Gyula: A Sztálini ajándékkiallításon, in: Ukraina kolhozaiban, A Földművelésügyi Minisztérium és a Magyar-Szovjet Társaság megbízásából kiadja a Mezőgazdasági Kiadó, év nélkül, 10. oldal.

neny reagált ez a réteg a béke és a háború, s az ezzel összefüggő nemzetköziség kérdésére. A világkommunizmus mai formájában az első világháború terméke. Mi, lengyelek, természetesen hajlunk arra, hogy ezt a háborút annak – a számunkra legnagyobb – eseménynek a prizmáján keresztül szemléljük, ami a független lengyel állam megteremtése volt, a rabság hosszú évtizedei után. Ez azonban egyik hatalomnak sem állt szándékában, amikor a háborút elkezdték. A háború pedig milliók kegyetlen lemészárlását jelentette, s minél tovább tartott, annál nyilvánvalóbbá vált, hogy amint azt a baloldali szocialisták hangoztatták – lényegében imperialista háború, az uralkodó osztályoknak a népek karjaival vívott küzdelme. Nehéz túlértékelni a háborúellenes indulatok szerepét abban a bolsevizmus iránti rokonszenben, ami a huszas évek elején az európai értelmiiséget eltöltötte. 1914 után a bolsevizmus aratta le a Második Internacionál kompromittálódásának következményeit; ekkor vált világossá, hogy a nemzetközi munkásszolidaritás, a szocialista mozgalom eszmei alapja nem több erőtlen frázsnál, s már az első megpróbáltatásra úgy eltűnt, mint kőnyoma a víz tükrén. Az USDP, a német szociáldemokraták háborúellenes frakciója, amely 1917-ben alakult, háborúellenesség címen lett a kommunizmus melegágya. Az európai írók számára is, akik akkoriban beléptek a kommunista pártba, vagy azzal szímpatizáltak (Arnold Zweig, Bertolt Brecht, Henri Barbusse, Romain Rolland, Anatole France, Jaroslav Hašek, hogy csak a leghíresebbeket említsük) a legfőbb ösztönzést a háború szörnyűségei adták. A kommunizmus egy új, háború nélküli világ igéretét hozta, mászával eredményesen elősködött az emberek békévagyán, ami százunkban a legerősebben átélt társadalmi érzések egyikévé vált. A háború előtt a kommunizmus Oroszországban is csak kicsiny szekta volt, s az első és második orosz forradalom közti időszakban a marxizmus és a kommunizmus befolyása az orosz értelmiisékre nagyon is meggyengült, az elit legkiválóbbjai közül sokan szenvédélyesen támadták azokat a történetfilozófiai dogmákat, amelyeket korábban még elfogadtak; s nem ok nélkül nevezte az akkor már a sztalinizmust odaadóan szolgáló Gorkij az 1934-es írókongresszuson az 1907-től 1917-ig terjedő időszakot, az orosz költészettel ezt a virágkorát „a leggyaláztatósabb és legszégyentelenebb évtizednek az orosz értelmiiségtörténetében”.

Természetesen voltak más motivumok is. Így például az értelmiiségek között gyakran felbukkanó barbár-imádat, vagy inkább az az elragadatás, amit egy új kor tökéletes kezdete, a múlttal való szakítás, az elmúlt időtől való meg-

szabadulás vált ki. Oroszországban csakúgy, mint Nyugaton a kulturális talajtalanságnak ez az étosza, a – fölösleges hozzátenem: illuszirkus – megszabadulás a tradíció örökségétől, a történelmi terhektől mentes ifjúság kultusza, a burzsoá közönség meghökkentésének és megbotránkoztatásának a vágya – minden erősen befolyásolta a Radikálisan Új hordozója, a bolsevizmus iránti rokonszenvet; kalapácsot láttak benne, amely szétzúzza a nyomasztó múltat, összhangban az Internacionál felhívásával: „a múltat végképp eltörölni”. Ez a motívum lényeges szerepet játszott Alexander Blok, Majakovszkij, a francia szürrealisták és a futuristák esetében. Jelenléte az akkori kommunizmus mágneses vonzerejében talán a történelmi körülmenyekkel magyarázható. Az első világháború valóban lezárt a tizenkilencedik századot, valóban új kör nyitott az emberi élet minden területén. Ezt a bolsevikok hamarabb és jobban megértették, mint bárki más és egy ideig úgy tudtak föllépni az európai kultúrában, mint az új kor megtestesítői; ez szintén hozzájárult ahhoz, hogy a kommunista civilizációk bizonyos, noha rövidtávú hitelességet kölcsönözzen. A harmincas évek első fele új társadalmi megrázkođtatásokat hozott, amelyeket a kommunizmus igen hathatósan kihasznált: a gazdasági világválságot, a nemzeti szocializmus diadalát Németországban, majd később a spanyol polgárháborút és a nagy vihart Kínában. Ezek mind valóságos, drámai események voltak. A világválság a maga összes következményével: a sokmilliós munkanélküliséggel, a nyomorral, a kétségebeséssel a kommunizmus nagy esélye lett; a kommunizmus most úgy jelent meg, mint egy munkanélküliségtől és létbizonytalanságtól mentes társadalom igérete, de úgy is, mint legenergikusabb ellenfele a fasizmus körjának, annak a ráknak, amely úgy tünt, felfalja Európát (és amely ugyanazon a nyomorúságon elősködött, mint a kommunizmus). Ezekben az években, amikor emberek milliói pusztultak el Ukráinában az állam által mesterségesen előidézett éhínségen, haltak meg a kínzásuktól, a fagytól, a kimerültségtől, vagy tarkólövéstől a sztálini börtönökben, atáborokban és a kitelepítés állomásain, a szovjet állam a nyugati értelmiég számottevő, de minden esetben számításba veendő részének a szemében a béké bástyájának, a forradalmi humanizmus központjának tünt, egy új világ igéreteként jelent meg, ahol az emberek nem gyötörök a holnap bizonytalansága, ahol mindenki egyenlő és bízik a jövőben. Azonosultak a kommunizmussal, vagy szímpatizáltak vele olyan emberek, mint André Malraux, Walter Benjamin, Theodor Plivier, Jean-Richard Bloch, Theodore Dreiser, John Dos Passos és

Upton Sinclair; a moszkvai perek ördögi komédiáját az igazságsgolgáltatás működésekként ünnepelték Leon Feuchtwanger és Romain Rolland. Ennek a kérdésnek a megértésében is kevés haszna van az emberi naivitást és rövidlátást célzó magyarázatoknak. Itt is olyan társadalmi és kulturális folyamatokkal állunk szemben, amelyeket ekként kell megmagyaráznunk. A harmincas évek közepén Népfrontja természetesen szovjet manipuláció volt, de nem csak az: ha volt valamiféle eredménye, akkor azért volt, mert jelszavai megfeleltek az európaiak reális tapasztalatainak, félelmeinek és reményeinek. A fasizmus nem a kommunisták által kitalált mumus volt, hanem a civilizációt és az egyes nemzeteket fenyegető, a lehető legvalóidabb halálos veszély, és jóllehet, ugyanazokból a társadalmi bajokból szívia táplálékát, mint a kommunizmus, akkoriban egészen más típusú embereket vonzott és szinte semmiféle kulturális rugalmassággal nem rendelkezett. A kommunizmus ügyesen kihasználta a nyugati demokráciák ingadozó és félénk politikáját ezzel a veszélytel szemben, az antifasiszmus pedig kulturális szempontból lehetett és volt is lelkesítő erő. Valódiak voltak az infláció- és a válság- okozta társadalmi bajok is. A kétéves szovjet-náci barátság ugyan elég sokat megingatott, de a háború további alakulása hamar letörölte ezt a kellemetlen pecsétet: 1941 és 1945 között így a szovjet kolosszus újra igényt tartott és nem is eredménytelenül, a világ fő védelmezőjének szerepére a hitleri barbárság ellen, katonai sikereiből teremtve erős alapot új ideológiai inváziójához Európában.

Ugyanez elmondható a lengyel kulturális elitről is. Azok a tagjai, akik nyíltan a kommunista rendszer mellé álltak, többségükben nem a kommunista, hanem inkább a szocialista, illetve baloldali liberális körökön belül származtak; csatlakozásukat igen nagy mértékben befolyásolta a háború előtti Lengyelországgal szembeni ellenérzésük, különösen ami az utolsó, a Pilsudski marsall halála utáni éveket illeti. Érthető módon hajlamosak vagyunk arra, hogy idealizáljuk azokat az éveket, hiszen minden hibájuk, bűnük ellenére hazánk mégiscsak független volt és különféle hátrányai, nyomorúságai csak apró kellemetlenségek tünnek az új, haladó rendszerhez képest. A sajtó- és cenzurális megszorítások igen csekélyek voltak azokban az években, ha összevetjük őket azzal a rendszeres pusztítással, amit a haladás fályája végez, s ami már oly sok éve sújtja a lengyel kultúrát; az akkori rendőri törvénytelenségek elhalványultak azokhoz képest, amelyeket a Lengyel Népköztársaság valósággal rendszeresített. Mindamellett az értelmiségnak az a része, amelyik 1945-46-ban, a háború és a megszállás borzalmai után kisebb-nagyobb buzgalommal azonosult az új rendszerrel, más perspektívából nézte a dolgot – azok, akiknek emlékezetében még élt a brzesci per, a berezai internálótábor, a gyűlölködő antiszemita undorító hulláma, valamint az erőszakos klerikalizmus, a kommunizmusban a Felvilágosodás folytatását látták, amely a nemzeti hagyományoknak azzal az áramlatával fordul szembe – a szarmata, soviniszta és klerikális tradíciókra gondolok –, amelyeket ártalmasanak és mérgéző hatásúnak vélték és amely ellen, legalábbis a XVII. század óta, tehát jóval a modern értelmiség megjelenése előtt már a kozmo-

politább orientációjú és kritikusabb szemléletű művelt nemesi körök is harcoltak. A kezdettől fogva beharangozott társadalmi reformok is megegyeztek a nem-kommunista baloldal számos hagyományos követelésével.

Ez a megállapítás nem kíván bármit is igazolni, legkevésbé az értelmiség csoportjának részvételét az összpon-tosított kommunista hazugságban; de ugyanakkor – hadd ismételjem meg ezt a banális kijelentést – a kommunizmus roppant fontosságú történelmi jelenség és nem érthető meg csupán azáltal, ha elítéljük, vagy ha gúnyolódunk híveinek hiszékenységén vagy megvesztegethetőségén. Bár eredményesen elősködött a valóságos társadalmi problémákon és főleg olyan ügyeket karolt fel, amelyeket mind az európai liberalisok, minden a szocialisták támogattak, ez még nem jelenti, hogy meg is oldotta, vagy akár csak megpróbálta volna megoldani őket; épp ellenkezőleg, minden társadalmi, kulturális, nemzeti és nemzetközi ügyet, amelynek bajnokaként fellépett, tönkretett, elvesztett. Az egyetlen látszólagos kivételt az az ügy képezte, amellyel a szovjet rendszer, mint különleges vívmányával szüntelenül dicsekszik – a munkanélküliség. De ez a kivétel is látszólagos abban az értelemben, hogy a szovjet rendszerben úgy szünt meg a munkanélküliség, hogy bevezették a kényszer-munka-rendszert és a dolog természeténél fogva rabszolgák soha nem szenvednek a munkanélküliségtől. Egyébként a hitlerizmus is eredményes harcot folytatott a munkanélküliség ellen. Ez a probléma ugyanakkor fájó és valóságos seb marad a demokratikus társadalmakban és amennyiben túlságosan nagy méreteket ölt, minden táptalaja marad a kommunista igéretek feltámadásának, továbbá annak a nem mindig téves reménynek, hogy sokan készek lemondani a szabadságról a rabszolga-biztonság kedvéért.

A kommunizmus gigantikus homlokzat volt, amely elrejtette a pusztta hatalomrátörés valóságát, a totalis hatalom elérésének önmagában való célját. minden más csak eszköz volt, kényszerű önkorlátozás, taktika. De ez a homlokzat a legkevésbé sem volt közönséges dekoráció; nem csupán a kommunizmus létfeltétele volt, légzőrendszere, de ugyanakkor elmozdítatlan maradványa a Felvilágosodásnak és a XIX. századi szocializmusnak, amelynek a kommunizmus valójában csak degenerált utódja volt. De ahogy még az elfajzott utódokban is fölismерhetők különféle öröklött tulajdonságok, ilyeneket lehetett látni a kommunizmuson is. A Felvilágosodásból kinőtt racionalizmus, a hagyomány megvetése és a kultúra egész mitológikus rétegének gyűlölete a kommunizmusban nemcsak a vallás brutális üldözésének formájában jelentkezett, hanem mint elv is kifejeződött, amit inkább gyakoroltak, mintsem közvetlenül megfogalmaztak: eszerint az egyének teljesen felcserélhetők, s az egyén élete csak annyiban számít, amennyiben eszköze lehet az általános ügyének, vagyis az államénak, minthogy nincs racionális alapja annak, hogy az emberi személyiségek bármilyen különleges, nem-eszkoz-jellegű méltóságot tulajdonítsunk. A racionalizmus itt átcsapott a rabszolgaság eszméjébe. A romantikus és korai szocialista motívumok – az elvészett közösség és az emberi szolidaritás keresése, tiltakozás az iparosítás, az urbanizációs fejlődés okozta társadalmi széthullás ellen – a kommu-

nizmusban csak torz formában érvényesültek: az erőszakkal kikényszerített szolidaritás elveként, vagyis a felületi és látszólagos egység, az önkény egységének kialakítására tett kísérletekként.

Mégis, mind a racionalista és a prométeuszi, mind a szolidaritásos frazeológia kezdettől fogva erős hangsúlyt kapott a kommunista zsargonban, jelezve annak bár elfajzott, de létező kapcsolatait a Felvilágosodás és a romantika hagyományával, s ugyanakkor felruházva ideológiáját azzal a sajátos pátossal, amely híveinek gondolatvilágában kétésgéltelenül autentikus lévén, elkerülhetetlenül az igazság egy részének birtokosává tette a kommunizmust. A kommunizmus ideológiai forrongása idején ez a körülmény természetesen előnyek számított, de ugyanakkor komoly veszély is volt. A homlokzat ugyanis, abban a mértékben, amennyiben a mozgalmon belül komolyan vették, óhatároltul önállósulni igyekezett, próbálta megkérdőjelezni saját, pusztán funkcionális szerepét; a homlokzat komolyan vétele egyszersmind a politikai mozgalommal vagy az állammal való összeütközést is jelentette. Ennek következtében a kommunizmus képes volt arra, sőt, arra kényszerült, hogy szüntelenül kitermelje saját belső bírálóit, eretnekeit és hitehagyottait, akik az épp időszerű források frazeológiájával ugyan, de az elsődleges forrásokra hivatkoztak, hogy ezzel leplezzék le a valóság nyomorát. Ezt a jeleniséget hiába keressük más totalitáriánus mozgalmakban, ahol a homlokzat és a valóság közötti rés nem volt jelentős – az ideológia általában elég brutálisan hirdette a valódi célokat – s az ideológiai hagyomány szerepe csekély volt; Hitler lehetett ugyan Sztálin megfelelője, de nem állt mögötte egy náci Marx, vagy Engels, de még csak egy Lenin sem. A geopolitika, amit gyártott magának, mesterségesen lett mögé eszkábálva.

Így a kommunizmus, hogy a burzsoáziával kapcsolatban használt saját kifejezését idézzük, szüntelen arra kényszerült, hogy megszülje saját sírásít. Abban az intellektuális és morális kritikában, amely végül a kommunista ideológia bomlásához vezetett, mint ismeretes, különleges és különösen hatékony szerepet játszottak a volt kommunisták illetve baloldali szocialisták, azok az emberek, akik a kommunizmus politikai és pszichológiai mechanizmusait nemcsak, hogy ismerték, hanem korábban a magukévé is tették – és ez olyan tapasztalat volt, amit nehéz mással pótolni. Kommunista volt Arthur Koestler, Ignazio Silone, Boris Souvarine, Bertram Wolfe, baloldali szocialista volt Orwell. Az ötvenes-hatvanas években a volt kommunisták részvételével az európai kommunista országok ideológiai felbomlásztásában köztudottan széleskörű volt, Milovan Gylással kezde; Lengyelországból is rengeteg nevet lehetne említeni. Ugyanez áll Franciaországra is.

Itt most egy lényeges különbségre kell felfelhívunk a figyelmet. Amikor a kommunista eszmék vonzerejéről, kulturális termékenységről beszélünk, gondolhatunk egyszerűen azoknak a művészeknek, íróknak és értelmezőknek az alkotásaira, akik azonosultak a kommunizmusnal, vagy annak kedvében jártak, továbbá az olyan művekre, amelyek felismerhető eszmei jellege kifejezetten ilyen ihletésre utal. Csakhogy számos kiváló és a kommunista

eszmékhez kötődő művész vagy nem hagyott hátra olyan műveket, amelyek egyértelműen tanúsítanák politikai csatlakozását, vagy ezt csak mellékesen tette; gyakran találunk azután olyan műveket is, amelyek vállalják ugyan az ügyeket, amikért a kommunizmus harcolt, s ennyiben megegyeznek annak ideológiájával, de mondandójukban nem látszik az azonosulás, ha olyan dolgokról van szó, amelyek védelméhez sem kommunistának, sem kommunista-szimpatizánsnak nem kell lenni. Louis Aragon kétsegélykívül kiváló költő volt és tartós helye van a francia irodalomban, de különbséget kell tennünk költői életműve és hazug sztálinista publicisztikája, vagy propagandaizmusról regényei között. Pablo Neruda költészettel egyrészt felismerhetően és kifejezetten kommunista jellegű, de már Siqueiros, e nagyon jó képességű mexikói festő vásznairól lehetetlen kitalálni, hogy százszázalékos sztálinista volt. Dreiser kommunista szimpatizáns volt és élete végén be is lépett a pártba, de regényei az amerikai társadalomkritika gazdag hagyományaihoz és nem a kommunista propagandahez kapcsolódnak. Broniewski háború előtti költészettelben könnyű megkülönböztetni a lírai részt a politikáiról, noha véleményem szerint ez utóbbiban is vannak figyelemreméltó darabok, amelyek a háború után írt Sztálin-poémával ellentétben mintegy azt a tényt bizonyítják, hogy a kommunizmus egy adott időszakban eredményesen szívott föl bizonyos energiákat, amelyek a valóságos társadalmi konfliktusok és nem a szovjet imperializmus történetéhez tartoznak. Hasonló példákat lehetne idézni a fent említett művészek többségének az esetében.

Azoknak művészete mellett, akik a kommunizmussal politikai szövetségen voltak, léteztek ugyanakkor – s itt aláhúzom a múlt időt – olyan irodalmi, művészeti és intellektuális alkotások, amelyek, jóllehet kifejezetten kommunista szellemiségek, mégis megmaradtak a kultúra történetében. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy minél tovább volt valahol hatalmon a kommunista párt, ezekből annál kevesebb lett. A még kommunista eszmék által inspirált igazi művészet a Szovjetunióban szinte teljesen eltűnik a harmincas években, nem csupán, vagy nem főleg a tisztagatások és gyilkosságok következtében, hanem mindenek előtt a hatalom totalitáriánus formáinak növekedése és megerősödése miatt. Ezek ugyanis nem hagytak helyet a személyes érzelmek kifejezésére, azt hivatalosan jóváhagyott agitációs péppel helyettesítve eredményesen felszámolták a kommunizmus ideológiailag autentikus maradványait. A második világháború hagyott ugyan hátra egy bizonyos mennyiségi színvonalas irodalmat, ámde az értékes művek eszmei tekintetben inkább hazafias, semmint kommunista ihletésűek; ezek a művek a háború szörnyűségeit azoknak a szemszögéből írják le, akik torkukon késsel életükért és népük életéért, nem pedig a forradalom diadaláért harcoltak. Lengyelországban és más szovjet protektorátusokban a kommunista ihletésű háború utáni művészet már nem hozott sok emlékezeteset; a szocialista realizmus a művészettel csakúgy, mint az irodalomban halvászületett műveket produkált. Azok a művészek is, akik a háború után mutatkoztak be és komolyan hittek a kommunizmusban, igazán akkor váltak részeivé a nemzeti

irodalomnak, amikor hitüktől megszabadultak. Elismerm, hogy ez elég durván sommás ítélet, hisz nem veszi figyelembe a köztes állomásokat, a lehetséges kivételeket, az ideológialig vegyes műveket; itt azonban nincs módombra, hogy az egyes életrajzokat, vagy műveket részletesen bemutassam. Hogyha vannak is ebből az időszakból egyes kommunista művek, amelyek értékeiről megfontoltan vitatkozhatunk, az az egy biztos, hogy elég hamar olyan helyzet állt elő, amelyben minden, ami a szovjetizmus által uralt országok kultúrájában értékes volt, vagy az ideológia ellenében, vagy azt mintegy megkerülve, mellette keletkezett; s megjegyzendő, hogy a minden-átfogó és mindenuralkodó kényszerítő ideológia esetében a mellette-alkotás már ellene-alkotást jelent. Igaz, azokat a műveket, amelyek egyszerűen nem vesznek tudomást az ideológiáról, a doktrináról és a hatalomról, bizonyos fokig még a Szovjetunióban is megtükrik, de ez csak az ideológia aggkori végelgyengülésének következménye, nem pedig szándékos tisztelegés a liberális értékek előtt. A kommunizmus belső kritikája gyakorlatilag megszűnt, mert társadalmi szempontból fölöslegessé vált. A kommunizmus többé nem termeli ki saját kritikusait, akik az alapvető tanokhoz nyúlnak vissza. Ma minden egyes kritikus gondolat azonnal magukat az alapelvéket érinti, nem pedig állítólagos torzulásaiat. Nyugat-Európában, a kommunista országokban és Észak-Amerikában nincs már olyan kulturálisan számottevő művész, akit a kommunizmusba vetett hit inspirálna, és ez az aszály szinte teljes és bizonyosan végeles. LatinAmerika országaiban – a maguk óriási társadalmi problémáival, nyomorukkal, szellemi elmaradottságukkal, kirívó egyenlőtlenségeikkel – a kommunizmus talán még megörzött valamit hajdani eszmei erejéből. Az a valódi ideológiai forma, ami a Szovjetunióban megörzte életképességet, az nem a kommunizmus, hanem a birodalmi gondolat. Másszóval, a kommunizmus mint különleges kulturális képződmény, abban az értelemben, ahogy én beszélek róla, vagyis mint olyan energia, ami képes maradandó kulturális értékeket létrehozni, a civilizált világban megszűnt létezni.

Az eddig elmondottak még nem magyarázzák meg, miért jött létre a kommunista mozgalom, és hogyan volt képes fennmaradni, mint rendkívül erős öazonosulási központ oly sok ember, köztük a szellemi élet hangadójának a számára. Ez külön kérdés, amelybe itt most nem kívánok belebocsájtkozni. Csupán megismétlem, hogy e folyamatokat megfelemlítéssel és az emberek ostobaságával magyarázni módfelellett egyszerű elintézése az ügynék és annyi haszna van, mint mondjak a korai iszlám feltünését és sikereit azzal magyarázni, hogy az arabok ostobák voltak, s ezért ahelyett, hogy Krisztusban hittek volna, bedöltek Mohamednek, a hamis prófétának. Egyébként nem hiszem, hogy az a tény, hogy a kommunizmus megjelent és elterjedt a világban, valóban megmagyarázható lenne ok-sági alapon, abban az értelemben, ahogy mondjak az árvíz, vagy az aszály megmagyarázható. Úgy tűnik, egy későbbi perspektívából minden történelmi eseményt a körülmények határoznak meg, beleértve a nagy vallási mozgalmak hirtelen kitörését is. Utólag mindig találhatunk okot, de az ilyen magyarázatok gyarlosága abból látható, hogy ha ezek

valóban fölfedték volna e történeti változások elégséges feltételeit, akkor e változásokat hasonló biztonsággal előre is látnánk – márpedig erre nem vagyunk képesek. A kommunizmus félíg-meddig vallásos mozgalomnak született, vagyis a végleges megváltás igényének ideológikus kifejezése. Ez az igény alighanem minden civilizáció tartós és kiirthatatlan eleme, de pusztá jelenléte mégsem magyarázza meg, hogy bizonyos pillanatokban és bizonyos helyeken miért lép fel vad történelmi rangások formájában, amelyek nagy tömegeket mozgatnak és váratlan, erőszakos változásokhoz vezetnek, miközben teljesen selforgatják a hajdani rendet. A kommunizmus, ami a végleges megváltás, s az új kor kétsegbesett vágyából következik, ilyen megrázkoztatás. A Felvilágosodás hagyományában gyökerezik és olyan körülmények között, amikor a művelt elit tagjai a hagyományos vallásoktól már elfordultak, egy következetlen világi vallás formáját veszi fel. Terjedésének leléktani mechanizmusai hasonlók voltak azokhoz, amelyeknek ezek a hagyományos vallások köszönhetik hatékonyságukat hajdani rugalmaságuk idején. Hasonlóképpen műköött a kommunisták harcos ateizmusának missziós energiája is; doktrinér formájában a vallás karikározott utánzata volt, minthogy a kommunizmus egyszerre követelt elvakult hitet és annak az elfogadását, hogy nem más, mint a világ racionális magyarázata. Mindkettő azonban nem lehetett egyszerre, s így a két egymással ellentétes követelmény között vergődve, befolyásának hatósugarán belül lejáratta a racionális szemléletet éppúgy, mint a vallást. Eszmei kudarca egyszersmind a Felvilágosodás vereségét is jelentette – ennek volt utolsó, legkövetkezetesebb, s emiatt önpusztító fejleménye.

Mindez, ismétlem, nem magyarázza meg a kommunizmus geneziséit, legföljebb lehetővé teszi, hogy megértsük azt a hitelességet, ami kezdeti üzenetét jellemezte, s ezen keresztül azt a rövid életű és már múlttá lett hatást, amit a kulturális élet gerjesztőjéknél kiváltott. Hogy azután a történelem miért választotta éppen ezeket a pillanatokat és helyeket, hogy megvalósítsa a Felvilágosodás önpusztító lehetőségeit, nem tudni. minden erős és történetileg jelenős társadalmi mozgalom valójában számos véletlen körülmény gyűjtőmedencéje. E körülményekhez ugyanúgy hozzáartoznak az adott kor gazdasági, politikai és szellemi feltételei, mint a tevékeny egyének jellege és alkotóereje, s mint a hagyomány ozmózis-nyomása. Senki sem dicsekedhet azzal, hogy ismeri a módszert, amellyel a véletlenek e sokaságát egyetlen egységes skálához tudná hozzárendelni, és ilyen alapon a történelmi események magyarázatát adná. Az viszont alig kétséges, hogy a fentemlített történelmi rangás a végéhez közeledik és hogy ennek a hanyatlásnak a nyilvánvaló jele annak a képességek az elvesztése, amely a kulturális szempontból aktív erőket mozgósítani tudja. A kommunizmus egyre inkább a pusztá erőszak kérdésévé válik, de nem lenne igaz azt állítani, hogy soha nem is volt más. Ami pedig eme hanyatlás konkrét formáit és időbeli lefolyását illeti, ki vagyunk szolgáltatva a jövendőmondók kényének-kedvének.

(1988)

Lengyelből fordította GÖMÖRI GYÖRGY

Ahelyett, hogy az ötvenes évek gazdaságáról értekeznék

PETŐ IVÁN

Most írhatnék az ún. Rákosi rendszerről, az 1953 és 1956 közötti évekről anélkül, hogy egy várható lektor olyasmit mondana: ez nem a mi álláspontunk; ez így egyoldalú; nem csak ez volt; akkor soha lehetett, hogy mi minden kaptunk a rendszertől; a nagy társadalmi változásokra, vívmányokra, pozitívumokra is kéne utalni; figyelembe kell venni Magyarország mai külföldi kapcsolatait is (ezek hozzávetőleges idézetek nem is olyan régi lektori jelentésekből). Mégsem kapok lelkesen az alkalmon.

Ráadásul sokféle módon megközelíthető lenne a téma. Könnyű előánsni valamilyen érdekes esetet, dokumentumot, amely „mint cseppben a tengert” hüen mutatja be a kort a maga hátborzongató mivoltával és egyúttal ma már abszurdnak tetsző bornírtságával is. Itt van például az MDP KV 1955 novemberi ülésének jegyzőkönyve, amelyből még soha nem jelent meg részlet, s amely – már ez is csalogató – alig több mint 100 példányának bizalmas kezeléséért minden esetben az adott darab címlapján megjelölt, sorszámmal is ellátott személy felelt, minden KV tagnak pán-célszékrenyben kellett (volna) őriznie saját példányát és 1956. március 1-ig vissza kellett (volna) a KV Irodájának küldenie. Az ülés első napirendi pontjaként szereplő téma, a PB beszámolója az ipari termelés megjavításáról, műszaki színvonalának emeléséről, ma már szinte senkit nem érdekelne. De ha kiemelném a jegyzőkönyvből mondjak azokat a részeket, amelyek jelzik Gerő és Rákosi, illetve más vezetők tanító-nebuló viszonyát, jót borzonghatna s kuncoghatna az olvasó. Az ilyen és ehhez hasonló elmés párbeszédek idézésével a siker reményével lehet oldalakat megtölteni:

”Csergő elvtárs [kohó és gépipari miniszter, a KV tagja]: ... Ugyancsak korszerűsítjük autóiparunkban a gépjárművek és traktorok Diesel-motor családját.”

Gerő elvtárs: Hánydarabotnak 1956-ra a 600 lóerős ből?

Csergő elvtárs: 17 darabot.

Gerő elvtárs: Nem többet?

Csergő elvtárs: Nem, még ez is nehezen fog menni... [oldalakkal később:]

Czottner elvtárs (szénbányászati miniszter, a KV tagja): ... a magyar szénbányászatban jelenleg csak a széntermelés részleges gépesítéséről beszélhetünk.

Rákosi elvtárs: Mennyi kombájnja van Czottner elvtárs?

Czottner elvtárs: Összesen nyolc, Rákosi elvtárs.

Rákosi elvtárs: És mennyi volt négy évvel ezelőtt? Négy volt?

Czottner elvtárs: Négy évvel ezelőtt kettő volt.

Rákosi elvtárs: Hat volt.

Czottner elvtárs: Rákosi elvtárs, két Donbasszunk volt, azóta kaptunk négy Donbasszt és két Gornjákat.

Rákosi elvtárs: Négy év alatt kettőt?

Czottner elvtárs: Igen.

Rákosi elvtárs: Hát ezt nem lehet valami nagy gépesítésnek nevezni.

Czottner elvtárs: Hát sajnos, Rákosi elvtárs, itt tartunk. [oldalakkal később:]

Nezvál elvtárs [a város- és községgazdálkodási miniszter első helyettese, a KV póttagja]: ... azt hiszem, hogy a család alapja elsősorban az, hogy legyen hol megbújnia.

Gerő elvtárs: Nezvál elvtárs, erről bennünket nem szükséges agitálni.” stb., stb.

S ha nem akarnék szorosabban vett szakterületemnél, a gazdaságánál maradni, jó csemege lehetne Hegedűs András miniszterelnök ugyanezen ülésen elmondott beszédének közlése is, amelyből kitűnne, miként intette óvatosságra a KV-t a „Rajk-kérdésben”: „...nagyon óvni kell magunkat attól, hogy ebben a kérdésben a belpolitikai szempontokat és különböző külpolitikai szempontokat figyelmen kívül hagyva menjünk előre. Nagyon óvatosan kell ebben a kérdésben eljárnunk, mert tapasztaljuk – majd az irodalom kérdésénél erről részletesebben is beszélni kívánok –, hogy a párttal szembeni egyes ellenséges elemek vájkálni akarnak a Rajk-kérdésben. Ezzel ugyanolyan kárt akarnak okozni a párt egységének, erősödő vezető és irányító szerepének, amilyen kárt annak idején a jobboldali elhajlás okozott.”

Az akkor éppen forró irómemorandum ügyében tett kijelentései is érdekesen hangzanak ma: „... március óta is tovább erősödött a jobboldali elemek hangja az irodalmi életben. Sőt, éppen azt tapasztaljuk, hogy az utolsó hetekben és napokban, és különösen tegnap és tegnapelőtt a jobboldali elemeknek egy része a még félígmeddig viselt álcáát is levette és egészen nyíltan, határozottan megmutatta a maga pártellenes, népi demokrácia ellenes voltát és nézetét... Példa erre az a memorandum, amelyet a Politikai Bizottság nemrégeiben kapott. A memorandum készítésében a vezető szerepet ezek a nyíltan jobboldali, ellenséges elemek végezték. Egyik vezetője a memorandum készítésének Haraszti Sándor és Déry Tibor volt. Ugyanakkor ezt a memorandumot aláírták olyan, alapjában nem rosszindulatú emberek is, akikre, ha megfelelően dolgozunk, a párt feltétlenül tud hatni és a párt irányítása alatt megfele-

lően tudnak dolgozni..."

Rákosi politikai és gazdasági helyzetről s a párt feladatairól elmondott, eddig nem publikált beszéde, benne a Jugoszláviával kialakult viszonyról, a Rajk-ügyről, az ideológiai problémákról szóló megállapítások vagy Gerő hozzájárulása, Szántó Zoltán kiegészítései Jugoszlávia témájához és a Rajk-ügyhez nem csak színezné az ismert képet, de újdonságokat is nyújthatna.

Megírható lenne egy áttekintés is, ha mondjuk az 1955. novemberi KV ülés jegyzőkönyvével, a párt vezető testületeinek 1955-ben publikált határozataival, illetve az 1954. októberi KV ülés Szabad Népben közzétett dokumentumával illusztrálva bemutatnám, hogy a változatlan összetételű KV mily eltérő nézetekhez adta rövid időn belül a nevét, s mindez már akkor, amikor az 1953-as fordulat nyomán mindenki elveszítette ártatlanságát, mármint a vakhit és jóhiszeműség jogát, hogy Rákosi, a párt vezetésével csak helyes dolgok történhetnek.

De nem vonzanak ezek a lehetőségek. Az öröm, hogy az elmúlt évben sorra jelentek, s jelennek meg könyvként, folyóiratokban, heti és napilapokban az 1956 előtti időszakról szóló, sokszor szenzációként tálalt írások, melyek akár még néhány hónappal korábban is valódi szenzációnak számítottak volna, szóval az elégedettség rosszkedvvel elegy. Az öncseresztrójás szerzőkről még csak említést is alig érdemes tenni. A konjunktúra tiszteinges kihasználói „a mai gazdasági s politikai helyzetben” egyenesen rokon-szenvvvel is fogadom, még akkor is, ha igazat adok a könyvárusnak, aki karácsony körül emígyen mutatott portékáira: ha ezt a sok Rákosis könyvet a fa alá tenném, azonnal lehullana a tülevél! Az persze már ellenérzést vált ki belőlem, hogy a „jámbor olvasó”-nak a dömpingben nem áll módjában megkülönböztetni az új ruhába bújtatott régi elhallgatásokat, a politikai tabuk miatt valóban csak mostanában közölhető írásoktól. A közlemények, megnyilatkozások – többnyire szándékuk és konkrét mondanivalójuk ellenére – így mintha mind csak ugyanazt üzennék a fogyasztónak: már ezt is lehet mondani!

A szenzációk sokaknak esetleg politikai, olykor érzelmi elégítételel is jelentő írások másfajta élményt nyújtanak, mint amilyeneket a tudományos teljesítményekkel járó intellektuális izgalom okoz. A rendszer természetét, veleszületett strukturális ellentmondásait, bajait ugyanis nem a – persze egyáltalán nem haszontalan – „nagy leleplezések”, hanem másfajta munkák szokták feltárnai. A mostani dömpingben mintha elfelejtődne, hogy már az ötvenes években szinte minden tudtak az úgynevezett szatali rendszer természetéről, nem is beszélve az azóta született felismerésekrol. És itt most nem is feltétlen a közelmúltig lényegében tiltott, külföldön kiadott, alapvető ismereteket tartalmazó könyvekre, tanulmányokra kell gondolni, hanem az itthon születettekre, amelyek egy része elvileg bárki számára hozzáférhető, igaz, másrésztük mind a mai napig kiadásra vár. Hogy csak a gazdasággal foglalkozókról essék szó, s ezekről is a teljesség igénye nélkül: hogy hogyan műköött s működhet a „klasszikus” tervutasításos gazdaság, azt már 1957-ben bemutatta Kornai János ezer valahányszáz példányban kiadott könyvében; Fekete Sándor

Hungaricus néven készített, Magyarországon kiadatlan, 1957-ben írt tanulmánya a hivatalosan revisionizmusként elítélt, a megvalósítható „jó szocializmus” hitének aspektusából adott az „elrontott szocializmusról”-ról gyilkos kritikát; Liska Tibor hatvanas években keletkezett, ma már könnyebben hozzáférhető írásai a „létező szocializmus” gazdasági elképzeléseivel, illúzióival még következetesebben számoltak le; Bence György, Kis János és Márkus György 15 éve írt, máig kiadatlan munkájában, a „Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan”-ban? Marx társadalmi víziója és az általa felvázolt gazdasági rendszer összeegyeztethetlenségét mutatta be; Kornai János A hiányban a nem piaci rendszer logikáját feltársa a „leküzdhetőnek” hitt jelenségekről bizonyította, hogy azok a rendszer lényegéből erednek; Bauer Tamás a konjunkturális ingásoktól mentesnek vélt gazdasági rendszer ciklikus mozgásának elkerülhetetlenségét bizonyította; Laki Mihály az év végi hajráról mutatta ki ugyanezt; Jánossy Ferenc szintén olyan összefüggéseket tárta fel, amelyek létét a szinte korlátlan hatalmú vezetők még csak nem is sejtettek, persze – más „objektív létező” törvényszerűségekkel együtt – az ilyen korlátozó tényezőkről nem is akartak tudni; vagy említhetők Soós Károly Attila vizsgálódásai a pénz – elhanyagolhatónak hitt – szabályozó funkcióiról, megállapításai a kampányok természetéről (ezt utóbbi kapcsán további neveket lehetne sorolni); Csanádi Mária felismerései a döntési mechanizmusok szerkezetéről; Rév István fejezetései a nagy kapocsról, amely irányítókat és irányítottakat kapcsolt össze a rendszer átverésének közös érdekeltségeiben stb., stb.

A sifonérok ból mostanában előkerült, lomtalanításkor talált, ismeretlen, meg nem nevezett forrásból eredő doszsziék, titkos okmányok nemcsak abban hasonlítanak egymásra, hogy elsősorban azt hirdetik: mi, mármint a rendszer, már ilyen nyíltak vagyunk! hanem abban is, hogy – kevés kivételtől eltekintve – esetleges valódi érdekkességük ellenére is csak néhány közhelyet árnyalnak. Ilyeneket: szörnyű világ volt akkoriban; Rákosi Gerő és Farkas, s talán még Péter Gábor, na meg az ÁVH is III. Richárdhoz hasonló lények voltak, akik elhatározták, hogy gazemberek lesznek: a szatali rendszer piramisa, ahogy Lukács György jellemzte, sok kis szataliból épült fel, akiknek többsége – ezt már nem ő mondta – egyúttal áldozat is volt, hisz hitte, jó ügyet szolgál, s amikor a legsötétebb dolgokat művelte, akkor is hitte, hogy az osztályharcok történetének lezárásaként a történelmi igazságítélt teljesíti be stb.

Mint ahogy az újabb meg újabb szenzációk nem nyújtanak intellektuális élményt, ugyanúgy, mivel az 1948 utáni időszakkal foglalkozó, s hivatalosnak tekinthető megnyilatkozások ellenmondásosságának oka elégégy nyilvánvaló, ezek gyökereinek ismételt feltárása is legfeljebb politikai eseményként és nem tudományos teljesítményként okozhatna örömöt. Az elmúlt 30 évhez hasonlóan, manapság is szinte naponta demonstrálódik, hogy az 1956 utáni vezetés sem az úgynevezett ötvenes évekkel, sem saját múltjával mindmáig nem tudott egyértelmű viszonyt kialakítani. Az „akkor is a szocializmus épült” vagy a „vívmányainkat ne mocskoljuk be” szólamok jegyében vállalt

kontinuitás és a bűnök, hibák, tévedések elutasításával hirdetett diszkontinuitás különválasztása nem sikerült soha, hisz nem is sikerültet mindaddig, míg nem tudatosodik: bizonyos fajta társadalom – s ezen belül gazdaság-szervezési –, uralmi megoldások elkerülhetetlenül járnak együtt bizonyos következményekkel. Az „eredmények” feltétele tehát éppen a „hibák” jelenléte volt, vagyis bűnök és hibák nélkül nem lehet a vívmányokat elkülönítetten elszámolni! Eredményként elkönyvelni például az ipari termelés növekedésének mértékét, különválasztva attól annak struktúráját és forrásait, vagyis mondjuk az ötvenes években a mezőgazdaság lerohasztását, a lakossági nélkülözőseket a „választott” út elviseléséhez alkalmazott diktatorikus eszközöket, a hatvanas-hetvenes években az infrastruktúra pusztulását, majd a hiteleket, az úgynevezett közmegegyezés, korábbi nevén népi-nemzeti egység feltételeit, nyilvánvaló abszurditás. Vagy: a hatalom s ezen belül a gazdasági erőforrások megszerzése sem könnyelhető el eredményként anélkül, hogy a módról és ez utóbbi, illetve az úgynevezett koncepciók perek szoros kapcsolatáról ne essék szó. (És így persze lehetséges, hogy az ötvenes években lefolytatott perek aktáinak eltüntetése egyes közvetlen felelősöknek állott érdekében, de a múlt jogosítései *en bloc* mégsicsak legitimációs okokból itélőtek felejtésre.)

Dehát erről írni most, amikor az elmúlt évek, évtizedek paternalizmusát s a folyamatosságnak alárendelt önmegújítást, érdemi változtatásokat elodázó reformok helyett reformnak nevezett korrekciókat építőknek néhány hónap alatt megvilágosodása támadt, s hirtelen úgy látták, hogy az 1956 utáni rendszer is csak pozsztalinista, vagyis struktúrájában nem, legfeljebb a vezetők szándékában történt változás, nem igazán vonzó lehetőség.

Lehet, hogy a rendszer saját múltjával kialakított ambivalens viszonyát nem is kellene „leleplezni”, hisz a tömeg-kommunikáció fogyasztója szinte naponta találkozhat az önleplezésekkel. Itt van például Nagy Imre szatalista múltjának az elmúlt évben oly gyakori hivatalos és félhivatalos felemlegetése. Még frappánsnak is tetszene a külhoni újságírók Nagy Imre rehabilitálását firtató kérdéseire adott visszakérdezés, hogy ti. a padláslesőprő begyűjtési miniszterre gondolnak-e? – ha nem éppen a válaszoló vállalta volna néhány éve többes szám első személyben az ötvenes évekért a felelősséget (kb. így: ne keressék kik csinálták, itt vagyunk!). Vagy gondolunk csak a „Nagy Imre – sajnos magának köszönheti, hogy jeltelen sírba került” történetre, amely azt adta elő, hogy az egykor miniszterelnök neve szerepel a rendelkezés alatt, miszerint a kivégzetteket úgy kell eltemetni, ahogy utóbb őt elföldelték. Eltekintve attól a mellékes körülménytől, hogy nem igaz az állítás (v.ő. Magyar Nemzet 1989. febr. 23.), még értelmetlen is. Pontosabban: értelmetlen lenne, ha csak a „balladaian tragikus” esettel nem azt akarták hírdetni, hogy nem is kell olyan nagyon szeretni Nagy Imrért, mert...

De minden, ami az ilyen „ügyek” kapcsán zajlik, szintén csak napi politikai s nem történelmi érdekkesség. Nem kell ahoz hivatásos történészektől tényleg, hogy felismerhető legyen: akik tisztelik Nagy Imre emlékét, nem azért teszik azt, mert minden értékrendjük szerint cselekedett,

hanem azért, mert felismeréséihez, erkölcsi normáihoz ragaszkodott s kritikus helyzetekben saját magához s nem egy szervezet, egy nagyhatalom változó gyakorlatához maradt hű. És természetesen az sem nevezhető tudományos teljesítménynek, ha valaki leírja: annak „felfedezésével”, hogy az egykor miniszterelnök szorosan kötődött a szatali elvekhez és gyakorlathoz, nem lehet megkerülni a ma élők múlttal való szembenézetet, az érdemi, máig ballasztként hurcolt „problémákat”. Mégis éppen most, amikor újabb és újabb próbálkozásokkal találkozik az ember, amelyek mintegy az objektivitás jegyében hívják fel a figyelmet az egykor miniszterelnök életének úgymond ellentmondásos vonásaira, nem sok kedvvel fognék egy szenvetlen hangú, mondjuk az 1953 és 1956 közötti évek gazdaságával foglalkozó értekezésbe, hiszen ezek az évek Nagy Imre ténykedésétől elválaszthatatlanok.

A természetes persze az lenne, ha a múltbeli, vagy akár a jelenidejű történések megítélésében nem léteznének hivatalos normák, vagyis mindenki jogában állna, hogy hite, világnézete, elkötelezettsége vagy akár érzelmeli alapján önállóan vélekedjék a különböző eseményekről, és ha éppen úgy adódik, nézeteit felelősen képviselhesse is. Egy-egy testület, mondjuk kormány vagy politikai szervezet olykor persze fontosnak érezheti, hogy bizonyos történésekről hivatalos értékelést tegyen közzé, de normális esetben az ilyen megnyilatkozások legfeljebb az adott testület tagjait kötelezik igazodásra – bár politikai szervezetekben, pártokban még ez sem általános. Kivételesnek és rendellenesnek tekinthető, ha egyesek vagy csoportok olyan hatalmi helyzetbe kerülnek, hogy a nézetüktől eltérő vélekedést, pontosabban annak nyilvánosságát tiltani tudják. Ilyenkor a tények, események értékelésének csak egy-féle verziója, a hivatalos lehet legális. Az elmúlt negyven évben e téren is érvényesülő rendkívüli állapotból szabadulva természetes mondható, ha a múlt megítélése körül politikai viharok támadtak, ha szervezetek, csoportok, mozgalmak érzik elengedhetetlennek, hogy testületi állásfoglalást produkáljanak a múltról.

Magukkal a tényekkel azonban más a helyzet, mint értékelésükkel. Az, hogy valami megtörtént-e vagy sem, viszonylag ritkán lehet vita tárgya, mégha olykor előfordul is, hogy a történések körülményei homályosak, esetleg manipulációra használhatóak. A tények makacs dolgok – mondják.

Nem szívesen ragadnák azért tollat, hogy a múltbeli események körüli apróbb vagy nagyobb tévedések, esetleg szándékos torzításokat korrigállassam. Legfeljebb az készítet megnyilatkozásra, ha minden a „magas politika” rangjára emelkedik.

Talán a *Kritika* múlt év augusztusi számában a főszerkesztő röppentette fel először a „felfedezés” hírét, miszserint – ahogy írta – balladaian tragikus, ám Nagy Imre tulajdonképpen saját aláírásának „köszönheti” halála utáni bűnhódését. Az ő neve szerepel ugyanis Szerdahelyi István és jogász barátai szerint a Minisztertanács 1954-ben szülegett rendelkezése alatt, amely a kivégzettek jeltelen sírba temetéséről intézkedett. 1988. november 5-én, a bécsi magyar követségen – amint arról a Népszabadság beszá-

molt – 200 ausztriai magyar, valamint a sajtó képviselői előtt Grósz Károly ugyanezt megismételve, az élet tragédiájának nevezte, hogy azt a bizonyos rendelkezést maga Nagy Imre írta alá. Végül a kormány szóvivője is elengedhetetlennek tartotta, hogy amikor január 26-án bejelenti Nagy Imre és társai újratemetésének engedélyezését, megemlítsé: a volt miniszterelnök által aláírt rendelet alapján temették az 1958-ban kivégzetteket jeltelen sírba.

Ha a történet igaz lenne, akkor sem lenne ildomos 30 év elmúltával újra meg újra felemlegetni az egykori rendelkezést, hisz nyilvánvalón senki nem hiszi, hogy Nagy Imre és társai azért kerültek oda ahova, és maradtak mindmáig úgy elföldelve ahogy, mert 35 éve úgy rendelkeztek. A történet azonban nem is igaz, így előadása még rosszabb ízű. Mint a Magyar Nemzet ez év február 23-i számában már röviden leírtam, a *Kritikában* említett, Nagy Imre által 1954. december 17-én aláírt Büntetésvérehajtási Szabályzat közzétételeiről kiadott rendelet csak egyetlen megjegyzéssel érintette a kivégzéseket, amennyiben szabályozta, hogy az aktust zárt helyen kell vérehajtani. (Azt, hogy a könyvtárakban bárki által fellapotható rendelkezést elővegye, persze nem lehet várni sem a Kritika olvasóinak többségétől, sem a sajtótájékoztatók látogatóitól, sem az ausztriai magyrok től.)

A Minisztertanács rendelkezéséhez tartozó, szintén Nagy Imre által aláírt, a kor szokásainak megfelelően szigorúan titkos záradékot a *Magyarország főszerkesztő-helyettese* lapja ez évi első számában, szenzációnak kijáró tálalásban tette közzé. (Arról, hogy honnan jutott az összesen 26 példányban készült dokumentumhoz, nem tett említést.) A szenzáció azonban igen-igen soványka, ugyanis csak a kivégzettek holttestének kiadásáról, illetve ki nem adásáról rendelkezett, a temetésekkel azonban nem. Várnai Ferenc eme közleménye – szándékával szemben – tehát nem illusztrálta ugyan Nagy Imre úgymond ellentmondásos életét, de – ugyancsak titkos forrásából eredő információk alapján – elmondta, hogy egy belügyminiszteri utasítás rendelte el: „a kivégzett személyek sírját megjelölni nem szabad, temetésén hozzátartozói nem vehetnek részt.” Vagyis az inkriminált rendelkezés alatt nem a tragikus sorsú Nagy Imre, hanem a ma is élő egykori belügyminiszter, Piros László neve áll.

Ha még mindehhez hozzáteszem, hogy a Nagy Imre által aláírt minisztertanácsi határozat éppen a törvénytelenségek felszámolása jegyében fogant, hisz célja a civilizált büntetésvérehajtási normák közelítése volt, akkor talán még világosabbá válik: van ahol és amikor a múltbeli történések megítélése képezheti tudományos vita tárgyát, van ahol és amikor minden politikai viták ürügyévé válik, de vannak olyan vidékek és korok is, ahol és amikor nem az értékelés, hanem a tények válnak szabad interpretáció tárgyává.

Ha Nagy Imre első miniszterelnökségéről és az utána következő másfél évről árnyalt elemzést próbálnék nyújtani ma, amikor személye – ahogy a *Századvég* szerkesztői a folyóirat 6–7. számában fogalmaztak – a politika erőterében, (a szereplők mindegyike számára másként) politikai szimbólum, nehéz lenne kizáráni az áthallásokat. Az elmúlt 10 év vagy csak az elmúlt másfél hivatalos programjainak

látványos bukása nyomán azt talán nem kéne magyarázni, hogy Nagy Imre tényleges miniszterelnöksége alig több mint 18 hónapja mily csekély lehetőséget adott érdemi változtatásokra. A változtatási elképzések tartalmáról szóval viszont nem lehetne nem érinteni a jobboldali elhalás 1955–1956-os, vagy az 1957-től hangoztatott, az 1953-ban meghirdetett jobboldali politikát emlegető, Nagy Imrére háruló vádakat, sőt azt az újkeletű elmésséget sem, amit a mostani magyar miniszterelnöknek ez év február közepén, ismét a nemzetközi sajtó képviselői előtt sikerült megfogalmaznia, hogy tudniillik „Egy biztos, hogy Nagy Imre nem volt született ellenforradalmár.”

Maszatolásokkal és rágalmakkal kéne tehát szembesíteni Nagy Imre tényleges nézeteit s tetteit, amelyekről mások – mint láttuk – most éppen azt próbálják bizonyítani – igen bonyolultan –, hogy szatalisták voltak. S valóban, egy igényes s reális cikkből csak az tűnhetne ki, hogy Nagy Imre 1953 és 1956 között, de még 1956 októberében is – ha tetszik – szatalista volt, amit olyan ismert tények is bizonyítanak, mint az, hogy mennyire „pártoszerű” viselkedett pártból történt 1955-ös kizárást követően, vagy az, hogy még 1956. október 23-án este is olyasmit próbált mondani a Parlament előtt tüntető százezreknek, hogy menjenek haza, majd a párt foglalkozik a problémákkal. Egy ilyen írás, ha tárgyszerű lenne, többek számára azt látszana igazolni tehát, amit Grósz Károly is kifejtett egyik nyilatkozatában, hogy Nagy Imre élete ellentmondásos volt. Holott persze valójában arról szóna, hogy ha bizonyos dolgokat ugyan csak lassan vagy soha nem ismert fel, de éppen ellenkezőleg, a következetesség jellemzte.

Egy ötvenes évekről szóló, Nagy Imrért, a gazdasági elköpzeléseit is érintő írás mögött akaratlanul is ott lenne például az a pártfőtitkáról nemrégiben elhangzott nyilatkozat is, hogy „kezdetben a legszektásabb politikusok közé tartozott, Sztalin és Rákosi egyik leghűségesebb kiszolgálója volt”. Hisz ennek a meglehetősen ismert tények megintcsak ellentmondanak! Tudott, hogy 1945 végén, 1946 elején belügyminiszternek nem volt elég vasöklű, hogy annak ellenére, hogy Moszkvából tért haza s előélete mire predesztinálta őt, soha nem került 1953 előtt a legszűkebb vezetésbe, talán éppen, mert hité és szándéka ellenére sem tudott igazán jó szatalista lenni, hogy a negyvenes évek végén aztán kimondottan szembe is került a szatalini kollektivizálási „elvezet” átvevő Rákosi-féle vezetéssel, s hogy egyebek közt ezen tényezők tették őt alkalmassá a szovjet vezetés szemében egy Sztalin utáni szatalista korréció „levezénylésére”.

Nagy Imre újra az érdeklődés előterébe került személyétől függetlenül sem tehetnék persze úgy, mintha mostanság megvalósítható lenne az 1945 és 1956 között történtek szenvtelen, áthallásoktól mentes elemzése. A „helyzet”, amikor ezen cikk első megfogalmazása után sokan az MSZMP szakadásának lehetőségével számoltak az ellenforradalom kontra népfelkelés vitában, eleve involválja, hogy valami mához szóló „üzenet” is applikálódjék az írásba. Ha nem üzengetne a több mint 30 év előtti kor a mának, ha nem akadt volna meg az MSZMP torkán 1956, akkor viszont mi érdekeset, s újat lehetne mondani e pillanatban

az ötvenes évek első felének gazdaságáról? A ma politikai problémái nélkül annyira nem időszerű ez a kor! Megkísérelhetném persze újra, már többedszer összefoglalni például, hogy az 1955 márciusa, a Nagy Imre eltávolítása után másodvirágzását élő Rákosi-féle vezetés vagy az 1956 júliusa utáni Gerő-féle mennyire nem tudott mit kezdeni a gazdasági, társadalmi problémákkal. Bemutathatnám, hogy az 1953 és 1956 közötti politikai mozgások, gazdasági problémák mennyire más természetük voltak mint a maiak, hogy például milyen alapvető a különbség a két korszak között, hogy akkor elhettet az illúzió: néhány rossz vezető elcsapásával, néhány – pontokba foglalható – követelés megvalósításával minden jóra fordul, míg ma az illesmi legfeljebb azt ígéretné, hogy a romló viszonyok után majd egyszer megint lesz jobb is. De így megint csak alárendelt szerep jutna a 30 év előtt kornak, megint a mai helyzet kerülne előtérbe! Vagy a mához szólás jegyében részletesen írjam le, hogy a „klasszikus” szatali rendszer Magyarországon mindenkorra néhány évig, 1948–1949-től 1956-ig tartott, de ebből is leszámítható a Nagy Imre-féle időszak, így bármennyire nagy áldozatokra kényszerítették is ekkor a lakosságot, ez a hat év épp a gazdaságban nem hagyott volna ily maradandó nyomokat, ha strukturális „vívmányait” a hatvanas, hetvenes évek újabb iparosítási hullámai, s az 1957 utáni évtizedek gazdaságpolitikájának egésze, nem stabilizálják, építik, fejlesztik tovább kevésbé szélsőséges módon? De egy ilyen feldolgozás is inkább az elmúlt 30 évről, mintsem az azt megelőző hatról szólna!

A kor gazdaságpolitikájáról, közgazdasági reform-elképzéseiről már egy ideje meglehetősen sokat tudhat az érdeklődő (mondjuk Szamuely László munkáiból) vagy e sorok szerzőjének Szakács Sándorral közösen írt könyvé-

ból. Mégis nyilván áttekinthető lenne a korszak a közgazdasági gondolkodás szemszögéből is, vagyis újra meg lehetne írni, hogy az 1953-as racionalizálási indítványból hogyan vezetett az út a – már 1956 előtt is emlegetett kifejezést használva – gazdasági mechanizmus meg változtatásának igényéhez, egy a politikai és tulajdoni struktúrát érintetlenül hagyó szocialistának hitt piacgazdaság víziójáig, majd az októberi 12 nap hatására hogyan tolódtak e nézetek egy önjagyzatásra épülő, az addigi intézményeket zömében idejétmúlnak tekintő rendszer elfogadásának irányába. De túl azon, hogy ezt már megírták, megírtuk, éppen most, az elmúlt két évtized „reformfolyamata”, reform-verbalizmusa lelepleződésekor, illetve az „eredeti” 40 év előtti, de akár 10 év előtti szocializmusképtől történt hivatalos elszakadás nyomán egyszerűen érdektelen szakérdessé vált, hogy ez meg ez a közgazdász éppen hol tartott akkor a gondolkodásban, mondjuk 1956-ban milyen indirekt módszerekkel kívánta helyettesíteni a tervutasításokat.

Talán a fentiekből kitűnik: nem írok mostanában cikket az ötvenes évekről, mert egyrészről egy tudományos jellegű dolgozatban megfogalmazható módon ma nem találom érdekesnek a témat és itt természetesen nem magánérdeklődésem esetleges módosulásáról van szó, hanem az akkori problémák időszerűtlenségeiről. Ugyanakkor, nem ellentmondva az előbbieknél, csak áthallások veszélyével, mai politikai „ügyeket” érintve lehetne e korról írni, én viszont a kétféle dolgot, tudományoskodást és politizálást nem szeretném úgy keverni, hogy ne legyen világos mikor melyikről van szó.

A korábban, még a mostani konjunktúra előtt készült munkáimat persze szeretném nyomatásban látni.

Újabbakat majd higgadtabb piaci viszonyok közepette.

Horatiusnak rossz napja van

A szeretettel nem tudok mit kezdeni –
Tartsanak el, és hízelegjenek,
de ugyanakkor hagyjanak békén,
küldjenek pénzt postán.
Azt is únom, hogy hízelegjenek.
Veszítsenek el nagyobb összeget az utcán,
amit én majd véletlenül megtalálok.
Legyenek elragadtatva tőlem a hátam mögött,
hogy én tényleg egészen véletlenül visszahalljam
valakitől, aki nem is tudja, hogy rólam beszél.
Irassák rám a házukat, és haljanak meg.

Kapcsolatunk kezd meghitté válni

Már amikor megsértődttem, is tudtam,
hogy semmi okom nem volt megsértődni (legalábbis ezen
nem)
de ha már – akkor az ember kitart
reggelig. Álmaitlanul persze, mert gyakorlatilag lehetet-
len
elaludni padlón, ha ráadásul a pokrócot
olyan szerencsétlenül tekertük magunk köré,
hogy a vastag szegély éppen a gerinc alá került.
De azért nem változtatunk a testhelyzenet:
minél rosszabb, annál jobb. Ó (a kedves)
úgy három s négy között felébred végre
(szomjas vagy ellenkezőleg). Belémbotlik.
„Mit csinálsz, te hülye?” – kérdei kábán
Mély alvást szimulálok, kicsit vinnyogok is
ahogyan álmodó kutyák szoktak (forgolóni is kell).
Egy darabig, remélhetőleg, ó sem alszik.
Reggel sikerül néhány perccel előtte távoznom.
„Biztos elfelejti bevenni a gyógyszereit” – gondolom
a lépcsőházban, de most már nem megyek vissza, szólni
neki.
Lassú léptek, körülményes rágyújtás: túl nagy időelő-
nyöm van.
Töprengő arccal baktatok a másik oldalon,
 mindenki láthatja, hogy el vagyok gondolkozva.
A Statisztikai Hivatal kiadványboltja előtt

elfoglalom őrhelyemet: a kirakatablakban
a Mechwart-liget egész délnyugati frontja tükrözödik.
Asztrálalakja rövidesen áthalad a negyedéves kiadvá-
nyokon –
milyen kedves ebben a kiskabáthban!
(minden nőnek van egy kiskabátja, amiben ilyen ked-
ves).
Igaz, magam se volnék megvetendő az én kiskabátomban
– de úgy néz ki, hogy ő nem néz ide.
Követem, a házához igazodva,
az autók között, rézsűt át a Mechwart-téren
(jóformán az autók alá – kis jutalomjáték
Neki – no persze, ha erre nézne. Nézhetne pedig:
idegek kellenek ehhez, s bizonyos
mértékig a testi épségemet teszem kockára).
A 12-es eltakarja. Ha nem szállna föl rá,
sétálgnak az árkádok alatt föl és alá
céltalanul, (talán elgondolkozva?) Fölszállt.
Elindulok, most már a szokott gyorsabb léptéimmel.
Egy csomó hülyeséget el kell intézni. Majd délen
fölhívom,
valószínűleg az Elfogulatlan Hangemet használom
(nagyon barátságosan, ám kissé erőltetett vidámsággal –
„vegyük úgy, hogy nem történt semmi”), de ezen ráérek
gondolkodni majd, amíg kapcsolják. Együtt ebédelünk.
És nem lesz semmi.

Ezerkilencszázhetvenhét januárjában Kornis Mihály kollégám naplót nyitott. Naplója annyiban különbözőt a szokásos, személyes élmények rögzítésére szolgáló naplóktól, hogy ő maga alig írt belé, hanem megosztotta ismerőseivel és barátáival, akik ciklikus rendben kapták kézhez az egyre testesebb paksamétát, és a maguk kedvére, izlésük szerint gyarapították a fűzős irodai dosszié lapjainak számát. A Napló három példányban készült, több kötetre nőtt, és azt lehetne mondani, hogy egy viszonylag szűk értelmi réteg szellemi állapotának rongyosra olvasott látleletévé lett, amikor ezerkilencszáznyolcvankettőben a rendőrség egy házkutatás alkalmával elkozotta.

Az itt közölt, fényképekkel illusztrált szöveget ebbe a naplóba írtam. A szöveg általam őrizett másolatát egy jóbarátom veszítette el, de megmaradtak az egykor szövegvázlatok és a fényképfelvételök negatívai.

A szerkesztőség felkérésére ezekből a vázlatokból rekonstruáltam a szöveget, mely minden bizonnal nem szó szerint azonos az eredetivel.

Erről különben e néhány bevezető sor megírása után meg is bizonyosodhattam. Az ilyen esetekben gyakorta közbeszóló szerencsés véletlenek összjátéka folytán kiderült, hogy a Napló köteteinek harmadik példánya, igaz, hiányosan, ám mégis szabadlábon maradt. Ami végül is örömhír, kedvező fordulat. Így nem kell attól tartunk, hogy ez a minden bizonnal nem érdektelen kor-dokumentum végleg elkallódott volna. Ennek ellenére nem szövegem eredeti jének, hanem vázlataiból rekonstruált változatának közelére mellett döntöttem. Ám ebben a formájában se tekintem másnak, mint az emlékezés munkájára való egykor felhívásom dokumentának.

N.P.

Helyszínelés

NÁDAS PÉTER

„...fogoly volt, noha másképp, mint jómagam. Legföljebb nem tudta, vagy nem akarta tudomásul venni.”

Szász Béla

Tíz perccel előbb érkezem a megbeszélt helyre, és K. természetesen még nincsen ott. A Lukács-uszodából jövök, fejemen kalapom, de közben még elrhantam a Főpostára is. Nem tudom miért, de itt szeretem földalni a leveleimet. Dél óta nem ettem, éhes vagyok.

Néha, alkatom igényeinek megfelelően, értelmetlenül nagy kitérőket teszek. Hárrom éve? Négy éve? Utána kéne számolni. Azt a táviratot is itt adtam föl.

„Túl mély a seb. De közlésedet tudomásul vettem.” Anélkül, hogy tudtam volna, életem irányát szabtam meg e távirattal. A seb mélysége és a tudomásulvételéhez szükséges erő: arányban állt. Már annak előtte is itt adtam föl a leveleimet, s azóta se másutt; tán a hely régimódi, kopott szépsége vonzó.

Most H. vár választ a kérdéseire, postafordultával.

„*Ez a történet, amint Adél meséli, férfiról szól vagy nőről? Sehogy sem tudok rájönni, s mivelhogy a lengyel nyelvben vannak femininum, masculinum és neutrum fajták, nem tudom melyikben visszaadjak. Tudom, ideális lenne megtartani az eredeti formát, mert akkor nem lehetne tudni, milyen nemű személyre szól a képzeletben, de nem lehet, túl gyakran előfordul ez a bizonyos ’ő’, és a lengyel nyelvben nem tudhatja valakit a neme nélkül.*”

Válaszom csikorgatja a fogát. Mert hogyan jön a lengyel nyelv ahhoz, hogy korlátozni merészelen? Ha én egyszer valóban semmilyen nemű személyre nem gondoltam, hanem arra a valamire, ami hordozza valakinek a személyét. Hét éve, január tizenkilencedikén, amikor olyan sokan voltunk M. ötvenedik születésnapján, egyszer csak A. ült le mellém, és azt mondja, hetek óta szeretné elcsábítani egy fiút. Most ugyanis át akar térti a fiúszerelemre. Úgy mondta, mintha valamilyen elméleti problémáról óhajtana csevegni velem. Akkoriban a semleges nemmel kacérkodtam, szerettem volna semlegesíteni magamban mindenféle férfiú készítést, s erről beszéltem neki viszonzásként, míg ő részletezte a magát. Semmi értelmét nem látom annak, hogy az legyek, aki vagyok. Nagyon jól megértettük egymást.

Volt egy még régebbi idő, amikor H. és A. egymás bolondja volt. Időközben A. Párizsba ment és ott is maradt, H. pedig Varsóban bajlódik a szöveggel. Jó lenne tudni, hogy A. végül is elcsábította-e a kívánt

fiút? Válaszom minden esetre elment, expressz, légiposta. És válaszom nyomán az a bizonyos ő, akit én magyarul nem nélkül gondolok, a lengyel nyelv szabályai szerint férfivá fog fogalmazódni.

K. pontosan hatkor érkezik. Járásáról messzibbről félismerem, miként azt rövidlátó szemem megengendné. Hintázik, mint a hangja. A szóvégeket éneklősen föllebegeti, majd a következő mondat elején kellemdús basszusba süllyed. „Milyen jó kalap.”

Kalapom, anélkül, hogy mondatában határozott felkiáltás lenne, hanghordozásának szelétől fölrepül.

Persze ez a leírás minden képpen pontatlan. Csupán érzékelhetetek bizonyos összefüggéseket. Több dolog egyetlen egyre ural, ami tán nem dolog. Hiszen ez a tíz perc, míg a Nagycsemege és az Egyetem presszó között sétaľatva várakozom rá, túlságosan eseménydús ahhoz, hogy leírható legyen.

Például állt ott egy fiatalembert. Aztán megérkezett, akire várt. Úgy csókoltak bele egymás szájába az orrom előtt, hogy el kellett fordítanom a fejem. Odább is sétáltam, pedig rögtön elsiettek.

Akkor meg egy férfi cövekelt le mellém. Valakit ő is várt. Barna műbőr kabát, műszörme gallér. Az a fajta ember, aki minden izzad, tán büdös egy kicsit. A haja meg zsíros, holott harmadnaponként mosza, mégis bezsírosodó. És túl közel kerültünk. Még az is eszembe jutott, hogy azért áll így rám, mert spicli. Látni akarja, hogy K. mit ad át nekem. Ha látja, lássa. Inkább az zavart volna, ha egyetlen gyanúltan járókelő azt hiszi, hogy összetartozunk. Mert valóban olyan közel voltunk valahogy egymáshoz, mintha összetartoznánk, mondjuk a barátom lenne. S mielő ezt nem akartam, még egy véletlenül ránk pillantó idegen szemében sem akartam a barátja lenni, megint léptem kettőt.

Így kerülttem a virágüzlet kirakata elé. Néztem a virágokat. És rögvest jött is egy nő sietve. Felmordult, amikor láttá, hogy a virágüzlet zárva van, és oly természetes hangfekvésben káromkodott, ahogy az utóbbi időben

nők, férfiak, sokan. Ez a „basszák meg a kurvanyukat” igazán furcsán hangzott a szépen elrendezett rózsák és szegfűk előtt. Önkéntelenül fölnevettettem. Olyan harmincöt év körül nő volt, hivatalnoknőnek néztem. Bocsánatkérően pillantott rám, s ebben is volt annyi természetesség, mint amennyi a káromkodásban.

„Nem tudja, hol van itt egy nyitott virágbolt?”

„Talán az Astóriánál.”

„Nem. Arra már nincs időm. Ebben az aluljáróban is lennie kell egynek.”

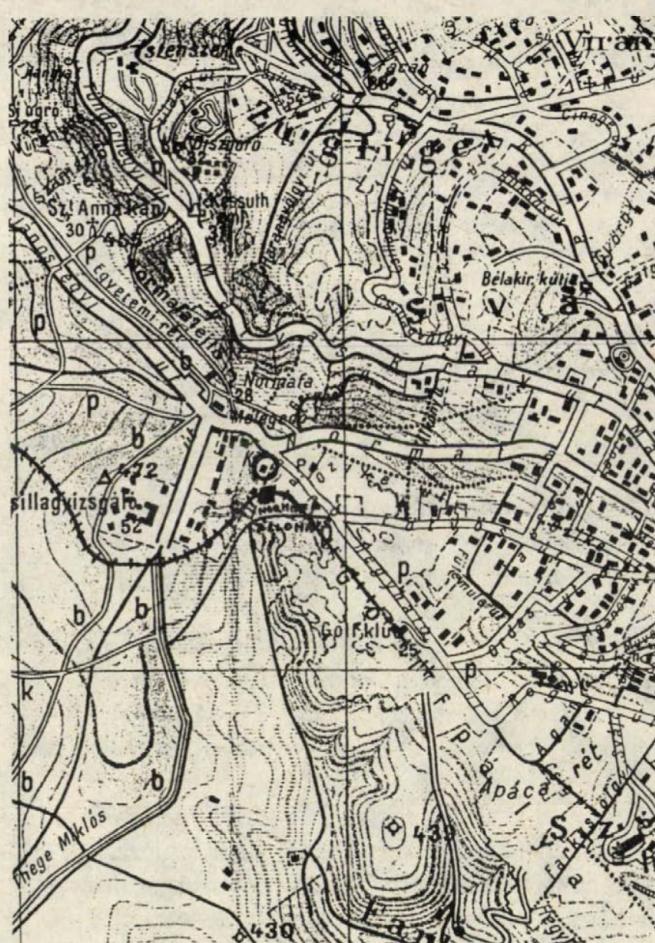
És ezzel elrohant.

Mindez valóban megtörtént.

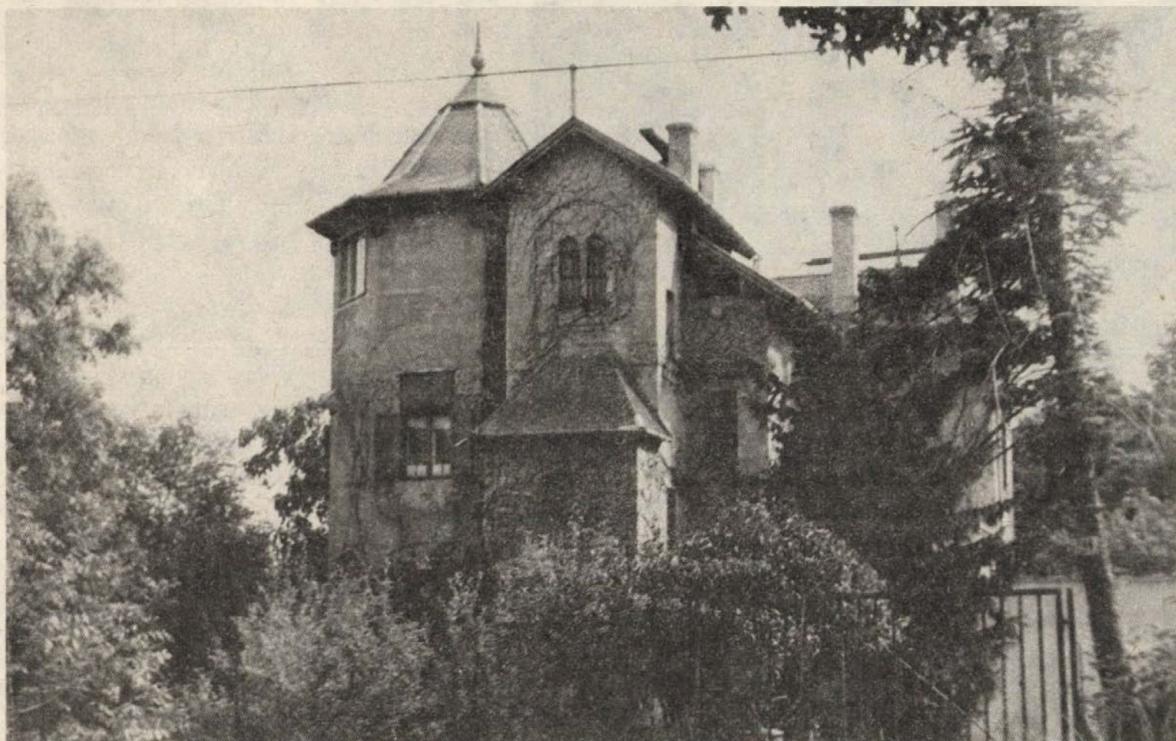
Valószínűleg a kollégánőjéhez sietett, megnézni a kisbabát, most hozták haza a kórházból. Délélőtt beszéltek meg telefonon, hogy milyen édes, alig várja, hogy lássa. Hosszú, vékony lábakon vágtázott a nő, fehér kötött sapkája volt. Egy ilyen sapka legalább háromszáz forintba kerül.

Közben a spicli eltűnt. Ezek szerint nem is lehetett spicli, s tulajdonképpen szégyellennem kéne magam a gondolataim miatt. P. is azt állította a nyáron, hogy én mindenből vagyok szarva, mert az ötvenes évek lukából másztam elő. Rómában találkoztunk. Fehér nadrágban jött elém a Terminire.

Állítása sértett, sértsének szánta. Mégis örültem, mert ezek szerint P. valóban nagyon fiatal. A biztonságának örültém, annak, hogy a fehér nadrájában ő tényleg nem az ötvenes

A térkép a háború előtről való; ez jobban megfelel a történet idejének illusztrálására. A házat karikával jelöltetem, a ház közelében fekvő állomást négyzettel. A kisvonat két olyan fütyjelzést ad, amely a házban is hallható. Az egyiket akkor, amikor elindul a Normafa-állomásról, a másikat akkor, amikor a Csillagvizsgáló alatt keresztezi a Konkoly Thege utat

Eötvös u. 41.

évek lukából mászott elő. Annak örültem, hogy van valaki, aki nem ebből a lukból mászott elő, s annak is örültem, hogy fehér nadrágot visel. Hiába szerettem volna fehér nadrágot viselni nyáron, soha nem mertem, mert ez csak a háború előtti családi képeken volt természetes.

A kalapot is P. hagyta rám, amikor elutazott; nem jött vissza ő sem. Még a kalap se egészen természetes. P. feje mindenről függetlenül nagyobb, mint az enyém. Neki kicsi volt a kalap, s ezért kitépte belőle azt a bizonyos belső bőrkarikát, így viszont az én fejemre lett nagyon nagy, s miközben vártam, hogy K. jöjjön végre, a szél minden tüntelen le akarta sodorni a fejemről P. kalapját. Aznap kicsit szeles lett az idő délutánra.

Az összefüggések köre mégse oly nagy, hogy akár a sejtetések és elhallgatások rendszeréből ki ne alakulhatna teljes történetem.

Mert alig egy óra múltán, amikor már H. doktor szobájában ültem, úgy kanyarodott a beszélgetés fonala, hogy váratlanul és véletlenül éppen oda jutottunk, ahol Rómában hagytuk el az amerikai milliomos kertjében, mikor is P. azt állította, hogy én az ötvenes évek lukából másztam volna elő, és ezért vagyok mindig beszarva.

H. doktor ugyanis egy ideig hallgatott, majd nagy lélegzetet véve azt kérdezte, hogy most tulajdonképpen az én apám valóban ávós volt-e. Mondtam, hogy nem, de akár lehetett is volna. Válaszommal némi csalódást okozhattam H. doktornak. Mintha érdekesebbnek találta volna egy hivatalos pribék fiával beszálni. Mert akkoriban, mondta, ő is nagyon szoros kapcsolatban állt az ilyen körökkel. Például a Rákosi feleségét is ő kezelte, mert gyereket akartak. Mondta is egyszer a Rákosinak, hogy de nem úgy van ám az, Rákosi elvtárs, nem csak a nőben lehet a bibi, hanem magának is bizony meg kell vizsgáltatnia a spermáját. Hát mi sem természetesebb, mondta erre a Rákosi. És meg is csinálták a vizsgálatot, de kiderült, hogy teljesen egészséges spermája van.

Csak néztem, bámultam. Eszembe jutott az a ragyogóan fehér és kék reggel, amikor köszönteni mentünk a Rákoit. A mongol arcú nő. Újév reggele volt, ők még álmossak, s talán éppen abban az évben, amikor erre a számukra mindenről fontos vizsgálatra sor került. És nem tudtam nem elképzelní, miként jutottak hozzá a vizsgálandó anyaghöz. Kaján boldogságot okozott, hogy miközben H. doktor történetét hallgatom, arra a reggelre emlékezhetem. A lábunk alatt csikorgó hora. A Lóránt utca deres fáira. És csupán egy világánásnyira, ám az is eszembe jutott, hogy síelni a Normafához jártunk. Ez is a történethöz tartozott.

Mert néhány évvel ennek előtte, nyáron, V. felhívott telefonon, s közölte, hogy kivett magának egy szobát a Normafánál. Nagyon kellemes helynek ígérkezik, már onnan beszél, csöndes, jókat lehet sétni, a háziak kedvesek, mennék fel hozzá. A házat könnyen megtaláltam, emlékeztem is erre a házra, ez az

Kinn sütött a nap

szobát kiadta neki. De akkor még nem tudta. Előre fizette. Nagyon rendes embereknek látszanak, hihetetlenül buták, a férfi cigány. És ő, hiszen ismerem, bárkivel összebarátkozik. Mi baja lehetne egy szerencsétlen közrendőrrel. Na, de a rendőr mesélni kezdett tegnap este, amikor a konyhában véletlenül kettesben maradtak. Még a hangját is egészen lehalkította, úgy mesélt. Hogy ez bizony egy nagyon híres ház volt, így mondta, híres. Ők csak ötvenhétben költöztek ide, előzőleg nem volt benn lakó. Mert hogy ebben a házban folytak azok a fontos vallatások, de hogy kit vallattak volna, azt nem tudta pontosan megmondani. Állítólag a Mindszentyt, meg másokat, ilyeneket. Ez nem mese, tudja biztosan, mert amikor egyszer csőrepedés lett a kertben, akkor a kikkesek véletlenül kiástak valamelyen riasztóberendezést a föld alól.

Ekkor néztem csak körül.

És hogy ő éjjel egy pillanatra se hunya le a szemét. Mert miért van, miért lenne egy rendes és közönséges lakószobában párnás ajtó? És akkor ez mégse mese. Reméli, megértem, megnyugtam, itt nem érezheti jól magát. Vagy inkább összperek, hívunk egy taxit és menjünk azonnal. Vagy nem is tudja.

Annak a gyanútlanságnak az emléke, ahogyan gyermekként éppen e ház előtt a síléceinkkel bajmolódunk, abban a pillanatban teljesen megbénított. Itt kapcsoltuk föl a léceinket, innen indultunk neki a nagy lejtőnek.

Rákosi egészséges spermája csupán bájos ráadás.

Megszámoltam a szoba sarkait. Semmi kétség, itt állok a hatszögletű szobában. Egy nyári délutánon a hatszögletű szobában.

„De hiszen ez a hatszögletű szoba!”

V. nem érthette ezt a tompa kiáltást, s mintha nem is lett volna időm, hogy megmagyarázzam. Sietnem kellett. Tébolyultnak nézhetett, ahogy elindultam a párnázott ajtó felé. Utánam kiáltott. De úgy mentem, mint aki bizonyítékot keres arra, hogy egy közönséges nyári délutánon ott van, ahol van, mégis cáfolatot remél.

„Oda ne menj be!”

És bizonyítékot vagy cáfolatot remélve, tényleg nem volt szükséges felszakítanom ezt a párnás ajtót, mert abban a pillanatban hallani lehetett egy éles, kicsi vonatfüttyöt odakintről.

”A hatszögletű helyiséget ablakait ezúttal nem fedték fekete redőnyök; csupán alsó háromnegyedrészükre akasztottak ágyterítőkhöz hasonlatos vastag függönyöket, de az ablakok felső negyedén fény és levegő áradt be. Amikor beléptem, nem nagyon távolról, vonatfütty harsant. Ebből következettelhettem arra, hogy a Szabadsághegyen, a régi Svábhegyen, valahol a népi demokrácia büszkesége, a gyermekvasút közelé-

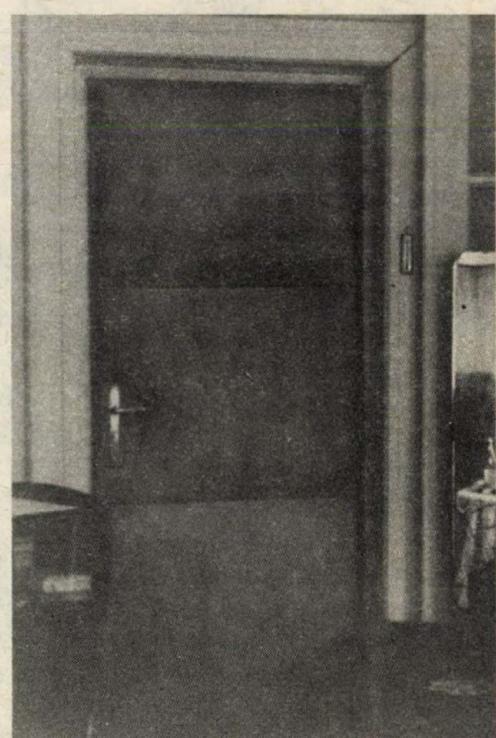
egyetlen régi villa áll a turistaház és az új szál-loda között.

A kaput nyitva találtam, V. kinn várt a kertben. Sápadt volt, s azt mondta, hogy közben minden megváltozott, szeretné, ha megnyugtatnám. Szörnyű. Mert bármit mondanék, úgy érzi, mégse tudna megnyugodni. Egészen magánkívül van. Egy percig se maradhat itt tovább.

Valójában egy szót se értettem.

Miközben beszél, mentünk be a házba, föl a lépcsőn, szárnyas ajtót nyitott ki előttem, be egy furcsa, hatalmas szobába, de a felnövtsége annyira lenyűgözött, hogy nem is nézhettem körül.

Ezek rendőrök. Illetve a férfi rendőr, aki a

A párnás ajtó megmaradt. Péter Gábor minden valószínűség szerint erre az ajtóra mutathatott

ben vagyunk.”

Elhalt a vonatfüty, meredten álltunk, fény és levegő áradt be a szobába.

Aztán másnap, hogy ellenőrizzem magam, az Andrássy út hatvan előtt ültem be egy taxiba. Amikor a taxisofő megkérdezte, hogy a Lánchidat avagy a Margithidat válassza-e, némi gondolkodás után úgy döntöttem, menjünk a Lánchídon. Emlékeztem azokra a lefűggönyözött kocsisorokra, amelyek ezen az egyenes úton robogtak át a városon, hogy az Istenhegyi út kanyarjaiban őrült iramban csikorogjanak fölfelé. Nálam volt a fényképezőgépem. V. pedig megígérte, hogy addig marad ott, amíg ezt a szükséges helyszínelést el nem végezzük rendesen. Ez az elhatározás megnyugtatta őt is, engem is.

„... a kocsi, miként a zajkból megállapíthattam, áthaladt valamelyik Duna-hídon, majd nekivágott a budai hegyeknek, mégahozzá olyan sebességgel, hogy a gumik csaknem minden kanyarban megcsikordultak, én pedig hol a jobboldali, hol a baloldali szomszédomra dőltetem. Jó félóra hosszat rohantunk így, de közben egyikünk se szolt.”

A taxival harminckét percig tartott az út, ami nem számíthatott meggyőző módon értékelhető adatnak; nappal volt, nem volt üres a város.

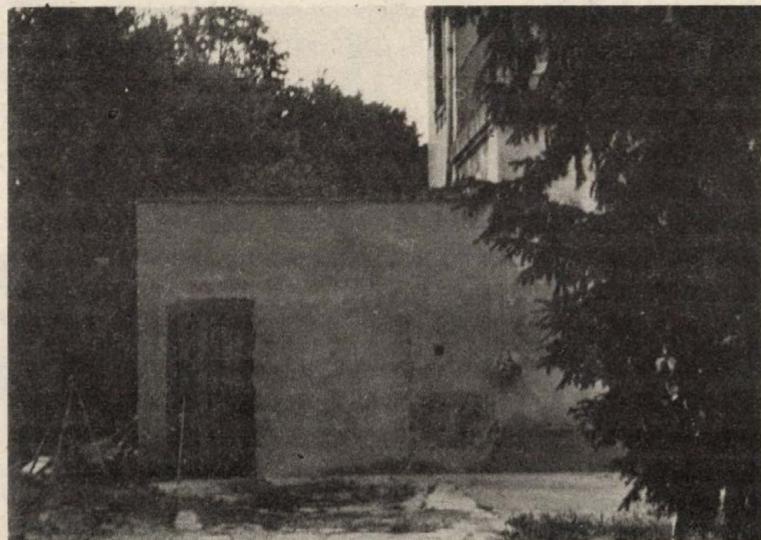
„Végre mellékutca tárhattunk, mert lassúdott az iram, majd nemsokára megálltunk. Nyílt és becsapódott a kocsi előlő ajtaja, valami fémkapu csikorgott, aztán fövenyen gördültünk tovább, mígcsak egy lágy huppanás után visszhangosan föl nem morajlott a motorzúgás. Valami garázsba hajtottunk. Bár az autóvezető pillanatok múltán leállította a motort, kísérőim jó ideig nem mozdultak. Ezalatt teljes volt a némaság és a csend is. Csupán a szaglóérzékemnek jutott némi jelentenivalója. Olaj és benzinszag hullámai ütötték meg az orromat.”

”Bekötött szemmel nem láthattam ugyan, de feltehetőleg valami jelzőlámpa villanására, egyszerre mozdult meg nemcsak a két mellettem ülő nyomozó, hanem harmadik kísérőm is. Kisegítettek a kocsiból, jobbról-balról belém karoltak, s megindultunk egy lépcsőn lefelé. De mivel hárman nem fertünk el egymás mellett és lépeink ritmusá se vágott egybe, hol nekilődülva, hol részítősen torlódva rangatotztunk, botorkáltunk mind mélyebbre és mélyebbre. Aztán végeszakadt a lépcsőnek, karomat elengedték. Vasajtó csapódott és valaki hirtelen nyers mozdulattal letépte szememről a köteléket.”

Mielőtt szolgálatba menne, a rendőr megeteti a nyulait. Olthatatlan érdeklődést tanúsítok a nyulak iránt. Előbb csak a nyulakat fényképezem, aztán a rendőrt a nyulakkal. Ennek kifejezetten örül. Így aztán az is természetessé válik, hogy a kertet, majd a házat is fényképezzem. S amikor már a házat fényképezem, mi sem természetesebb, minthogy a házról beszéljünk. Végül készségesen bevezet a fészerbe és megmutatja, hol volt a lejárat, amely a ház alá, a pincébe vitt. Néhány éve lebetonozták, kijáratát elfalazták. A nagy garázsajtót is kivetették, befalazták, mert minek. Így legalább van a háznak egy rendes fészere. Ó maga csinálta, a saját kezével. Nem is nagyon segítettek a többi lakók.

„Amíg szemlélődtem, a benézőnyílásom több alkalommal bepillantottak, de alig múlhatott el hat-hét perc, a zárban kulcs nyikordult és márás újra a pincefolyosón találtam magam. Megint megmotoztak, az egyik nyomozó megint megkérdezte a társait, bizonyosan nincs-e nálam fegyver, majd ketten előre mentek, ketten közrefogtak, egy pedig keményen a gerincemnek nyomta revolverét és felszólított, tegyem a tarkómra minden két kezemet. Így indult meg csoportunk a folyosótorkolat felé, ahonnan először egy betongrádiósban a földszintre, majd innen félépsőn az első emeletre értünk.”

”A följáró itt kiszélesedett. Ablakait fekete redőnyök zárták el a külső világtól és a nappali fénytől. Szemben, egy kétszárnýú ajtó felett színes jelzőlámpák égtek. Szabadot jelezhettek, mert a fiatal nyomozó kopogtatás nélkül belépett. Csakhamar visszatért és intett. Előttem

Az egykori garázs most fészerként szolgál. A kocsibehajtásra alkalmas nagy ajtót néhány héttel a fényképezés előtt vették ki, de a friss vakolaton még pontosan látszik a beépítés nyoma

is kitártult az ajtó. Egy csaknem teremszerű, hatalmas szobában találtam magam. A helyiséget számos ablakát szintén fekete redőnyök borították. Az ajtóval átellenben két hosszú, de keskeny refektóriumi asztalt tolta össze, olyképpen, hogy T-betűt formázzanak.”

„Kísérőim a T talpához állítottak, ők maguk pedig hátrabb húzódtak. Távol, a T felső, vízszintes éle mögött, az ablak-mélyedés félkörös függönydekorációja előtt, öt férfi ült, részben polgári, részben egyenruhában. Középütt Péter Gábor, a politikai rendőrség feje.”

Ez az egész szinte hihetetlen még ma is, mondja H. doktor, és az ujjával forgatja a poharat; én ismertem a mozgalomból, és el sem hiszed nekem, de ez a Péter Gábor egy kedves, szerény, nagyon csendes fiú volt. Az ő feleségét is kezeltem, amikor később börtönbe került, s amikor kiszabadult, feljött ide, és azt mondja, hogy azért jöttem ide, H. elvtárs, hogy megköszönjem, amit a feleségemről tett. A konyak lágyan leng a pohárban. Orvos vagyok. De akkor, sajnos, nagyon kemény voltam vele. Most már bánom. Azt mondtam neki, mondja H. doktor, hogy én csak azért teljesíthettem minden időben a kötelességet, az emberi kötelességet, mert soha nem akartam vörös csíkokat hordani a nadrágomon, kedves Péter elvtárs.

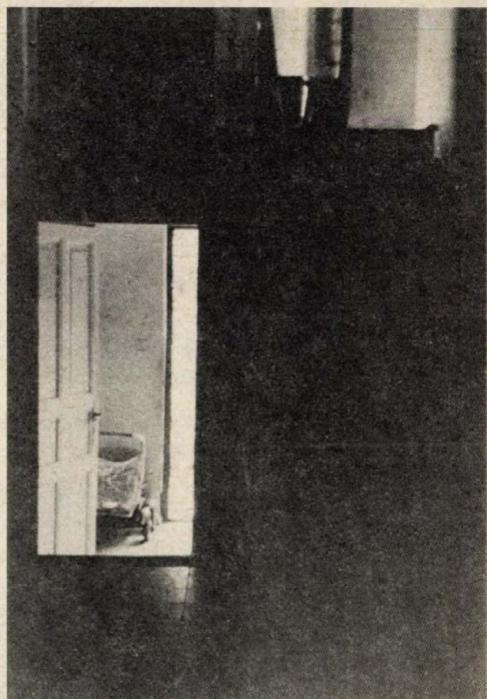
„Kijelentettem, nem kalandvágyból, hanem tanulmányi célból utaztam Párizsba, törölje a ’kalandvágyból’ szót, mert így nem lesz módomban, hogy a jegyzőkönyvet aláírjam. Oktalanságnak látszott ugyan ily, voltaképpen csak enyhén rosszalló jelző miatt megmakacsolnom magamat, de valamiképp úgy éreztem, ha meghajlok, ha megindulok az engedékenység lejtőjén, nincs többé megállás és rövides elismerem majd, hogy Szőnyi és Wagner összekötője voltam, nemcsak kémszervezetet létesítettem a Külügyminisztériumban, hanem már kora ifjúságomban rendőrségi besúgóként kezdtem politikai és erkölcsi pályafutásomat.”

„Vegye tudomásul, senki támogatására, védelmére nem számíthat. Érti? A párt magát kiadta nekünk. Elisméri, hogy illegális üzenetet hozott Szőnyinek?

– Miképp ismerhetném el...
– Talpaljátok meg még egyszer – kiáltotta Péter Gábor és az ajtóra mutatott.”

„Most már egy másik helyiségen öt-hat emberrel találtam magam szemben. Azt hiszem hosszú fogásom idején senki-nek se meséltem el, ami ebben a pillanatban számonra csak-nem magától értetődően esett meg, mert egy-két év múlva már émmagam előtt is valószínűtlennek, sőt költöttnek tűnt, hogy amikor az egyik nyomozó se szó, se beszéd arculütött, én ugyanolyan lendülettel visszavágtam.”

„Tiltakozó válaszomra mindannyian megrohantak, aztán újra kérdeztek, újra megrohantak, végül letepertek, hogy a talpamat vegyék kezelésbe. Valamiképp leráztam őket, mire egy ötödik férfi segítségével, aki eddig nézőként csak a fal mellett lapult, becsavartak a szőnyegbe. Egyikük a nyakamra térdelt, másikuk a hátamra telepedett, ketten pedig két lábat feszítették a megsuhogtatott gumibot alá. Kétszer huszonöt csapás után kicsavartak a szőnyemből és lökdösve, rugdosva, meg tarkónütésekkel arra készítettek, hogy körbeszaladják a szobában. Közben üvöltve ismételték három kérdé-

Bejáratú ajtó, feljáratú ajtó a pincéből, és a falépcső a földszintről nézve

A párnázott ajtót mégis kinyitottam. A mellékszobában most egy zongorát találunk. A rendőr kislánya tanul zongorázni

Ez a kép a helyszinelés szempontjából nem sokat mond. A fürdőszoba ablaka, az elé állított pálmaival. De a hatszögletű szobából nyílik ez a fürdőszoba, tehát minden valószínűség szerint innen hozták a villanyozáshoz szükséges vizet a bádoglavorban

vállamra sújtottak, majd visszanyomtak a mosdótálba.”

”Kinyitották a bilincsemet és betuszkoltak, ezúttal a második zárkába. De csak néhány percig tartózkodtam a nedves odúban, amikor kinyílt az ajtó és fölkísértek az emeletre. Nemsokára teremszerű szobába jutottam, akár az első délutánon. A T-alakú asztalnál most is Péter Gábor elnököt, s vezérkara vette körül. A T lábánál, jobboldalt, Rajk László állt. Engem a baloldalra irányítottak, hogy szembenézzünk egymással.

Rajk előtt az asztalon papírlapok hevertek, kezében hegyesre faragott ceruzát tartott. Zakót nem viselt, se nyakkendőt; inge gyűrötten, félig nyitva lógtott rajta, középszürke nadrágia – öv híján – mélyen csípője alá csúszott. Máskor pirosposzgás, de most hamuszürke arcát felém fordította, ám szeme kihunytan meredt rám. Rajk homlokredői kemény ráncokká mélyültek, kimerült vonásait pedig keresztfeliratban három párhuzamos barázda szelte át, akárha mindenket léniával húzták volna meg. A tetteseken és a fönökeiken kívül, ma se tudja senki, mit állhatott ki Rajk letartóztatásának első időszakában, s számonra is mindvégig rejtelyle maradt a volt miniszter arcát átszelő három vízszintes barázda.”

A fényképezés után magára hagytuk a szobát, ahol a T-alakú asztal állhatott. A rendőrek egy hónapra ezer forintot kértek a nyaralóktól ezért a szobáért. Csomagolás közben V. barátnője, I. is szóba került. A Rajk-per egyetlen Magyarországon élő koronatanúja, aki Szász Bélához hasonlóan (ő Londonban él), nem vállalta a hamisítanúást. És valószínű, hogy ő is megfordulhatott ebben a házban, mert amikor 1968 nyarán felkerestem óbudai lakásán, arra kérve, meséljen nekem, ő is egy bizonyos villáról beszélt, három vagy négy fáspercéről, amely záraként szolgált, s ahová fogsgának első napjaiban, már halálra verve, a szomjúság és az éhség víziótól gyötörve belökték. Elmesélte, hogy amikor kissé magához tért, úgy hallotta, mintha valahol zene szólna, tánczene, aztán észrevette, hogy zárkájának van egy kis ablaka, minden erejét összeszedve az ablakhoz vonzolta magát, sőt fel is húzódzkodott, s akkor azt látta a berácsozott üvegen át, hogy a fák közé kifeszített drótkon lampionok világítanak, s párok táncolnak a gyepen. Biztos volt benne, hogy megőrült. De aztán jöttek érte, átvitték egy teremszerűen nagy szobán, ahol emberek üldögéltek, szólt a zene, tánczene, és innen is látni lehetett a lampionos kertben táncolókat.

Miközben I. mesélt hatvannyolc nyarán, én rosszul lettem. Egy ideig fegyelmeztem magam, kértem egy po-hár vizet, aztán éreztem, lassan csúszok le a székről. I. az ágyára fektetett, és hidegvizes borogatást tett a szí-vemre.

süket. Ezalatt az ötödik kioldalgott, majd, mire társai ismét sort kerítettek arra, hogy belehengergessenek a szőnyegbe, az ötödik ismét visszatért egy púpozott evőkanál sóval. Összeharapott fogaimat bicskával feszítették szét, úgy tömték meg a számat sóval. Aztán újra kezdték a talpalást.”

A szöveg hangsúlyos különbséget tesz a földsínti és az emeleti terem között. Az emeleti terembe, amely már egy másik lakáshoz tartozott, nem sikerült bejutnom. De az ablakok elrendezéséből és a ház alaprajzából következtetve, se alakjukban, se méretükben nem különbözhetsznek. Most ismét a földsínten vagyunk.

„Nem emlékszem, mikor került rá sor, reggel-e, délután-e, de annál inkább magam előtt látom, még ma is, azt a hatalmas bádog mosdótálat, amit a nyomozók, vízzel háromnegyedig megtölve behoztak. Rám parancsoltak, vetkőzzem le mezí-telenre. Aztán egy készüléken át a villanyáram egyik pólusát a vízbe vezették, engem meg a mosdótálba ültettek. Most a másik pólust a testemhez érintették. Előbb csak a hátamhoz, aztán minden kényesebb, érzékenyebb, kivált nyálkahártyával fedett pontokhoz. Szemben velem, gumibottal a kezében, egy korosabb, jól megtermett nyomozó állt; kurta vörös haja, tüskés vörös bajusza szinte világított a félhomályban. Mellette, ugyancsak gumibottal fölfegyverkezve, egy birkózó termetű, bikanyakú, sötétbőrű fiatalembert terpesztette szét lábat. A többiek Csöpinek becézték. Valahányszor az áramütésre önkéntelenül fülgrottam, Csöpi és a löarcú gumibotjukkal a

„Amikor a T-alakú asztal talpánál hajdani egyetemi kollégámat bámultam, nem jutott eszembe groteszk helyzetünk, se az, hogy milyen jövő les ránk. minden figyelmemet a három vízszintes ránc kötötte le. Az a kényszerképzem támadt, hogy Rajk arca a barádzák vonalán menten szétesik. Ekkor Péter Gábor a nevet kiáltotta.”

H. azt ajánlotta Péter Gábornak, hogy írja meg az emlékiratait, ez az egyetlen jó, amit még lehet.

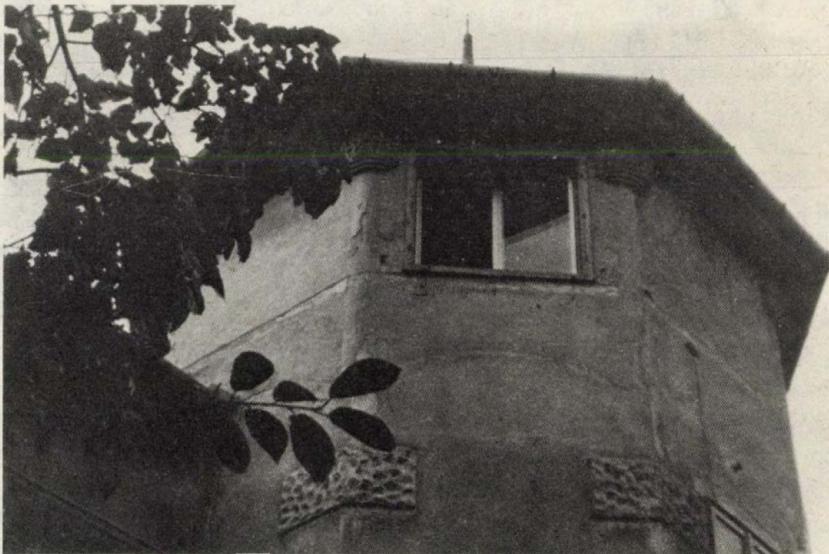
I. minden valószínűség szerint nem fogja már megírni az emlékiratait, néhány éve nagyon beteg. Úgy mesélte, hogy abban a bizonyos házban, ahol kerti ünnepély volt, egy orosz tiszt hallgatta ki, négy szemközt voltak és németül beszéltek.

„Nem hinném, hogy a papos képű orosz, alaptermészeténél fogva, bármi kegyetlenkedésben örömet lelte volna, inkább talán lágyságra és érzelgősségre hajlott. Amikor másodnap visszatért az ebédjéről, egy fehér páron három barackot tett elém. Nem annyira az ilyen és hasonló gesztusok tényében, inkább módjukban, mindenkorvalamiféle adakoznivágó humánum nyomát véltem fölfedezni. Ezért képelem, hogy nem indulatból, esetleg nem is a saját elhatározásából villanyoztatott, hanem egy kötelező rituálénak tett eleget.”

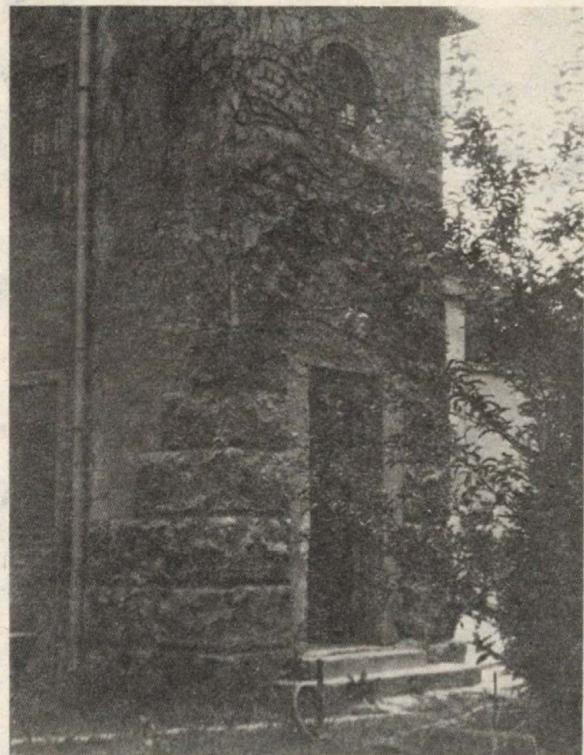
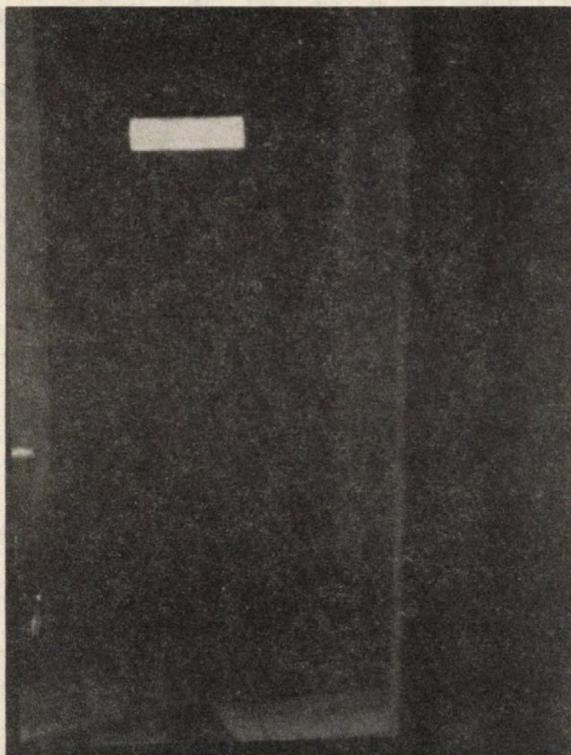
Letartóztatása előtt, I. szerelmes volt egy jugoszláv férfiba, akit feltételezése szerint szándékosa vertex a szomszédos szobában, hallotta, fölismerte az ordítását, aztán azt is hallotta, ahogyan az ordításnak vége lett. Hallotta a csendjét. Feltételezése szerint ott volt a másik szobában, amikor megölték.

„Négy kísérőm ismét a följáró felé irányított. Elhaladtunk az első emelet szárnyas ajtaja mellett, magunk mögött hagytuk a második emeletet, hogy a keskenyedő lépcsőházban tovább haladjunk az ugyancsak fekete redőnyökkel borított ablakok előtt. Jobbra, egy kiszögellésben, vasajtó látszott, amihez, megvallom, borzongató sejtelemként, de minden kézzelfogható ok nélkül, azt a gyanút füztem, hogy egyenest a mélybe nyílik. Hanem elhagytuk a vasajtot is és a lépcsősor végén betuszkoltak egy hatszögletű helyiségebe. mindenik falat, az ajtók kivéve, csaknem kitöltötték a lapos, téglalap alakú ablakok, amik szintúgy halott feketén révedeztek, akár társaik a lépcsőházban. Pedig a körbefutó ablaksor toronyszobára vallott, ahonnan bizonyára szívderítő kilátás nyílt a budai hegyekre, sőt talán a városra is.”

„Ezután nemegyszer nyílt ki zárkám ajtaja az éjszaka kellős közepén. Öt-hat komor férfi vett körül, megbírsítettek, autóba ültettek s vittek kifelé a városból. Amikor a rohanó autóban, a beragasztott szemüveggel megvakítva, két nyomozó között szorongtam és a kocsi merészen kanyargott a csöndes utcákon, majd a hegyi-utak szerpentinjein és csak a motorzúgás meg a fékek nyikorgása volt hallható, de se emberi lény hangja, se más jármű zaja, nemcsak Farkas fenyegetése járt eszemben, hanem még vallásos gyerekkorom is, amikor könnyű halálért imádkoztam. S a tarkónlövés ilyennek tűnt. Ám rendszerint csupán valami titkos villa pincéjébe jutottam, mert az ÁVH számos olyan és hasonló nyaralószerű házzal rendelkezett, mint a T-asztal épülete, ahol első napjaimat töltöttem, majd később Rajkkal szembesítettek. Így lassanként megszoktam a néma éjszakai utazásokat és ha eleinte lúdbőrözőt is a hátam, hovatávabb alig foglalkoztatott már a gondolat, vajon visszaté-

A torony hatszögletű, de nem minden falán, hanem csupán három falán van ablak, és ezek nem téglalap alakúak, hanem kifejezetten négyzetesek. Illetve csak a lépcsőforduló ablaka téglalap alakú. Talán ez az egyetlen olyan szövegrész, amely nem igazolható a képekkel. Ráadásul látható, hogy a négyzetes ablakokat később helyezték be, a vakolaton azonban látható, hogy eredetileg is ilyen alakjuk volt és a vakoláson nem látható befalazás nyoma. Ám azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a könyv szerzője a toronyszoba ablakainak számát és alakját tekintve tévedett. A toronyszoba keleti ablakából a városra, déli ablakából a budai erdőkre, északi ablakából a Normafára lehet látni

Amikor végeztem a fényképezéssel, V. összecsomagolta a holmijait, taxit rendeltünk, s hogy hívek legyünk helyszínenlésünk stílusához, ezen a lőrésszerű nyíláson át figyeltük, mikor érkezik a ház elé. Aztán kiléptünk ezen a múltjátőriző ajtón és elhagytuk a házat

rek-e majd?"

Az idézeteket Szász Béla könyvéből vettem.

Persze az egyezések ellenére se állíthatom teljes bizonyossággal, hogy azt a házat találtam volna meg, de talán egyiket a sok közül.

Csupán valószínűségekről beszélhetek. És arról a pillanatról, mikor is egy harmincöt éves férfi egy hatvanöt éves férfival ül szemben, csöndesen beszélgetnek, s szépen hajlított poharakban görög konyak csillog az asztalon.

De mindez már később, hét óra körül történhetett. Egy órával annak utána, hogy az Egyetemi Könyvtárral szemben, málnaturmixot ittunk a tejbárban, K. átadta nekem a naplót, s ebből megtudtam, hogy aznap november huszonharmadika volt, szerda, hiszen az előre megszabott menetrend szerint kaptam kézhez.

Aztán szombatról vasárnapra virradó éjjel írtam ezt bele.

Az eső csendesen esett.

Írjátok tovább.

NYOMDACOOP

Budapest, XII., Hajnóczy József u. 4.

Telefon: 550-494, 562-651.

Fax: 550-376, telex: 22-4097.

Az alábbi szolgáltatásainkkal
állunk kedves ügyfeleink rendelkezésére:

könyvkiadás, kiadványszervezés.

katalógusok, prospektusok, szórólapok, gyártmányismertetők, árjegyzékek, naptárak és egyéb nyomtatványok magas színvonalú elkészítése igény szerinti grafikai, fotó- és tipográfiai tervezéssel.

Nyomdai szolgáltatás

(Budapest XI., Kalotaszeg u. 20.
telefon és telefax: 612-222).

Több színes nyomdatermékek, ügyviteli nyomtatványok, reklámkiadványok, leporellók, üdvözlőkártyák, meghívók, névjegyek és öntapadós címkék.

Rövid szállítási határidő – kedvező áron.

NYOMDACOOP

Ha könnyűszerkezet, akkor...

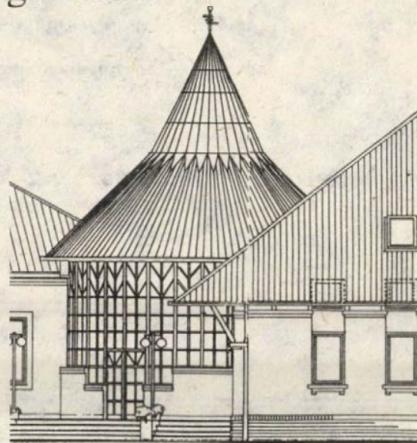
ÉPÍTÉS:

Az országban gyártott fém, fa, ragasztott fa szerkezetű épületek gyors átfutású építése, utólagos hőszigetelése.

Mezőgazdasági épületek, pl. állandó tartó, terménytárolók, raktárépületek,

Ipari épületek, pl. üzemcsarnokok, raktárak,

Középületek, pl. tornaterem, sportcsarnokok.

TERVEZÉS:

Szakági- és generáltervezés, szakvélemények készítése. Saját kivitelezés díjtalan!

SZOLGÁLTATÁS:

Számítástechnikai eszközökkel támogatott szervezés

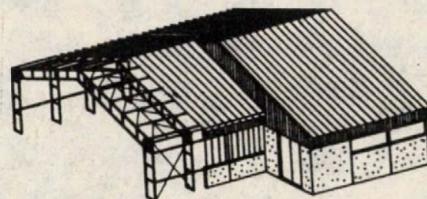
- építésszerelési és ipari átalakítás, termelésszervezés, termeléselszámolás,
- mezőgazdasági értékesítési- és szervezési programok,
- fémszerelvények keresztmetszeti adatainak meghatározása, ellenőrzése.

Programkialakítástól a kulcsrakész átadásig, nálunk 100-150 nap alatt!

Referencia, fővállalkozás:

Könnyűszerkezet- Építő és Szolgáltató Kisszövetkezet

6701 Szeged, Szilágyi u. 2. Pf.: 716.
Telefon: (62) 24-002, üzenetrögzítővel;
(62) 12-144/34. Telex: 82-300

A banktisztviselő mások rábízott pénzét, emberek, vállalatok munkájának eredményét kezeli!

Az Interbank Rt. nemzetközi-, deviza és belföldi tevékenységek bővítéséhez felkészült, fegyelmezett, megbízható munkatársakat keres.

Középvezetői és önálló ügyintézői munkakörökbe felvesszünk
közgazdasági-, jogi-, számvitel-, pénzügyi-felsőfokú végzettséggel rendelkező, vagy egyéb felsőfokú, illetve középfokú végzettséggel és bankgyakorlattal rendelkező 25–40 éves munkatársakat.

Ügyintézői munkakörökbe felvesszünk
középfokú végzettséggel és lehetőség szerint bankgyakorlattal rendelkező 19–30 év közötti munkatársakat.

Titkárnói és levelezői munkakörbe felvesszünk
gépirói gyakorlattal rendelkező 20–40 év közötti munkatársnőket

**Elsősorban angol nyelvismeret és számítógép alkalmazási gyakorlat vagy készség
valamennyi munkakörben kívánatos.**

Ha munkatársunk kíván lenni, kérjük juttassa el rövid önéletrajzát a következő címre:
Interbank 1364 Budapest, Pf. 65. Telefax: 182-070 és keresse Szelecki Györgyöt a 183-899/183 telefonon.

**Felkészült, munkaszerező kollégákat várunk, jó szakembereket képzünk.
Tisztességes munkáért tisztességgel fizetünk.**

FOKOZATNÉLKÜLI FORDULATSZÁM SZABÁLYOZÓK

A hálózati frekvencia átalakításával veszteségmentesen változtatja a háromfázisú aszinkron motorok fordulatszámát.

Alkalmazható:
szállítószalagok, csigák, adagolók, szivattyúk, ventillátorok, keverők, bármilyen fordulatszámot igénylő hajtásrendszerek fordulatszám-szabályozásához, 2,2 kW összteljesítményig.

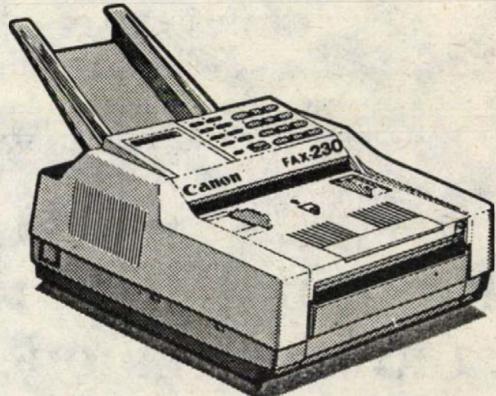
Jellemzői:
fokozatmentes fordulatszám-változtatás, állandó nyomaték bármely fordulatszámon, vezérlési, védelmi szolgáltatások igény szerint, mozgó alkatrészt nem tartalmaz, karbantartást nem igényel, importhelyettesítő.

Érdeklődésükre részletesebb tájékoztatást adunk.

Várjuk megrendeléseiket.

Delta INFRA THERM Kft.
2803 Tatabánya, Pf. 309.
Telefon: (34/10) 144 (2832)

Postailag bevizsgált

Canon
FAX-230

1 év garancia.
Országos szervizhálózat.
Lízingelhetőség.
Viszonteladóknak kedvezmény.

Walton Számítástechnikai Kft.
Budapest, Visegrádi u. 7/b. 1132
Telex: 22-7777

A
BUDAPEST BANK RT.

Budapesten és országos hálózatában
minden kereskedelmi banki szolgáltatással
ügyfelei rendelkezésére áll.

**számlavezetés, betétgyűjtés,
hitelnyújtás,
lízing, váltó, kötvény,
követelésvásárlás,
vegyesvállalatok szervezése,
banki tanácsadás,
szabad pénzeszközök átvétele,
érmeárusítás,
valutaváltás
és
egyéb bankszolgáltatások.**

Budapest V., Deák Ferenc u. 5.
Telefon: 181-200 Telex: 22-3013
Postacím: 1852 Budapest

A MI MUNKÁNK
ÖNNEK KAMATOZIK!

ÚJDONSÁG
+ 1 % kamatprémium

Március 13-a után lejáró határidős szerződésekre évi 1 % prémiumot fizet bankunk.

A Budapest Bank Rt. Értékpapír Irodája
megemelt hozammal kínálja

6, 12 és 24 hónapos
lejáratra határidős árfolyamgaranciás kötvényszerződését.

Ez a szerződés előre meghatározott névértékű (pl. 10 000 Ft, vagy többszöröse) kötvény
megvételét és letétbe helyezését jelenti,
amiről az Ügyfél letéti szerződést kap kézhez.

A szerződés lényege Ügyfelünk számára:
a garantált, névértéken történő visszavásárlás a lejáratkor,
az ugyancsak garantált kamat, amely

Eddig	+ prémium
6 hónapra 10 000 Ft után 700 Ft	+ 50 Ft kamatprémium
12 hónapra 10 000 Ft után 1500 Ft	+ 100 Ft kamatprémium
24 hónapra 10 000 Ft után 3300 Ft	+ 200 Ft kamatprémium

Ez az összeg adómentesen kerül kifizetésre a lejárat napján.

Amennyikben a lejárat előtt fel kívánja bontani a szerződését, az alábbi hozadék illeti meg:

3 hónap után 10 000 Ft-ra 220 Ft	15 hónap után 10 000 Ft-ra 1720 Ft
6 hónap után 10 000 Ft-ra 520 Ft	18 hónap után 10 000 Ft-ra 2160 Ft
9 hónap után 10 000 Ft-ra 900 Ft	21 hónap után 10 000 Ft-ra 2620 Ft
12 hónap után 10 000 Ft-ra 1300 Ft	

ha 1989. március 13-a után kötötte meg szerződését.

NE HAGYJA KI EZT A LEHETŐSÉGET!

Forduljon hozzánk bizalommal minden értékpapírúgyben!

Várjuk Önt a Budapest V., Deák Ferenc u. 5. sz. alatti központunknál, és kirendeltségeinknél.
Telefon: 182-007.

BUDAPEST BANK RT.

Az OFOTÉRT

*budapesti és vidéki
boltjaiban*

- valamennyi fotózáshoz szükséges cikket,
- szemüvegeket (dioptriás és napszemüvegek, MON-X lencse),
- használt és új műszaki cikkeket

*széles választékban
megtalálhatja.*

*Keresse fel
boltjainkat!*

mindig szem előtt

ÚJ KIBOCSÁTÁS!
1989/I. sorozat

A legrövidebb távra a legmagasabb kamatot!

AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS 1989. MÁRCIUS 1-TŐL BOCSÁTJA KÍA

KINCSTÁRJEGY

ezévi I. sorozatát.

A kincstárjegyet minden belföldi magánszemélyek, közületek, gazdálkodó szervezetek és jogi személyek megvásárolhatják.

Jelentősen megemelt kamatok.

Államilag garantált.

CÍMLETEK:

10 000 Ft

100 000 Ft

1 000 000 Ft

Megvásárolható az ország összes pénzintézeténél:

az OTP egységeinél;
a takarékszövetkezeteknél;
a biztosítóknál;
és valamennyi banknál.

3 hónapra évi 13,5 %

6 hónapra évi 15,5 %

9 hónapra évi 17,5 %

A KAMATJÖVEDELMET ADÓFIZETÉSI KÖTELEZETTSÉG TERHELI.

Szeretnénk súgni

A sok lehetőség közül csak néhányat mutatunk be:

IBM/PC/XT konfiguráció 127 000 Ft + áfa

- 640 kbyte RAM
- 360 kbyte floppy
- monochrom monitor
- 20 Mbyte winchester

IBM/PC/AT konfiguráció 155 000 Ft + áfa

- 640 kbte RAM
- 1,2 Mbyte floppy
- monochrom monitor

IBM PC/AT konfiguráció 299 000 Ft + áfa

- 1 Mbyte RAM
- 360 kbyte floppy
- 1,2 Mbyte floppy
- színes monitor
- 80 Mbyte winchester

UNIC alapú (ASY-16) konfiguráció 2 017 000 Ft + áfa

- 2 Mbyte RAM
- 2 db 80 Mbyte winchester
- 4 db monochrom CRT terminál
- 2 db CRT terminál, 132 karakteres mátrixnyomtatóval
- 60 Mbyte streamer
- Epson GQ-3500-as lézernyomtató

Nem biztos, hogy érdemes elutaznia Budapestre, Bécsbe vagy Münchenbe. Lehet, hogy inkább Szolnokra kell mennie... Nyugati használt autók eladása. Nemsokára már válogathat...

Gyártók, forgalmazók!

A DUROMER poliuretán habanyagok alkalmazásával igen merev, magas felületi keménységű és mégis könnyű műanyag darabokat lehet előállítani. Szerte a világon ilyen technológiával íróasztalokat, székeket, szekrényfalakat, fiókokat, monitordobozokat, ablakprofilokat, kábelcsatornákat, műszerháza-kat és

sok-sok cikket gyártanak.

Szüksége van valami hasonlóra? Vagy talán más ötlete van?

A többiről kérjen árajánlatot, személyesen vagy telexen!

ASY kereskedelmi iroda

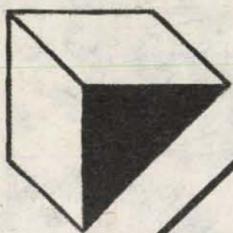
Budapest, Liszt Ferenc tér 10. IV. em. 2/B. 1061.
Telefon: 415-166.
Telex: 22-4378.

Keressen fel bennünket!

Béke Mgtsz ipari főágazat

Szolnok, Landler Jenő u. 31/A 5000.
Telefon: (56)30-401.
Telex: 23-728.

VÁLTOZATLAN VILÁGBAN
VÁLTOZATLAN MINŐSÉGBEN

A „2000”-ben is stabil partner a data manager

SZÁMÍTÁSTECHNIKAI KISSZÖVETKEZET

AJÁNLATAINKBÓL:

SZÓTÁR 7000 +

Angol-magyar szókeresés.

Német-magyar szótanulás, teszt, nyomtatás.

7000 szó + a propaganda
IBM PC számítógépre.

BIZTOS SIKER 7000 Ft-ért!

**Hardware: PC/XT 70 000 Ft-tól,
PX/AT 150 000 Ft-tól.**

1149 Budapest, Varga Gyula A. park 7-9.
1553 Budapest, Pf. 41. Telefon: 837-902 Tx: 22-3968.

data manager
SZÁMÍTÁSTECHNIKAI KISSZÖVETKEZET

Frederick Loewe – Alan Jay Lerner

MY FAIR LADY
részletekKiri Te Kanawa • Jeremy Irons
John Gielgud • Warren Mitchell • Jerry HadleyLondon Voices
London Symphony Orchestra

Vezényel: John Mauceri

DECCA felvétel • SLPDL, MKL 31070

FRYEDRYK CHOPINfisz-moll polónéz Op. 44 • cisz-moll nokturn
Op. 27 No. 1 • Desz-dúr nokturn Op. 27 No. 2.
g-moll ballada Op. 23 • F-dúr nokturn
Op. 15 No. 1 • Fisz-dúr nokturn Op. 15 No. 2
Ausz-dúr polónéz Op. 53

MAURIZIO POLLINI (zongora)

EMI felvétel • SLPXL, MKL 31177

Josef • ifj. Johann • Eduard

STRAUSSFalusi fecsék • Művészélet
Bor, dal, asszony stb.

Bécsi Strauss Együttes

Hangversenymester: Johannes Wildner

SLPXL, MKL 31069

ORBÁN GYÖRGYTripla szextett • Ót kánon József Attila verseire
Szoprán-klarinét kettős • Motetta vegyeskarra és
oboáraMásodik köruskönyv, I.
Bruckner Andrienne (szoprán)
Koródy István (klarinét)
Dienes Gábor (oboa)A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Kamara-
kórusa
Miskolci Új Zenei Műhely

Vezényel

Antal Mátyás, Selmeci György, Párkai István

Joseph Haydn**HAT VONÓSNÉGYES Op. 9**

Festetics Vonósnégyes

SLPD, HCD 12976-78

NEM LUXUS!

Telefax

ALAPFUNKCIÓK

kép, rajz, szöveg, táblázat továbbítása
telefonvonalon,
helybeni másolás.

MICROSYSTEM-SZOLGÁLTATÁSOK

telefaxeladás garanciával,
országos szerviz,
alkatrész- és papírutánplótás.

TÍPUSAINK

Murata M-1

alapfunkciók,

+ adatátvitel-ellenőrzés.
99 000 forint.**Canon Fax-230**

alapfunkciók,

+ 70 tárolt telefonszám,
+ programozott időzítés.

**Számíthat ránk
(nem csak)
a számítástechnikában!**

MIKROSYSTEM

Számítástechnikai Műszaki Fejlesztő Kisszövetkezet
1122 Budapest, Városmajor utca 74.
Telefon: 565-366. Telex: 22-3768. Telefax: 559-296.

Az
AGORA
a demokrácia jelképe,
de ma az

AGORA

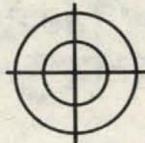
nem pusztai jelkép, hanem
az országban a legnagyobb hatáskörű

INNOVÁCIÓS PARK is.

Szervezetkorszerűsítés és számítástechnikai fejlesztés
demokratikusan.

A társulás demokratikus működési elvei lehetővé teszik, hogy
minden tagszervezet igényeit
a legmesszebbmenőkig, ám a piaci árak töredékéért kielégítse.

INNOVÁCIÓS PARK

Célban Önért,
Célban Önnel,
CÉLBAN VELÜNK!

Ügyintézés: Budapest VIII.,
Rákóczi út 29.

Levélcím: 1428 Budapest, Pf.: 87.

Telefon: 188-415.

Működési hely: Budapest I.,
Szentháromság tér 6.

*Mielőtt döntene,
szervezetkorszerűsítésről, számítástechnikai fejlesztésről,
ismerje meg elveinket, munkánkat!*

Egy közönséges hétköznap

BOHUMIL HRABAL

Emelje le a kagylót, ha jelentkezik a hívott fél, nyomja meg a gombot és beszéljen, megnyomtam hát a gombot és rögtön megismertem Sárika hangját:

– Sárika, otthon van a papa? Légy szíves a papát!

De a gyerekhangoska azt csipogta: – Dehogys van itthon a papa, eltűnt, elment, nyoma veszett a papánknak...

Szigorú lettem: – Ne butáskodj, és szólj a papának, még biztos ágyban van, nézd csak meg, még csak fél nyolc...

– Máris megyek...

– Szaladj, kislányom, szaladj!

És álltam a betört üvegű kasztniban, simogattam a láncot, amin a kagyló lógott, az égvilágban minden le van már kötve, láncolva, zárva, az átjárás is szabad vagy tilos, a padlóra köpni úgyszintén, dohányozni, a kocsmában politizálni, az ablakból kihajolni, közel menni és eltávolodni, állást változtatni nem kevésbé, írni és más képp gondolkodni, tüzet rakni és szemetelni ugyancsak tilos...

– Halló, igen, itt vagyok! Mi van? – kiabáltam a telefonba, – hallottad már, Karel? Nem? akkor most rögtön gyere át hozzám, igen, hozzám, nem, injekcióra megyek, nemsokára otthon vagyok. Na, Isten áldjon!

Akassza vissza a kagylót, visszaakasztottam hát és kiléptem a még szabad levegőre, ez egyelőre nincs betiltva, nem jegyre vagy csak a feketepiacon kapható. Bár bevezethetnék az úgynevezett levegőadót, gondoltam a nyüzsgő Sokolovská úton lépkedve, az emberek már sorban álltak a gyümölcs- és zöldségboltok előtt, szomorú kis temetési menetek... és befordultam a folyosóra és föl a lépcsőn a sötét első emeletre, aztán be az üldögélő és álldogáló páciensekkkel teli váróban, némelyek arra vártak, hogy megkezdődjék a rendelés a fogászaton, mások a körzeti orvoshoz vártak, de mindenki olyan homály borult, hogy aki kintről jött, megtorpan és várnia kellett egy kicsit, míg megszokta a félhomályt, némelyik beteg, amikor belépett, kinyújtotta a kezét és sorra tapogatta azokat a pácienseket, akik már ott voltak, és amikor kinyílt az orvosi rendelők ajtaja, a kiömlő fény olyan éles volt, hogy vakított, mint a vitriol, mint a hatalmas fényszórók a mély éjszakában és utána a váróbeli sötétség még feketébbnek tetszett.

– Szörnyű, milyen kevés a doktor, állítólag már a negyven százalékuk bevonult, mondta valaki a sötétben.

– Az unokaöcsemet, aki szintén orvos, állítólag valami hadgyakorlatra hívták be és azt írta, hogy semmi dolga nincs ott, hogy amikor már nagyon unatkozik, megkéri a főorvosát: Őrnagy úr, darálnék egy kis kávét, hogy ma is csináljak valamit, jó? fűzte tovább egy másik hang.

– Mi pedig egész délelőtt itt rohadhatunk, mondta a harmadik.

– Azt hallottam, kezdte valaki és hangja egészen lentről, a földről jött, – hogy a Vinohradyn, amikor megérkezik a doktor a rendelőjébe, hát annyian várnak rá, hogy kitárja az ajtót és kikiált a váróba: Kinek van influenzája? Először a nőket kérem! És minden begyűjti a szobába, összeszámolja a pácienseket, aztán pontosan annyi receptet tereget szét az asztalon és fogja a pecsétet és pont annyiszor nyomja rá minden vényre, egy mintát csinál így magának és sorban aláírja őket. Aztán kiáll a küszöbre és kikiabál: És most az influenzás férfiakat kérem! És megint ugyanúgy!

Kinyílt az ajtó és a fénysugárban egy vakító szemüvegű, fehérruhás nőréke állt és azt kiáltotta: A következő három nőt kérem injekcióra!

És a három nővel egy tagbaszakadt cigány nyomult oda a fehér viaszosvászonnal bevont ágyhoz és ennek a cigánynak fehér törülközővel volt bebugyolálva a nyaka. Az ajtó becsukódott és az orvosi műszerek megcsillantak a névsortól visszhangzó agyakban.

És újra kinyílt az ajtó és a páciensek újra konstatálták, hogy a váró dugig van, és a nőérke kitessékelte az ajtón az akadékoskodó cigányt, és az orvos felháborodott hangja újra és mégint kiparancsolta a világos helyiségből és a cigány óbégatott: – Krisztus urunk szent sebére! A cigány dolgozó ember, elsőbbsége van. Fáj a torka, a torkocskája fáj.

És amikor becsukódott az ajtó, a cigány leült a földre és öklével verte a padlót és ordibált: – Krisztus urunk szent sebére!

Hangok intették a sötétből: – Csak tud várni egy kicsit. Először az injekcióra váró nők jönnek. De a cigány a haját tépte és a homályos ablakon beszűrődő fénybe szórta és óbégatott, hogy ő dolgozó ember.

Aztán kinyílt a fogászati rendelő ajtaja és kilépett a fehérköpenyes doktor, köpenye lobogott és érzestelenítőszagot meg fényt sodort a váróba, kopogott az ajtón és az résnyire nyílt és a nőérke beengedte a fogorvost és a páciensek megint minden behunyták a szemüket, ahogy a vakító fény a lábukhoz zúdult. aztán kijött a rendelőből a három nő, a cigány felállt és a becsukódó ajtón benyomult a helyisébe és behúzta maga mögött. És megint felharsant az orvos ingerült, éles hangja, a cigány rekedit basszusa, majd megint a felbőszült orvos hangja és aztán kivágódott az ajtó és a páciensek megrémültek, még azok is felegyenesedtek, akik eddig ültekkék, és a váró padlójára rávetült a cigány árnyéka, nyakán kibomlott a borogatás, mintha lepedővel lett volna körültekerve a torka és az orvos lökdöste kifelé a cigányt és amikor kilökte, becsapta maga mögött az ajtót és a cigány leült a földre és öklével püfölte a padlót és óbégatott és tépte a haját és szórta a levegőbe. Aztán a rendelőből kijött a fogorvos, keresztülment a várón és becüsszant a szobájába.

Odaszóltam a cigánynak: – Ez is doktor, torokspecialista. És a cigány négykézláb mászott be a rendelőbe a fogorvos után, és a betegek füleit tek, de nem hallatszott sem ordítás, sem szitkozódás, nem hallatszottak felcsattanó és egyre felháborodottabb hangok. Csönd volt. És aztán a kárpitozott ajtón kiszürödött a fogorvos hangja: – Hát mi a baj, fiacskám? És a cigány rekedit basszusa: – Doktor úr, itt fáj. A nőérke kinyitotta az ajtót, kezében papirosok és a nyitott ajtón át látni lehetett a cigányt, amint a szájába mutat és a doktor, amint lenyomja a fogorvosi székbe, aztán megradadja a fogót és mondja: – Na, jöjjön, jöjjön csak ide, jó, hogy eljött... és a fogorvosi rendelő ajtaja bezárult, a nőérke átvágott a félhomályon és bekopogott a szomszéd ajtón. És ebben a minutumban a fogorvosi rendelőből embertelen üvöltés hallatszott, elnyújtott, artikulálan ordítás.

– Van, akinek hátraágazik a foggyökere és az ilyen a szájpadlással meg az orrsövénnyel együtt szakad ki, szólalt meg az egyik beteg.

– Engem pedig a lábamnál fogva kellett fellőgtani a plafonra, és mozsártörővel verték ki a fogaimat, olyan veszett gyökereik voltak, mondta egy másik a sötétből.

És aztán kivágódott a fogorvosi rendelő ajtaja és a doktor a fogónál és a fogánál fogva ráncigálta vissza a hörgő cigányt, néhány beteg elesett, annyi fényt zúdított a váróba a fehér orvosi köpenye, a cigány minden a két kezével megradadta a virágánélküli virágállványt, de a doktor vasmarka csak rágatta befelé fogostulfogastul a virágállványba kapaszkodó cigányt, és a fog nem engedett, így a doktor az állvánnyal együtt húzta be a cigányt a rendelőjébe. És amikor az ajtó bezárult, utoljára ordított a cigány és a rendelőben csönd lett. Levettem a sapkámat, halkan kilopóztam a folyosóra, elfordítottam a kulcsot, és bementem a mosdóba és aztán a vécére, álltam némán a sötében, ujjammal a reteszen és kifelé fületem az ajtóresen. A fogorvosi rendelőből kijött a cigány, fogta az arcát és halkan jajveszéktel és aztán megkédezte a betegektől: – Hol van az a sapkás pasas? itt ült, ni! És kis idő múltán, amit végigverejtékeztem, vékonyka óbégatása lefelé tartott a lépcsőn... kinyílt a rendelő ajtaja, a mosdóba belépett a fogorvos, kezet mosott és miközben törölgette, elmosolyodott és halkan mormolta maga elé: – Adok én neked, barátoknak, az orvosokat szekírozni...

És amikor a doktor elment, kióvakadtam a hűvös folyosóra, a sapkámat lahayítottam a világítóudvarba, ma már nem meggyek injekcióra, és ha mégis, hát csak délután és kalapot veszek és egy másik kabátot... És útban hazafelé megint ARRA gondoltam. Már minden eltakarítottam, előgettettem. Ha beállítanak, mi legyen? Elmegyek velük, muszáj lesz, aztán hosszú vizsgálati fogáság, séta nincs, napfény nincs. Aztán bíróság, börtön, hány év? Kettő, három? Öt, tíz? És kényszerünk a bányában, kőfejtésben, nehézipari gyárban? Végtére is ezzel számolnom kell, mégha úgy tekintem is magam, mint ennek az államnak a polgárát, akinek nincsenek kifogásai. Csak az a szólásszabadság, csak az az írás, csak azok a gondolatok, csak azok a baráti beszélgetések. Hiszen ki kéne valamit operálniuk az agyamból, hogy ne így gondolkodjak, szeressek és gyűlöljek. Nem, nem tudom szeretni őket, mégha meg is adom nekik, ami a császáré, ami viszont az enyém, azt mindig magamnak, az Istennek, az embernek adtam és fogom adni. Csakhogy ők pont ezt nem akarják, ők azt akarják, hogy minden, az összes gondolatomat, legbenső titkomat, minden de minden nekik adjak, hogy az emberi is, az isteni is a

császáré legyen. És az életem? Azzal mi lesz? Többször már nem adatik meg, hogy itt legyek, és én élni akarok, le akarom élni az életemet, mégha parancsok és tiltások jármában is, az életemet, amihez rajtam kívül senki másnak nincs joga, az életemet, amelyért senki más nem felel, csak én. És csalódásaimhoz és örömeimhez nem kell a császár, ő végtére is beéri a nyolc órai kemény munkával, a sok balesettel, halállal, és ráadásként a kötelező miséken való részvétellel. Nem tudom szeretni őket, nem tudok velük tartani, mégha ártani nem is akarok, nem szeretem őket, elmém megtiltotta nekem, mint a levegő, úgy kell a gondolkodás, s hogy kimondjam gondolataimat, és ha nem élhetnék s gondolkodhatnák a magam módján, megfulladnék, akárcsak levegő híján. És befordulva a Bratská utcába a na Žertvách-ról azt mondtam magamban, hogy azért minden, de minden jó, minden, engem kivéve. Ők, a többiek vezettek el önmagamhoz, ők és az iparkodásuk faragott belőlem embert a saját képmere, de ez a kép egészen másmilyen volt, mint amilyennek látni akartam magam... minden jó, minden, engem kivéve, keveset tettek magamért, sokkal többet tehettem volna, mert a világban a legközelebb én állok magamhoz. Az a többi talán börtönbe juttat engem, de a börtön is embereknek van kitalálva, ott is emberek vannak és események és dolgok, amik csak rám várnak, hogy nyomásuk alatt kihámozódjam önmagamról.

És ott, ahol a Bratská utca rézsút beletorkollik az Örökkelvalóság gátjába, éppen ott, azon a néhány méteren vágott keresztlü a kissé görnyedt Karel, a meleg dacára kesztyűben és lila sállal és ballonkabátban, amely úgy lógott rajta, mint a halotti ing, mint a ferences csuha.

– Hé – kiáltom.

Hátrafordult. Mondom: – Ez aztán a véletlen találkozás, mi?

Megdörzsölte reumás kezét: – Mi van?

Lassan beértem és mondomb: – Václav Černý tegnap, kapaszkodj meg, letartóztatták. Letartóztatták.

Karel nekitántorodott a falnak: - Uramisten! Ma éjjel vízzel álmodtam és ez minden ... nem bírta végigmondani és zihált, pislogott és nagyokat lélegzett.

Igen, igen, mondta, – felforgatták az egész könyvtárat, minden elvittek vele együtt, még az íróasztalát is. Van nála valamid? Égnek emelte karját, majd tehetetlenül leengedte: – Pfi! Amim nekem ott van, azt elég csak elolvashat és márás életfogyatlant sóztak a nyakamba, nemhogy... Jézusom, miért akartam én írástudó lenni? Miért nem ejtett fejre az anyám vagy az apám akkor, azon az éjjelen, miért nem fröcskölt ki inkább a lepedőre, most nem élnék... De csak nem volt Václav olyan elővigyázatlan, talán eldugta valahová azokat a verselményeket... Nincs fejfájás elleni Baldriáncépped?

– Nincs, Karliček, nincs, mondomb és lefelé tartottunk a lépcsőn az udvarra és aztán a kis folyosóra, elfordítottam a kulcsot és kinyitottam az ablakot.

Mondom: – Éppen ellenkezőleg! Černý professzor úr szörnyen elővigyázatlan volt, kész vétek ilyen elővigyázatlannak lenni, képzeld el, évről évre rendületlenül hitte, hogy pont most, ebben az évben lesz vége, és elkezdheti kiadni azt a kritikai havilapot...

Karel lerogyott a székre és keze egészen a földig lögött: – Szóval ki akarta adni a Kritikai havilapját?

– Na, mondomb, rémes, milyen optimista volt, amikor a tanítványai negyvennyolc januárjában azt mondíták neki, doktor úr, komolyra fordult a dolog, hadd szerezzük meg a doktorátust, egy hónapunk van rá, Černý professzor azt felelte nekik, ne aggódjanak, ha történik valami, hát majd a fordulat után kapják meg a doktori címet, *sub suspiciis* doktorok lesznek...

– Ez szörnyű, *sub suspiciis*, fintorodott el Karel.

– Na és minden áldott évben szentül állította és már negyedik éve állítja, hogy még lombhullás előtt bekövetkezik a fordulat, de ha valaki tavasszal azt merészítette mondani, hogy csak karácsonyra várható a dolog, hát a professzor többé nem állt szóba vele, és csak abban nem volt egészen biztos Václav, hogy november huszonnegyedikén vagy huszonhatodikán kerül-e rá sor, és hogy annak a kritikai lapnak a karácsonyi száma kijöhetsé már...

Ez a hír letaglózta Karelét. Felállt és így kiáltott: – Ezek az optimisták, ők a népek igazi megrontói. Ha Hitler nem lett volna optimista, soha nem kezdett volna bele egy ilyen háborúba... most aztán lesz nekem otthon nemulass, micsoda cirkuszt fog rendezni az apósom! Amikor ő csinál valami politikai ökörseget, akkor rendjén van a dolog, ő a nemzeti hős, a mártír, bezzeg, ha én, akkor nyomban óbégatni kezd: Ember, gondoljon a családjára... Jézusmária, micsoda sötétség, ez az optimizmus... Most aztán mehetek haza taxival és rejthetem el az irományaimat, főleg A világ útvesztőjét és A szív paradicsomát, ahogy ezt a szöveget megírtam, mintegy előre! Más se kellene, minthogy megtalálják nekem az Új Levelekét és Képeslapokat, még a tacskómát is bekasztliznák, róla is szó van bennük. Adj egy cigit!

Amikor rágyújtott, a tüzzel többször elvétette a cigarettát.

Elnevettem magam: – Hát akkor égess el minden!

Kifújta a füstöt: – Hát ez az! Úgy áll a dolog, hogy nem írnám meg még egyszer, olyan lenne, mintha magamat égetné el, hiszen ez az én életműem, a valóság egyszer szűz módjára odaadta magát nekem és én égessem el!

Mondom: – Hát akkor tanuld meg kívülről és azután égesd el!

Leszívta a füstöt és siránkozva mondta: – Épp itt a bökkenő. Megtanulom én és tudom is kívülről Átok földjét Eliottól, de a saját dolgaimból egyetlen vesszőt sem vagyok képes megjegyezni, nemhogy egész versetek! Kétségbeéjtő... látod, látod, csak nem értük be a vidéki költőséggel, magasabba törtünk, fel Prágába, most aztán az életünkkel fizetünk érte és soha nem látjuk meg a mi kötetecskéinket a kirakatban.

Vígásztalgattam: – Azért ne légy úgy oda, nekem is ott van az életműem Černý professzor úrnál, én még ráadásul, hogy véleményt írjon róla, a nevemet és a címemet is megadtam neki. Jajveszékelni kezdett és fel-alá futkosott a szobában: – Jézusmária, csak most fogtam fel igazán, azt mondják majd a csendőrok: kivel barátkoztál? És egyenesen értem jönnek, ah, nincs valami porod, megfájdult a térdem.

– Nincsen, mondom, de neked nincs meg nála a címed, és Černýből ki nem szednek semmit, azt a Gestapo sem bírta szóra, és belőlem sem.

Felnézett a háztető fölött ragyogó napra: – Fenét nem szednek ki, beadnak neked egy injekciót és már beszél sz és ráadásul oda leszel az örömtől, hogy milyen ügyesen csinálod. Biztosra veszem, igenis, létezik ilyen méreg, olyasmi, mint a pszichoton, csak ezerszer erősebb.

Mondom: – Azért ne túlozd el a dolgot, talán nem is emlékszik rád Černý, elfelejtette a nevedet, azt a Útvesztődet pedig valahol házon kívül rejtte el, és arra sem emlékszik, hogy hol...

– Épp ellenkezőleg, Václavnak kitűnő memóriája volt, akárcsak a postásoknak, azok évek múltán is emlékeznek rá, mit mondott nekik az ember.

– Hát ez nem jó, mondom, de most jut eszembe, hogy abban a kötetben helyi utalás is van, a nymburki városi kaszinó...

Gyermeki tekintettel nézett rám: – A te köteteden? – Dehogyis, a tiédben, az Útvesztőben és A szív paradicsomában...

Feljajdult: – Na igen, én is emlékszem, látod, nyolcszor másoltam le és aztán még hatszor, és teljesen kiesett a fejemből, de most már emlékszem és rettegek. Na igen, ha semmi más nincs, hát elmennek a csendőrok Nymburkba és megkérdezik, ki irkál itt verset? Mire azt mondják, Hrabal és Marysko, és kész, megvagyunk, ah, Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?

Mondom: – Miért hagytál el minket, de bátornak kell lenned, ha elvisznek, hát nem mondok semmit, nem emlékszem semmirre, már felhagytam vele, el akartam jutni a szocialista realizmusig, de nem ment a dolog, úgyhogy az egéssel felhagytam, neked is ezt kell mondanod.

De Karel a fejét rázta: – Hogyisne, pont ezt! Megkérdezik tőled: Írt ilyet? ha azt mondod: nem, bumm, egy frász, és újra: Írt ilyet? Bumm és megint egy frász. És legvégül megkérdeznek: Írt ilyet? És te azt mondod: igen. Erre kapsz még egy frászt ráadásnak és már össze is csináltad magad. Ah, bárcsak bátor volnék, de én félek, ez itt a bibi, én félek, kínózzák és végül lovakkal tépetik ízekre a halálraítéltet, ahogy hasztalan erőlködnek a lovak, hogy szétszagassák és a hóhér engedélyt kér, hogy átvághassa a lágyékizmaidat és aztán ahogy az egész minden ség kifordul... Mit neki, egy ilyen gótikus fickónak, az hozzá volt szokva, annak meg sem kottyan a kínvallatás, de én-már a pusztá gondolattól teljesen ki vagyok készülve... várfal-csipkés lapos szülőföldem, tornyoddal intesz a távolba... ah, miért nem maradtunk inkább Nymburkban és irkáltunk továbbra is ilyen zöldségeket? Miért nem? Mondd, miért nem?

Kiabált és ordibált és rátta a kezét a feje fölött.

Csukom be az ablakot és mondom: – Ne ordíts, fölöttünk lakik a házbizalmi, aki imád hallgatózni, de! végül is tökmindegy, üvölt csak nyugodtan, mert a csukott ablak úgysem segít, egy nagy bögrével hallgat ki minket, csak oda kell szorítani a falhoz, pont így hallgatom le én is őt, hányszor van, hogy némán fulélünk és jól tudjuk, hogy éppen egymást hallgatjuk le, hogy azokat a mi bögréinket csak a fal választja el... Karel a messzi távolba nézett és mondta: – Tényleg, az ember nem menekülhet a sorsa elől, akárhogy török is most magad, úgyis börtönben végzed...

Mondom: – Beszélj csak hangosan, de cselekednünk kell, nézd, én már elégettem, eldugtam, most rajtag a sor, hová rejted?

Felhúzta a kesztyűjét és morfondírozott: – Na igen, én hová rejtem? Ha otthon a fáskamrában dugom el, hát amint beállítanak a csendőrök, rögvess kitalálják, hogy a fáskamrába dugtam a szén alá... vagy vigyem el a nagyanyámhoz és rejtem el az almáriumban? Akkor viszont egy árva szóval sem szabad említenem neki a dolgot, mert már előre retteg, egyszer már szólt nekem és közben merőn nézett rám, hogy semmit se hagyjak nála, mert lecsukják érte, a nagyapával együtt... Nem marad más, minthogy a színházban beszévasszam a szekrény alá! De ha a csendőrök megtudják, hogy színházban játszom, hát nyomás egyenesen a színházba és a színházban, na ez napnál világosabb! nyomás egyenesen a szekrény alá, mert ugyan hová máshová dughatnám? Esetleg anyámhoz? Az meg éppenhogy nem fél semmitől, az a médiumok segítségével kikurkászná, hová suszteroltam el A világ útvesztőjét és A szív paradicsomát, és fel-alá mászkálna velük a városban és mutogatná az utcán és hencegne: Nézzétek, milyen okes fiám van, milyen szépet írt... és már a kezükben is lenne a csendőröknek...

Mondom: – Jó, hagyjuk ki a szülőket, amikor legutoljára házkutatástól tartottunk, azokat a te feltve őrzött leveleidet anyu bedugta valahová a sörgyári könyvekbe és most sehol sem találja öket, a könyvek visszakerültek az irodába, így hát ott fekszenek és várnak...

Karel elnémult, elbűvölten mosolygott: – Tehát a leveleim is azt várják valahol, hogy ellenem fordulhasanak?

Mondom: – Talán, látensen, de most szedd össze magad, most az kell, hogy megtegyük a maximumot, hogy minden átkutassunk, kipucolunk, elégessünk, nézz csak körül, hol vannak a szövegeim? Kitártam a szekrényt és felülről lefelé végisimítottam a polcokat: – Itt már semmi sincs...

Karel felállt és sorra bekukkantott a polcokra: – És ez itt micsoda? Mi ez a piros?

És Karel megrántotta a csücsöknél fogva és a felső polcról ráesett és ünnepélyesen lezúdult az ötméteres angol lobogó, áthengeredett a fején és a vállán, aztán szétterült és fenségesen a földig omloott. És Karel úgy állt ott, mint valami ünnepélyes, leleplezésre váró szobor, tetőtől talpig beborítva az angol impérium piros és fehér és kék keresztiével.

Mindketten elszörnyedtünk.

Elsőnek Karel szólalt meg, egészen idegen hangon: – Bu, bu, bu, bu, bu! Most kéne beállítaniuk a csendőröknek, esetleg csak valami, a személyi igazolvánnyal kapcsolatos jelentéktelen ügyben... és nyomban: A kapitalista restauráció előkészítése, letartóztatjuk magukat államellenes tevékenységről...

Kigabalyította magát a zászlóból, ami a földre omloott.

Rekedt hangon mondóm: – Erről tisztára megfeledkeztem, ezt most rögtön el kell rejtenünk, tudod, ez az a zászló, amit egy fiókban találtam, amikor a Karel Harry Klofanda Praha Platejz céget likvidáltam, be akartam festeni feketére, hogy a lányok tornanadrágot varrjanak nekem belőle. Karel elbűvölten mosolygott: – Pont ezt fogják elhinni neked a csendőrök. Hogy ez tornanadrágra való... de most már elismerem, bárhogyan iparkodunk is, a végzet erősebb nálunk. Mint az antik tragédiában. Semmit sem fogok dugdosni, nem semmisítem meg a művemet, ehhez én nem vagyok elég erős jellem, úgyhogy az lesz a legjobb, ha átkötöm az egészet fekete masnival és egyenesen a Bartoloméjská utcába viszem, bekopogok és megtudakolom: Jó helyen járok, kérem szépen? És ha azt mondják, hogy igen, hát folytatom: Itt vannak az írásaim meg a címem, vagy tudják mit, mutatok maguknak néhány passzust A világ útvesztőjéből meg A szív paradicsomából, és mindenki tartsonak is bent. Így fogok tenni, mert az ember tényleg nem tudja, mit tartogat Isten azoknak, akik szeretik őt. Egyre magasabbra és magasabbra törtünk, és meg is kapjuk, amit akartunk, az lesz ám a dicsőség, egy egyetemi tanár társaságában bíróság elé kerülni, aki aztán a dutyiban az irodalomtudományok doktorává avat majd minket. Sub suspiciis doktorokká. Áhíthat-e ennél többet az emberi szív?

Felemelkedett és még mindig elbűvölten mosolygott: – Úgyhogy, Bohousék, Isten áldjon, én már megyek is, igazán megörvendeztettem, talán egy cellába, egy perbe, egy munkahelyre kerülünk majd, ahol aztán csak úgy a szélbe fogjuk firkantgatni a versikéinket és elbeszéléseinket...

Mondom: – Igazad van.

És letakartam a vetett ágyat azzal az angol lobogóval. Mondom: – Talán itt nem fog szemet szúrni nekik. De képzeld el, Párizsban egy nagyherceg már több mint negyedszázada várja a fordulatot, már felcsapott bérkocsisnak, de azért, akárcsak ez a Václav Černý, rendületlenül várja, hogy egyszer majd minden jóra fordul és megint kiadhatja a kritikai havilapját.

Karlíček elsimítgatta az ágyon a zászló ráncait és egyre jobban el volt bűvölve: – És most felhözhatsz ide egy szép lányt és rögvess lefektetheted erre az ágyra, képzeld el, micsoda erőt adó érzés lesz annak a kis leányszívnek, hogy az angol impérium lobogója van alatta, kinek adatik meg ilyen gyönyörűség?

Az ajtóban hátrafordult és halkan hozzáfűzte és ujját cinkosan a szájára tette: – Ma délután van egy kis időm, úgyhogy befejezem azt a verset Konstantin Bieblről, csak most látom világosan Kostát, a fogorvos urat és költőt... és rendesen kiszínezem... Este a Messinal örömlányt játsszuk.

És kilépett az udvarra ballonjában, lila sállal a nyaka körül, kissé görnyedt testtartásával.

Mondom a küszöbön: – Tudom, hogy ma az első sorból és a páholyokból és az erkélyről az összes néző téged fog bámulni odalent és azt mondják majd magukban: Ez a csellista ma különösen nagy áterzéssel játszik... csupa gyönyörűséges tremoló...

És kivágódott az ajtó és a szomszéd lakás küszöbén ott állt a házbizalmi bögrével a kezében és kiabált! – Tudják, mi a legjobb rejtekely az irományoknak? Rakják be azokat a kéziratokat egy uborkásüvegbe és ássák el a kertben!

Karel magasba emelte a kezét és felkiáltott: – Csak azt ne! Ha én elásom, az életben többé nem akadok rá! A háború elején elástam egy aprócska kertben egy demizon szilvériumot és soha többé nem találtam meg. Irány a Bartolomejská utca! Kiáltotta és arrafelé mutatott, amerre hite szerint a Bartolomejská utca volt.

Mondom: – Karel, nem veszünk el, írok erről egy elbeszélést, talán az utolsót, de azután az irodalomtudományok doktorai leszünk.

A házbizalmi a csapból vizet engedett a bögrébe és hozzátette:

– Sub suspiciis.

(1953)

ELSŐ UTÓIRAT

Úgy van ezzel az ember, mint a szilvériumos demizonnal, amit húsz éve ásott el a kertben, pedig én nem is kerestem azt a demizonat, már nem is tudtam, hová ástam el, míg aztán októberben beállított a sőgornőm és egy nagy fekete, női harisnyakötővel összemadzagolt, elrongyolódott csomagot hozott nekem és azt mondta, ezeket a gerendák mögött meg a pincében találtam, esetleg tudsz belőlük valamit használni. És én lapozgattam és olyan szövegekre bukkantam, amikre már nem is emlékeztem, meg néhány versre és egy elbeszélésre, amit mintha valaki más írt volna, pedig biztosan én voltam az, és így nem maradt más, minthogy vállaljam a gyermeket, aki ma körülbelül húszéves, elismerek apaságomat, és újra leírom és csinálok néhány másolatot, hogy megkoronázzam arról az időszakról festett képemet, amiről hiszem, hogy végleg mögöttünk van, a félelem kora, amikor ezeket a szövegeket írtam, a háború alatt és a vérfagyaszto perek idején. Hiszem, hogy ha egyszer ezek a szövegek az arcképemet megrajzoló majdani kritikus kezébe kerülnek, bizonyára segítségére lesznek a portré elkészítésében, akárcsak annak, aki az úgynevet ötvenes éveket térképezi majd fel.

(1971 októbere)

MÁSODIK UTÓIRAT

1971 októberében Csehszlovákiában az idő nem volt alkalmas a demizonok kiásására – inkább az elásásuknak kedvezett. És a kiváló író nagyfokú hiszékenységét bizonyítja, hogy éppen ekkor írta le megállapítását a félelem koráról, „amiről hiszem, hogy végleg mögöttünk van”.

Pontosan ebben az évben és hónapban került sor az erőszakolt „normalizációs” folyamatot betetőző egyik eseményre, amely az országnak a Varsói Szerződés had-

seregei által történt lerohanása után kezdődött: Brünnben és Prágában egész sor embert tartóztattak le, akik a közelgő „választások” előtti röplapokon merészelték felvilágosítani a közvéleményt arról, hogy a választási jogban benne foglaltatik a választástól való tartózkodás jogá is. Egy olyan országban, ahol a cenzúra elbarikádozza a szokásos információs utakat, minden megvannak a szerteágazó, nem szokványos információs csatornák. Ily módon szerzett tudomást Bohumil Hrabal a letartóztatásokról, nem sokkal azután, hogy gyermekének valotta a fenti elbeszélést. Ez után a hír után ismét elásta az elbeszélés eredetijét és néhány másolatát.

Aztán teltek-múltak az évek és elérkezett 1975 januárja. A Tvorba c. hivatalos prágai hetilapban hat évi szilencium után ismét felbukkant Hrabal neve. Csak hogy olyan összefüggésben, amitől elszorult a szív: a lázadó, nonkonformista és nem kommunista Hrabal „önkritikát” gyakorolt, ami – az orwelli újbeszédből érthető nyelvre lefordítva – azt jelenti egy írónál, hogy nyilvánosan szembeköpi önmagát és életművét, abban a reményben, hogy a rendszer cserében lehetővé teszi, hogy valamicskét publikáljon.

Miért adta be a derekát Hrabal és miért engedett magán erőszakot tenni, erről hosszú tanulmányt kellene írni, elősorolva benne a lehetséges okokat. Kezdve a hatalmi-politikaiaktól egészen a lelkiekig. Itt talán elég annyit megállapítani, hogy az akkor hatvanegyesztendős író, aki egész alkotói pályáján nem egészen egy évtizedig publikálhatott többé-kevésbé szabadon, emberileg nyilván nem viselte el a tudatot, hogyha nem gyakorol kellő „önkritikát”, soha életében nem lehet „személyisége”.

Öngyalázását Csehszlovákiában sajnálkozással, kecskéséggel, dühvel,acsarkodással és gyűlölkodéssel fo-

gadták. A legelutasítóban a fiatal olvasók reagáltak Hrabal tettére, akik a prágai Kampa szigeten a lépése elleni kétségebesett tiltakozásból tüntetőleg elégették a könyveit, a valóságban azonban minden inkább az írót megtörő társadalmi rend elleni tehetetlen protestálás jele volt.

Hrabal, az ember számára ez a kikényszerített öngyalázás olyan lelkei megrázkoztatást jelentett, amely kétségtelenül negatív módon befolyásolta alkotóerejét. Hrabalnak, az írónak azonban azt jelenti, hogy a rezsim megengedi a kiadóknak, hogy pубlikálják néhány – közel sem valamennyi – művét.

Az „Egy közönséges hétköznapi” című elbeszélés Csehszlovákiában Hrabal publikálhatatlan írásai közé tartozik. Merő véletlen, hogy az egyik 1971-es másolat az orwelli 1984-es évben londoni íróasztalonon kötött ki. Ezt a véletlent nem pontosíthatom itt, de a csehszlovák

cenzúrára és hivatalokra való tekintettel szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az elbeszélést Bohumil Hrabal tudta és beleegyezése nélkül közöljük – hetvenedik születésnapja alkalmából. Ugyanis 1914. március 28-án született.

Karel Kyncl

(LONDON, 1984 MÁRCIUSA)

V. DETRE ZSUZSA fordítása

HARMADIK UTÓIRAT

Karel Kyncl szerencsére tévedett: semmi sem „befolyásolta negatívan” a nagy cseh író alkotóerejét. A viszonyok azonban bizony olyanok maradtak, hogy ezt az előző elbeszélést most, Bohumil Hrabal hetvenötödik születésnapja alkalmából is az ő tudta és beleegyezése nélkül kell közölnünk.

A szerkesztőség

APOLLO, KÖZÉPEURÓPAI HUMANISTA FÖLYÓIRAT, BUDAPEST, 1935

KÖLTŐ lót

BERTÓK LÁSZLÓ

Toporog a kör közepén

*A hogy mindörökre szegény
mindig lesz egy-egy foltja is
ha belenyugszik nemesis
ha vakargatja kelevény
toporog a kör közepén
mint a temetőben a vicc
drótja van az úristenig
de amit fölfog költemény
és mintha önmaga helyén
és hinne megint aki hisz
amígnem megreped a víz
sablonná dermed a remény
és elhajlik benne a fény
és minden akar akkor is.*

A két pont között a jelen

*Mondjuk hogy a közérzetem
tehát a világban a lyuk
ahová a vér összefut
s beszül a történelem
a két pont között a jelen
az öntudatban ami jut
a jelenthetném hogy akut
az éppen olyan amilyen
a kire tartozik ha nem
az én vagyok az ok s az út
a nem a kibicek s tanúk
a ne szórakozzék velem
a fél évszázada nyelem
és tükröt tartok mint a kút.*

MűsorzáráS

A tisztalelkű gyilkos és a jószívű és lábú börtöngondozó idillje a második folytatás végére révbe ér – a „middle class” felvont szemöldökkel helytelenít ugyan, hiába. Másrészt a szelíd Agatha asszony nem vevő e jámbor érzelmes optimizmusra. „Kutyából nem lesz szalonna!” – nyájas, ám szilárd meggyőződése. A tisztes család fekete báránya Dél-Afrikából megtérve, harminc esztendő után, hol elhagyta sikkasztó ifjúkorában, most ott folytatja. Az üres szobában, akár egy meglékelt konzervdoboz, üres vagyok, könnyű. Se jó, se rossz nincs bennem, jobb híján ál-életekkel táplálkozom. De hogy az hol veszett el, aki voltam, szerelemtől-dühtől dültőrjöngő, aki a konyhaba indult késért, hogy ott a hűtőn üldögélve végül saját ütőrét metélje – módjával persze csak – azé helyett? Véleg veszett-e el, ha elveszett? Vagy annyira csak, mint a filmen az elnyelt lappangó fény, és újra megjelenhet egy újabb sötétkamra-éjszaka előhívó vizében? Vagy maga a szenvedély, az vág el láthatatlan elemszálakat a megszállt anyagban, saját magával oltva be saját túlontúl készsges médiumát maga ellen? A szenvedély a szem – a szem, amely féligr önkényesen, féligr joggal, autót, rakpartot, erdőszélt lát bele a képernyőn bizsergő szemcsés szellemjárásba – aztán már nincs, csupán a „műsorzáráS után” sistergő, szürke mákja.

Két álom, tűzzel

1.

Éjfél körül, ahol, amikor éppen
én csakugyan, a nyúzott ágybetéten
egymás mellett, de már minek, feküdtünk,
akkor ment éppen minden tönkre, köztünk
vagy fél méternyi gyűrött ūr, az ablak
jobb felső sarkában fémes, kerek nap
lángolt az éjfeli sötétebe verve.

Mint egy szögfej, kicsi, de visszaverte
a túlsó ég tüzes káprázatát.

Izzó, piros pillantás szúrta át
a hömpölygő teret. „Aligha szél
nem lesz!” jegyzi meg valaki. Leszáll
az ég. Az órámat nézem, de már
nincsen idő. Idő-tér lángban áll.

2.

Szabálytalan, szűk utcákba, sötétkben,
tapogatózva fordulok be, mégsem
vaktában. Sopron lenne? Nem, Pozsony,
az lesz, bár nem tudom, honnét tudom,
mint ahogy azt sem, végül azt a házat
miről is ismerem fel: szűk bejárat
és óvatos kilincs, de bent, mögötte
az a szoba, az asztal megterítve...

Vártak volna? Mégsem szól senki semmit;
épp csak tudom, hogy többé semmi gond itt,
tudom, hogy most már itt lehet maradnom,
tudom, tudom, tudom - de csak egy öregasszony,
egy eszelős vén nő van bent, az áll a
tükör előtt, s aggat ezt-azt magára -
valami felmosóróny-szerű leplet,
melyben még mindig az 1607-esnek,
s mindenek, melyben azóta leégett ez a ház itt,
minden tűznek az üszke ott parázslik.